

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1964

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1963-1964. E.J. Brill,
Leiden 1964

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003196401_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Beraden taalijver door C.A. Zaalberg¹

De Maatschappij diende een prijsvraag uit te schrijven: welke middelen zijn er uit te vinden, om ieder man van beschaving te dwingen, dat hij leesbaar schrijve?

J. GEEL

In onze jaarvergadering van 1930 sprak de voorzitter, wijlen J.H. Kern, over 'Onberaden Taalijver'. Hij verzette zich, in minder dan drieduizend woorden, tegen overdreven vitterij en *grammaire raisonnée*. Hij verdedigde b.v. de vorm *enigste*, maar met zijn fijngevoeligheid en stijlbesef gaf hij meteen de grenzen aan waarbinnen die overtreffende trap kon worden goedgekeurd. Ook het onlogische maar onontbeerlijke *niets geen* schonk hij genade en bescherming. Maar hij koesterde geen illuzies. In de laatste volzin van zijn betoog noemde Kern het verzet tegen ongegronde aanmerkingen op taalgebruik zelfs wanhopig. En terecht. In een volzin waarin hij krantedredakties bespotten om hun ennetjesbeleid, zei hij dat ze eens zouden inzien 'dat het bij slot van rekening, ook voor *hunzelf*, beter is *om* stelselmatig *de* te schrijven zonder fouten, dan bij afwisseling *de* en *den* met heel veel.'² Die *u* in voor *hunzelf* kan men tegenwoordig, 34 jaar nadat een hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan deze universiteit de vorm schreef en plechtig uitsprak, bijna nog niet gedrukt krijgen. Ja, al in 1891 had J.W. Muller, wiens opvolger als hoogleraar Kern was, geschreven, - en niemand heeft die bewering ooit tegengesproken -: 'een Hollander kan deze vormen' (onder meer het voornaamwoord *hen*) 'in het dagelijksch leven zonder gemaaktheid niet gebruiken; ze komen hem nooit vanzelf over de lippen'³. De angst voor dat doodgewone beklemtoonde *hun* zit er anno 1964 nog zo diep in, dat men ook als meewerkend voorwerp meestal *hen* drukt, in strijd met datzelfde schoolvoorschrift waaraan de vrees voor *hun* te wijten is. En al zegt en schrijft een fijn stilist als Kern 'het is beter *om*

1 Openingstoespraak op de jaarvergadering van 11 juli 1964.

2 *Handelingen en Levensberichten van de Mij. der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1929-1930*, 14. De beide eerste kursiveringen zijn niet oorspronkelijk.

3 'Spreektaal en Schrijftaal in het Nederlandsch', *Taal en Letteren I*, herdrukt in J.W. Muller, *Verspreide Opstellen*. De aanhaling aldaar op blz. 7.

dat te doen', nog in onze tijd waarschuwen schoolboekjes tegen het zogenáamd 'volkomen overbodige' *om*¹ en wordt het dan ook hyperkorrekt weggelaten zodat men hortende konstrukties krijgt als 'een overeenkomst de betrekkingen te herstellen' (A.N.P., 3 mei 1964, 8.00).

Als de strijd tegen onberaden taalijver zo hopeloos is, staat u mij dan toe om in de schaduw van mijn geëerbiedigde leermeesters Kern en Muller een lans te breken voor beraden taalijver.

We zijn hiermee op het terrein van de taalpolitiek, niet van de taalwetenschap. Dat volgt uit een klein artikel van dr. M.C. van den Toorn, twee jaar geleden in *De Nieuwe Taalgids* gepubliceerd onder de titel 'Beschaafde Taal en Beschaafdentaal' (jaargang LV = 1962, 158-161). Ik citeer: 'voor de taalkundige is de grens tussen descriptieve en normatieve taalkunde spoedig overschreden.' 'In de zuivere linguïstiek kan geen plaats zijn voor een serieuze beschouwing van beschaafde taal, evenmin als men 'mooie taal' of 'vriendelijke taal' als wetenschappelijke grootheid kan poneren.' Van den Toorn noemt *beschaafde taal* 'een weliswaar dagelijks gehanteerde term, die echter voor de taalwetenschap principieel onbruikbaar is'. Het behoeft geen betoog, dat wat hij van 'beschaafde taal' zegt, evengoed geldt voor het begrip 'goed Nederlands'. Een kind leert van huisgenoten, kameraadjes en onderwijzers, van leraren, patroons, chefs de bureau en talloze andere funktionarissen hetgeen die, bewust of onbewust, voor 'goed Nederlands' houden en bij de volwassene gaat dat proces door, maar niemand van al diegenen kan het op wetenschappelijke grondslag doen, want niemand kan een wetenschappelijk antwoord geven op de vraag: wat is goed Nederlands?

Niemand kan dat, maar sommigen geven wel een antwoord. Onze produktiefste grammaticus volgt de methode van de introspektie: hij beschrijft, volgens zijn eigen verklaring, zijn idiolekt, vraagt zich dus altijd alleen af: hoe zou ik dat zeggen? Maar hij is inkonsekvent genoeg om wel rekening te houden met de idiolekten van vrienden die zijn werk betuttelen², en de taal die hij beschrijft A.B.N. te noemen, wat een af-

1 B.v.C.J. en H. Elsinga, *Wegwijzer naar Opstel, Brieven, Parafrase, Samenvatting* (tweede druk, zonder jaartal, vermoedelijk omstreeks 1962), 96. - In dezelfde volzin sprak Kern van 'de N.R.C. en zijn medestanders', waarvan ik het besprek maar achterwege laat. Hij heeft me eens verteld dat hij er zelf op had aangedrongen, toen hij nog op de redaktie buitenland van de N.R.C. werkte, om alle dagbladen (dus ook *De Standaard*) met *zij* en *haar* aan te duiden; want anders, zei hij, moest je schrijven 'De Times geven als hun mening te kennen'. Ik heb verzuimd, hem te vragen hoe men handelde ten aanzien van *Het Vaderland* en *Het Volk*.

2 P.C. Paardekooper, *Beknopte ABN-Syntaxis*, xiii.

korting is van 'algemeen beschaafd Nederlands'. Zo verschaft hij ons een syntaxis, gefundeerd op zinnen als *sinaasappels is ie met wel twintig kisten naar de stad gereden*¹, *hij schrijft iets kleiner als dat ik gedacht had*², of het door de schrijver als 'een voorbeeld van goed ABN' geprezen *tot vlak bij die zelfde derde drie mooie kleine vaasjes*³.

Het tegendeel van deze subjektieve methode bezigt het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Dat verwerkt als materiaal, als 'bouwstoffen' om in de sfeer te blijven, alles wat gedrukt of geschreven, en in de ogen van de betrokken redakteur geen wantaal is. U ziet: enige subjektiviteit blijft ook hier in het spel, maar tussen 'idiolekt' en 'wantaal' bestaat toch een ruime marge. In het *Woordenboek* vindt u: *Soodat hunne sesse gulden bieren soo goetcoop als wel onse acht gulden door de verhoginge aldaer eeven deuchdigh kan gedroncken werden* (III, ii, 2452), en, gelukkig met de toevoeging 'Ongewoon': *Het kalfsvlees was van prima kwaliteit en zeer rustig verantwoord gegarneerd* (XIX, 130). Zoals Oom Stastok een *goud horloge* had, zo kent de prozaïst Heeroma *Een nieuw degelijk koehaar karpel, een neutraal, gangbaar fabrieksding* (VII, ii, 4890). Ik geef u deze voorbeelden maar ten bewijze, dat men in het *Woordenboek* van De Vries en Te Winkel en hun opvolgers niet uitsluitend degelijk, neutraal, gangbaar, maar bovendien zowel oud museum- als nieuw fabrieks-Nederlands vindt, waarbij een redakteur zich niet in de eerste plaats heeft afgevraagd: is dit voorbeeldig Nederlands?, maar het voornaamste criterium is geweest: stáat het wel ergens na 1550? Een enkele maal meent de lezer een concreet gesprek te horen: *'Zal iemand daar nog op antwoorden? 'Het schijnt van Kloeke'* (XVIII, 406); dit geleerde Leids van 1948 krijgt de kwalifikatie 'losse spreektaal'. In noodgevallen gaat de redactie ook wel introspektief te werk, en geeft ze voorbeelden zonder bronvermelding, blijkbaar deuchdigh in of verantwoord door haar gemene idiolekt, als ik me zo mag uitdrukken: *Ben je haast klaar?, Ja ja! terstond* (VII, i, 7); *'Ben je niet moe? 'Nou, of ik'* (IX, 2199); *Hoe! zijt ge daar al weder?* (II, 71). Dergelijke eigenmaakjes heten in de taal van de redactie *poëmen*, heeft men mij verteld; de bevestiging daarvan zoekt men sub voce *Poëem* vergeefs. U begrijpt dat de samenstellers van beknopter woordenboeken veel vaker gebruik maken van poëmen. Zo geeft de Grote Van Dale op het woord *Gemoed* dit tweetal: *Steek die*

1 Dez., *ABN - Spraakkunst, Voorstudies III*, 253.

2 Dez., *Beknopte ABN-Syntaxis*, 121.

3 Dez., 'Voor- en achterzetsels', *De Nieuwe Taalgids* LII = 1959, 311.

roos maar op je gemoed. Wat heeft die meid een gemoed. Het *W.N.T.* daarentegen gaat zonder introspektie te werk en citeert mevrouw Bosboom, die toen het artikel *Gemoed* vervaardigd werd misschien nog wel in leven was: *Evenmin had de Graaf eenigen dieperen blik kunnen slaan in het gemoed.... der jonge Vorstin* (IV, 1436).

Om op mijn betoog terug te komen, dames en heren, de taalwetenschap geeft ons geen antwoord op de vraag: wat is goed Nederlands? Het is pikant om te zien hoe de meest gezaghebbende beoefenaar van de Nederlandse taalkunde, gevolg gevend aan een uitnodiging om te spreken over *Dialect en Cultuurtaal*, het antwoord op die vraag telkens zonder taalkundig argument gaf. Soms drukte hij zich zelfs zéer aarzelend uit: 'ik geloof dat ikzelf, als ik *de gek aansteken* in een opstel aantrof, het zeker niet zou afkeuren, maar toch wel de opmerking maken dat die uitdrukking lang niet algemeen bekend is. Misschien zijn er onder U,' ging hij toen door, 'die zelfs die opmerking niet gemaakt zouden willen zien. En het is mogelijk dat ze gelijk hebben.'¹ Met deze subjektiviteit en dit achterwege laten van argumenten plaatst die taalgeleerde en taalpoliticus zich - u hebt al begrepen dat het onze Van Haeringen is - in de reeks van taalpolitici die gezegd hebben, zoals Kluyver: 'Voor het onderkennen van Germanismen en andere verwerpelijke uitdrukkingen zijn geene alles afdoende regels te stellen: de goede smaak is ten slotte de eenige rechter'² of zoals Kloeke: 'hier kan nooit voldoende nadruk op gelegd worden: de beste taalgids, voor mondeling en schriftelijk taalgebruik, is nog altijd de goede smaak'³. Wat is die goede smaak? Ik kan geen ander antwoord vinden dan: een grondige kennis van onze taalvoorraad en taaltradities, die niet wetenschappelijk geordend hoeft te zijn, maar in staat stelt om uit te maken of er voor een nieuwe uitdrukkingseigenlijk wel plaats is, en zo ja, of dat woord of die konstruktie passen bij onze taalregels en of er aan de herkomst geen sociale of ethische bezwaren kleven. Waarschijnlijk bedoel ik hetzelfde als wat Muller 'taalgevoel' noemde, toen hij schreef: 'voor het heden heeft men' - dat is de redakteur van een woordenboek voor de moeder-

1 'Dialect en Cultuurtaal', in *De school tussen dialect en cultuurtaal*, Amsterdam 1954, waaruit het is overgedrukt in C.B. van Haeringen, *Gramarie*; de aanhaling aldaar op blz. 187.

2 Stelling XVIII bij het proefschrift van A. Kluyver, *Proeve eener critiek op het woordenboek van Kiliaen*.

3 'Over Provincialismen', *Driemaandelijks Bladen N.S.* III = 1951, 109.

taal - 'heeft men natuurlijk zijn eigen taalgevoel als criterium'¹. Het is duidelijk dat de taalkundige hier een voorsprong heeft. Hij zal voor taalpolitieke adviezen zelfs onontbeerlijk zijn, omdat hij niet verblind wordt door de lekenvooroordelen waarover Kern in zijn openingswoord van 1930 klaagde. Met andere woorden: ook al zijn 'goed' en 'beschaafd' geen van beide taalkundige categorieën, voor de taalpolitiek moet de taalkunde een hulpwetenschap zijn.

Voor een beraden taalijver nu, aanzienlijke vergadering, zullen we twee taalpolitieke axioma's moeten aanvaarden. Het zijn veronderstellingen waarzonder iedere taalpolitiek zinloos wordt. Het eerste axioma luidt: *onnodige taalveranderingen dienen te worden tegengegaan*. Taal verandert aldoor, anders zouden Italiaanse kindertjes op hun achtste jaar Latijn kunnen schrijven. Maar we moeten die veranderingen niet dulden als ze niet nodig en geen duidelijke verbeteringen zijn. Jan te Winkel herinnert ergens² aan het gebruik op Tahiti, om de delen van de naam van de regerende koning niet in woorden te gebruiken. U begrijpt dat tengevolge van dit taboe iedere troonsbestijging een grondige taalvernieuwing meebracht. Stel u voor dat wij in 1948 de woorden *je, u, juli, jullie, lief, ja, aan, na, naald, naakt, naam*, met al hun afleidingen en samenstellingen hadden moeten vervangen door neologismen! Toch lijkt het taalgedrag dat ik om me heen zie en hoor, ongetwijfeld in verband met de verpubering van onze maatschappij, - ik zeg liever nog niet: van onze cultuur, - toch lijkt dat taalgedrag enigermate op het Tahitiaanse. Het vervangen van *in dienst nemen* en *aanaverven* door *aantrekken*, van *bang zijn* door *angst hebben*, van *evenwicht* door *balans*, van *voltooien, staken, afbreken, eindigen, een eind maken aan* door *beëindigen*, van *aanpak* en *behandeling* door *benadering*, van *beklemtone*n door *benadrukken*, van *delfstoffen* door *bodemschatten*, van *gezin* door *familie*, van *te maken krijgen met* door *gekonfronteerd worden met*, van *op zijn hoogst* en *op zijn meest* door *hooguit*, van *lijk* door *lichaam*, van *door middel van* door *middels*, van *ondermijnen* door *ondergraven*, van *delen* en *verdelen* door *opdelen*, van *splitsen* door *opsplitsen*, van *overdrijven* door *overtrekken*, van *vorm, model* en *type* door *patroon*, van *reklame* door *publiciteit*, van *geregeld* door *regelmatig*, van *gerust* door *rustig*, van *naar mijn mening* door *naar mijn smaak*, van *opperen* en *aan de hand doen* door *suggereren*, van *volledig* door *uitputtend*,

1 'Eischen en bezwaren der wetenschappelijke lexicographie', *Taal en Letteren* IX, herdrukt in *Verspreide Opstellen*; de aanhaling op blz. 71.

2 *Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, 67-68.

van *uitstellen* door *verschuiven*, van *verreweg* door *veruit*, van *gebied* en *terrein* door *vlak*, van *lezing* door *voordracht* - al deze nieuwigheden van verschillende datum zijn overbodig, ze berusten meestal op onkunde, en men dient ze niet alleen zelf te vermijden, maar ook anderen ertegen te waarschuwen. De meeste zijn plumpe navolgingen van Duits of Engels, en allen zullen wij het er wel over eens zijn dat het beter is, bestaande Nederlandse woorden te bezigen in hun geijkte betekenis, dan onnodig te vernieuwen uit luiheid of onkunde.

Denkt u vooral niet, dat deze epidemische en naar ik hoop epidermische vernieuwingen alleen lexikaal zijn! Ze zijn ook wel morfologisch of syntactisch. Met een morfologische innovatie stak al lang geleden Charivarius de draak onder de vaste kop 'De raar term'. Dat was het onverbogen laten van een bijvoeglijk woord in de naam van een beroep of functie: *de eerstaanwezend ingenieur, maatschappelijk werksters*. Twintig jaar geleden heb ik eens, geërgerd door 'de algemeen leider', in een artikel getracht, er een verklaring voor te geven, maar een verklaring is nog geen verontschuldiging¹.

Een tweede grammatische ontsporing is het weglaten van het lidwoord wanneer een eigennaam wordt voorafgegaan door de naam van een functie. Vanouds kennen we dit verschijnsel bij *graaf Floris de Vijfde, dominee Wawelaar, professor Dee, poes Moortje* en in nog een beperkt aantal gevallen, waar het eerste zelfstandige naamwoord meestal is op te vatten als een vokatief. Maar tegenwoordig ziet u in de krant en hoort u in de radio, hoe het lidwoord in deze constructie bijna steevast weggelaten wordt: *commissionair in effecten Pieterse, trompetter Janse* - ik verspreek me, het moet natuurlijk zijn *trompettist Janse*, enzovoort enzovoort. Ik zie aankomen dat de lidwoordschraperij zich niet zal beperken tot persoonsnamen, en we welhaast ook te lezen zullen krijgen: *in provincie-hoofdstad Arnhem is kampioensklub Arnhemse Meisjes gehuldigd*, en dergelijke.²

In de derde plaats verzet ons eerste axioma zich tegen een syntactisch verschijnsel dat zich evenmin als het vorige zou hebben voorgedaan

1 'Nog eens: de algemeen secretaris', *De Nieuwe Taalgids* XXXVI = 1942, 126-127.

2 Zelfs een bijvoeglijke bepaling voor het substantief biedt niet altijd meer bescherming: 'In ons verslag van de rechtszaak tegen X. hebben wij *bankier en commissionair in effecten Firma Y.* een der slachtoffers....genoemd' (*Het Parool*, 8 juni 1964). Het verschijnsel is reedsesignaleerd door C. Hedeman, in 'Taalbederver Tsoep Wegtermay luidt lidwoordloos tijdperk in', *Levende Talen* 1950, 194-198.

als Amerika nooit ontdekt was. Het is de plaatsing van modale bepalingen achter het voorzetsel inplaats van ervoor.¹ In goed Nederlands zeggen we: 'hij heeft *onder meer* last van oorsuizingen'; 'waarom wil ze *juist met* Piet trouwen?' Een voorbeeld uit Kneppelhout: 'Zijne linnen- en kleederkast waren onovertrefbaar, een museum o.a. van dassen en van vesten' (*W.N.T.* X, 1231). Tegenwoordig leest en hoort u om de haverklap: 'Kostelijke persiflages *op onder meer* zondagsrijders, bermtoeristen en bruiloften' (*Het Parool*, 19 mei 1964), 'een ontwikkeling *op tenminste* h.b.s.-niveau' (Eindexamenopgaaft h.b.s.-A voor Nederlandse (!) briefwisseling, 1963). Het hoeft niemand te verwonderen dat onze journalisten in de grootste verwarringen raken als een voorzetsel gekombineerd moet worden met zulke korrelatieven als *niet alleen maar ook of zowel....als*: 'Miss Keeler zei gisteren dat zij het gevoel had gestraft te zijn *zowel voor* hetgeen zij niet *als* wel had gedaan' (*Het Parool*, 10 juni 1964) komt voor naast: 'Daardoor is er ruimte *voor zowel* een verhoging van de sociale verzekeringen *als voor* een verlaging van de belastingtarieven' (*Vrij Nederland*, 30 mei 1964). Als u zin hebt, kunt u vanavond in uw dag- en weekbladen nog een paar van zulke knoeierijen aanstrepen.² Misschien hebt u geluk en vindt u 'une belle faute', zoals er onlangs een voorkwam in *Neerlandia* (januari 1964, 11), waar iemand bedoelde te schrijven 'zowel onder Engels- als onder Afrikaans-

1 In een bijvoeglijke bepaling, vooral een van hoeveelheid, die tussen voorzetsel en zelfstandig naamwoord staat, kan wél heel goed een bijwoord staan: *van bijna* seventig kilo. Zo ook hierboven: *in nog* een beperkt aantal gevallen, en eerder: *met wel* twintig kisten.

2 Zette men vroeger het bijwoord al eens achter het voorzetsel, dan kwam het te staan tussen komma's, die duidelijk aangaven dat men een parenthese bedoelde; zo nog dr. W.P. Gerritsen in zijn bijzonder goed geschreven proefschrift *De Wraake van Ragisel*, 147: 'in de praktijk van de filologie van, bijvoorbeeld, de zeventiende-eeuwse litteratuur'. Een combinatie van goed en fout vond ik in het - uiterst belangrijke - proefschrift van dr. W. Blok: 'Plotselinge verandering *van alleen* de plaats van handeling vinden we *bijv. in* Through the Looking-glass van Lewis Carroll' (*Verhaal en Lezer*, 105).

Voor de Amerikaanse herkomst: 'Whatever would or could set him free was *beyond not merely* his reach *but even* his ken'; '(was founded) *upon not* a racial outrage *but a human shame*' (uit *Intruder in the Dust* van W. Faulkner aangehaald bij M.N.J. Poulssen, *Onirische Taal*, 258 en 285).

Niet alleen het voorzetsel, ook de voorzetseluitdrukking kan de vervroeging ondergaan: 'met betrekking tot vooral de experimentele poëzie' (H.J.M.F. Lodewick, *Litteraire Teksten*, 302).

sprekenden,' maar in werkelijkheid schreef: 'onder zowel Engels- als Afrikaans-sprekenden'¹.

Ik kom tot het tweede axioma van de taalpolitiek. Dat luidt: *men dient te bevorderen, dat er altijd zo ondubbelzinnig mogelijk wordt gesproken en geschreven*. Let u wel, ik zeg: 'zo ondubbelzinnig mogelijk'. Wil een dichter zijn doel bereiken door dubbelzinnigheid, hij ga zijn gang; misschien is Haywyh hem wel voorgegaan². Toch weet ik niet of Leo Vroman, in zijn aangrijpende gedicht 'Vrede', wel geweten heeft hoe dubbelzinnig hij schreef in de passage:

want het scheurende geluid
 waar ik van mijn lief mee scheidde
 schrikt mij nu het bed nog uit
waar wij soms in dromen beiden
 dat de oorlog van weleer
 wederkeert op vilte voeten,

ik ben bang dat hij mijn onzekerheid over de woorden *dromen* en *beiden*, - welk van de twee is werkwoord, welk is zelfstandig naamwoord? - dat hij die even dwaas zou vinden als wanneer iemand veronderstelde dat met die *vilte voeten* de schrijver van het oorlogsdagboek *Doortocht* zou zijn bedoeld. En u denkt wellicht met afgrijzen aan de polemieken die Vondel ons heeft bezorgd met 'zo diep in 't grondeloze licht' en 'benij uw zoon den hemel niet'. Maar ik meen dat het in ieder geval voor prozaschrijvers geldt: wie zich onbedoeld dubbelzinnig uitdrukt, bewijst zijn onvermogen. Uit de eerste gepubliceerde roman van een onzer meest bewonderde schrijfsters citeer ik: 'Hij greep in een beschroomd victorieus geluk de hand van dat gezonde, mooie meisje, dat naast hem reed en zei: 'Ik heb maar steeds aan je gedacht'. 'Dat naast hem reed en zei': waarschijnlijk bedoelde de schrijfster niet dat het gezonde, mooie méisje die verliefde woorden sprak, maar de jongen die naast het meisje fietste; het is evenwel niet uit te maken, en dat komt doordat de schrijfster de komma, die voor *en* had moeten staan, heeft weggelaten. Elders in hetzelfde boek: 'het lukte hem nu helemaal niet meer te kijken

1 Het A.N.P. ontspoorde op 19 januari 1964 om 17.50: 'die aanleiding (*ook al fout*) kan geven *tot hier en daar* gladde weggedeelten': die weggedeelten waren toch zeker over de hele lengte glad?

2 M.H. van der Zeyde, *Hadewych: een studie over de mens en de schrijfster*, 192-195.

of te luisteren'. Ook hier ontbreekt een komma, - een kwaal van onze tijd, dames en heren, - en het is niet zomaar uit te maken of die komma achter *hem*, achter *nu*, achter *helemaal* of achter *meer* had moeten staan. Een derde citaat, waar de dubbelzinnigheid niét het gevolg is van de interpunctie: 'Ze schonk me een glas port, en ook zichzelf'¹. Uit het zinsverband blijkt, dat wat men hier meent te lezen, niet bedoeld is.

Homonymie, aanzienlijke vergadering, komt niet alleen in het Nederlands voor. Ik weet niet of men er elders iets tegen doet, maar ieder volk heeft de taal die het verdient en wat ons te doen staat is duidelijk: ieder die schrijven wil, waarschuwen voor de voetangels van de homonymie. Het is toch te gek, als men in een krantekop zet: 'Kamer wil langer verplicht slapen op campus-T.H.' of als een journalist schrijft: 'Te Brussel weet men beter dan elders hoeveel schade er is aangericht door geregelde telefonische berichten uit Elisabethstad' (bron niet opgetekend). In de volgende passage uit een verslag van een zwemwedstrijd heeft, zo al niet de homonymie dan toch de daaraan verwante polysemie, - gevolg van een ondoordachte metafoer, - een onbehoorlijk aandeel: 'In het helle licht van de schijnwerpers liet de Groningse kampioene zien, dat zij best een tegenslag kan overwinnen. Alles perste zij uit haar lichaam en dat was veel. Te veel voor de overige deelnemers'².

Voor de voetangels van de homonymie zijn ons aller ogen geopend door ons lid Stutterheim, wiens verrukkelijke boekje *Taalbeschouwing en Taalbeheersing* nu eindelijk herdrukt gaat worden. Stutterheim ziet het bewust maken van homonymie vooral in dienst van het verstaan van teksten, ik meen dat het een ereplaats verdient bij het stelonderwijs en bij de opleiding van journalisten.

Dames en heren, ik laat verdere aspecten van de taalpolitiek onbeschoofd. Ik heb uw aandacht willen vestigen op een gedeelte van de veelzijdige roeping van onze Maatschappij, namelijk de taalzorg, dat niet steeds in het middelpunt van onze belangstelling staat. Vraagt u mij nu, - hetgeen voor de hand ligt, - wat ons te doen staat, dan dwingt u mij, terwijl ik mijn betoog juist als een nachtkaars wou laten uitdoven, nog een kleine opflakking te beproeven. Mijns inziens is er wel iets te doen. Laat ik eens een voorbeeld fantazeren.

Stellen we ons een ogenblik voor, dat er uit Amerika berichten komen dat men daar damesbadkleding in zwang gaat brengen die on-

1 De citaten zijn uit A. Blaman, *Vrouw en Vriend*, 9de druk: blz. 102, 113 en 131.

2 *Het Parool*, 27 december 1961.

geveer overeenkomt met wat wij gewoon zijn, een zwembroek te noemen, - een herhaling dus van wat zich omstreeks 1930 in de herenbadkleding heeft afgespeeld, - en dat men daarvoor de zákelijke benaming *topless bathing suit* en de geniále *monokini* heeft bedacht. Onze nieuwsorganen: pers, radio, televisie, zullen dit nieuws te onzent bekend willen maken. Hoe moeten ze het kledingstuk noemen? Natuurlijk niet *toploos badpak*, want een badpak heeft nooit een top. *Monokini* is een bijzonder geestige vondst; men hoeft zich niet te schamen om die over te nemen. Sommigen zullen wellicht even over *unikini* denken. In goed Nederlands kan men van een *dameszwembroek* spreken, of, als men voor ondeugende afkortingen voelt, van een *b.b.-kostuum*. Het is geen bezwaar dat één ding verscheiden benamingen heeft, maar wel dat een woord dat wij, als in strijd met ons taaleigen, moeten afwijzen, -zoals in mijn gefantazeerde voorbeeld *toploos*, - door degenen die er altijd het gauwst bij moeten zijn wordt rondgetetterd.

Het zou veel beter zijn, als er een snelwerkend adviesorgaan was. Dat orgaan zou een afdeling kunnen zijn van een groter lichaam, dat op allerlei terreinen van het openbare leven, het onderwijs enzovoort, enig gezag in taalzaken kon laten gelden. Het is in dit verband belangwekkend, dat de Centrale Taalkommissie voor de Techniek en het genootschap Onze Taal bezig zijn, te onderzoeken of een centraal lichaam voor de ordening en zuivering van de vaktalen levensvatbaar is. Men heeft me meegedeeld dat het ernaar uitziet dat hun denkbeelden begrip vinden bij de autoriteiten. Zo'n bureau voor de vaktaal, vooral voor de technische wetenschappen bedoeld, zou het begin kunnen zijn van een kollege van overleg, waarin taalkunde, onderwijs, letterkunde, uitgeverij, pers, radio, televisie en andere sectoren vertegenwoordigd moeten zijn en dat zich kan ontwikkelen tot wat ik als een taalakademie heb horen betitelen, een lichaam dat de taak zou kunnen vervullen waarvan de Kamer In Liefde Bloeyende droomde in de dagen van Henrick Laurensz. Spiegel. Dat grote lichaam zou naar vele kanten zijn invloed kunnen laten gelden: het zou, om maar enkele konkrete voorbeelden te noemen, hebben kunnen voorkómen dat onze middenstand *kwark* ging adverteren inplaats van *wrongel*, of dat onze overheid onze taal beledigde door het verbod van de woorden *pond* en *ons*; het zou adviezen kunnen geven voor de straatnaamgeving en voor de bewoording van wetten en verordeningen, - liever niet voor het oplossen van krantepuzzels, - maar ook zou zo'n lichaam kunnen bevorderen dat zowel schoolkinderen

als beroepsschrijvers de weg werd gewezen om zich duidelijk en in goed Nederlands uit te drukken.

Het komt mij voor, dat onze Maatschappij, als ze te zijner tijd daartoe zou meewerken, de lijn van 1766 zou doortrekken. IJverig taalberaad, beraden taalijver: met deze leus, geachte aanwezigen, blaas ik mijn kaars uit en verklaar onze jaarvergadering voor geopend.

Naschrift (zie blz. 8, noot 1)

Van ingewijde zijde word ik er opmerkzaam op gemaakt, dat her verbuigen van *sociaal* en *maatschappelijk* als bepaling bij *werk(st)er(s)* door de hiermee bedoelde funktionarissen zelf als irriterend wordt ervaren. Als gekwalificeerde uitoefenaars van een beroep hebben zij, meen ik, evenzeer recht op de betiteling die hun voorkeur geniet, als de leraren, die geen 'leerkrachten' wensen te heten. Om van 'maatschappelijk werk(st)ers' geijkt Nederlands te maken, dient men de term te beschouwen als een samenstellende afleiding, van het type *hardloper(s)*, *hoogvlieger(s)* en *schoonrijd(st)er(s)*, en hem dus te voorzien van een koppelteken: *maatschappelijk-werk(st)er(s)*. Ongewoon is hier het woordaccent op de voorlaatste lettergreep: waarschijnlijk is het afkomstig van het woordgroepsaccent in *maatschappelijk werk*. Iets overeenkomstigs kennen we in *Nieuwe-Gidser*, *Haarlemmerdijker*, die echter geen nomina agentis zijn.

Herman Gorter, de dichter (1864-1964)

Door J.C. Brandt Corstius¹

De geboortejaren van Perk en Kloos, Frederik van Eeden, Diepenbrock en Couperus zijn na een eeuw aanleiding geweest tot herdenkingen in verschillende vorm. Dit jaar is het een eeuw geleden dat van Deyssel, Heijermans en Gorter werden geboren.

Het monument voor Jacques Perk: de uitgave van de gedichten, de handschriften, de documenten en van zijn biografie heeft Garnt Stuiveling op overtuigende wijze opgericht. Kloos geeft voorlopig nog werk aan de speurders naar personalia. Het Van Eeden-genootschap heeft de laatste jaren veel aandacht gevraagd en gekregen voor het leven en werk van de dichterr en schrijver, die het bestaan van dit gezelschap rechtvaardigt. Eduard Reeser zorgde ervoor, dat de werken van Diepenbrock in de Nederlandse huiskamers klonken en het eerste deel van de bronnenpublikatie verscheen. De vijf werelden van Couperus werden ons in het Haagse Gemeentemuseum op indrukwekkende wijze getoond. Harry Prick is onvermoeid en nauwgezet bezig de kennis omtrent het leven en werk van Lodewijk van Deyssel uit te breiden en te verdiepen. De toneelgezelschappen bewijzen door opvoeringen in binnen- en buitenland dat de stukken van Heijermans nog weinig of niets van hun kracht hebben verloren. En Herman Gorter?

Zijn monument: de uitgave van de *Verzamelde Werken* verrees tussen 1948 en 1952 dankzij de voortreffelijke zorgen van Garnt Stuiveling en de medewerking van Mej. Clinge Doorenbos. Een onwaardeerbaar nationaal bezit, dat het verlangen levendig houdt naar wat nog te doen overblijft. Want twee feiten, die elkaar tegenspreken, komen bij het begin van deze herdenking in de gedachte. Herman Gorter is een van de grote klassieken onder de Nederlandse dichters, op wiens werk de verstening van de monumentaliteit geen vat heeft gekregen. Generatie na generatie van poëziegevoeligen vond in zijn verzen wat naar haar gevoelen gedichten moesten zijn. De lezer, en de dichter van thans vinden er poëzie naar hun hart. Maar de literatuurwetenschap heeft tot op heden grote en belangrijke delen van Gorters oeuvre niet bestudeerd, geen

¹ Lezing gehouden op de jaarvergadering van 11 juli 1964.

resultaten van diepgaand bronnenonderzoek gepubliceerd, de betekenis van het werk voor de Nederlandse literatuur niet grondig nagespeurd, de plaats van dat werk in de Europese letterkunde niet bepaald. Honderd jaren na zijn geboorte herdenken wij Gorter niet als de dichter die eenmaal groot wàs. Maar ook niet als de dichter wiens beeld helder getekend werd. Deze tegenstrijdigheid te willen opheffen in de gedachte dat Herman Gorter juist omdat hij een zo levend dichter is zijn historische beeld niet heeft gekregen, getuigt van een vriendelijk gemoed, niet van scherpzinnigheid, en zeker niet van enig inzicht in de literatuur-wetenschap, waaraan immers, zodoende, alleen de gerespecteerde maar verouderde dichters zouden worden toegeschoven. De praktijk van deze wetenschap leert anders. Ook daarom zal ik nu, ter herdenking, enkele gedachten uitspreken over Herman Gorter, de dichter.

Ik wil beginnen met een persoonlijke herinnering. Een zaaltje boven de bioscoop van het villadorp, die 's avonds zwijgende films draait onder begeleiding van slechte pianomuziek. Op de stoelen, in enkele rijen geplaatst, een handjevol luisteraars. Achter de tafel een man met een krachtig gezicht, gladgeschoren, het hoofdhaar gemillimeterd: Herman Gorter, docerend over het radencommunisme voor een kleine schare Gooise belangstellenden. Zijn betoog is helder en rechtlijnig, bijna martiaal. Een stijl, die men nog kan horen in zijn thans zeldzaam geworden brochures, de blauwe boekjes, die soms maar enkele centen kostten. Het is de stijl van een man die zich in dienst weet van de zuivere idee. Een scherp lichtje in de toenmalige weke nevel van broederschap en wereldvrede, wazig aureool om de hoofden van Briand en Stresemann. Het moet omstreeks 1926 zijn geweest. Het was de eerste keer, dat ik Gorter zag. Het zou de enige keer zijn.

In de stilte van zijn donkerblauwe kamer, vóór mij de zwartglimmende cahiers met het handschrift van *Mei* of enkele losse blaadjes met de nerveuze krabbels van sensitivistische gedichten, zal enkele jaren later dit beeld der herinnering afgewisseld worden door dat van de dichter, zoals zijn poëzie het oproept onder een telkens andere belichting. De dichter en zijn poëzie. Een verleden en een heden. Daarover nu te spreken, in het eeuwjaar van zijn geboorte, betekent een herdenking van dat verleden, waarin de dichter leefde en werkte, een herdenking en beleving van zijn gedichten en proza, lezende, horende bij het doorbladeren van de oorspronkelijke bundels en artikelen of van de delen der *Verzamelde Werken*.

Waarop zal bij deze herdenking het licht vallen? Op Gorters natuur-poëzie? Hij heeft deze poëzie gedurende zijn gehele leven geschreven. De grote concepties van zijn geest kregen in natuurverzen hun dichterlijke beeld. Gedichten, die de symbolen zijn van de lucht en het licht waarin wij in Nederland ademen, van de landschappen, die onze ogen zien, verbeelden tevens een filosofie van het dichterschap, of een levensleer of de verwachting omtrent de komst van de wereldrevolutie. Maar ook zouden in het middelpunt van onze aandacht kunnen staan de verzen waarin op andere wijze dan die van het natuurgedicht poëzie en filosofie, poëzie en maatschappijbeschouwing hun wonderlijke en dikwijls fascinerende verbindingen aangaan, in het bijzonder zijn liefdeslyriek. Gorters dichterschap zou belicht kunnen worden door onze gedachten te laten gaan over zijn *Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland* en over zijn opstellen verzameld in *De groote dichters*. Zijn betekenis voor de Nederlandse literatuur zou enigszins belicht kunnen worden door te spreken over de invloed die zijn poëzie op een aantal dichtergeslachten heeft uitgeoefend: de voortzetting van het geluid en het ritme van zijn verzen in de generatie van Leopold, Henriette Roland Holst en Boutens; in de generatie van 1910; de inspiratie door zijn literaire kritiek bij Herman van den Bergh, de stuwende criticus van *Het Getij*; de betekenis van zijn dichterlijke persoonlijkheid voor Marsman, voor wie Gorter was 'den eenigen tachtiger, dien een tegenwoordig geslacht als figuur nog ten volle aanvaardt, ook al verwerpt het zijn denkbeeld'; de waardering voor zijn liedjes en verzen in de jaren dertig met hun voorkeur voor het korte gedicht; de waardering voor zijn sensitivistische poëzie als een voorloopster van de avantgardistische dichtkunst uit het begin van de twintigste eeuw, een traditie waarin jonge dichters na de tweede wereldoorlog zich nog wel wilden zien. Elk van deze onderwerpen biedt de mogelijkheid over de dichter Gorter te spreken. Maar liever dan voor een van deze uw aandacht te vragen, wil ik een poging wagen tot een andere benadering. Ter gelegenheid van deze herdenking zal ik over Herman Gorter spreken als over de dichter in wiens poëzie de muziek en het licht de grote symbolen zijn van zijn diepste liefde.

In het begin van onze eeuw-de chronologie van zijn verzen bleek tot nu toe in vele gevallen niet te achterhalen-schreef Gorter het volgende gedicht, waarmee de eerste bundel *Verzen* opent, die een jaar na zijn dood uit de nalatenschap werd gepubliceerd:

Zoo stil moet het zijn
om den dichter,
dat, als in den schijn,
het duizendvoudig gelichter
der fantasie die in de stilte bloeit
-het schoon en rein
beeld van de wereld richt er
zich op-hij het hoort in het fijn
ruischen der stilte. Verdichter
heet hij, omdat hij bijeenbrengt en boeit
het gezicht dat hij hoort in zijn ooren
en het leven van de woorden.

Gorter spreekt hier uit dat de dichter het ontstaan van het zuivere, ideële wereldbeeld moet horen. Als het zich opricht in het licht van de fantasie-een geliefkoosde uitdrukking van Gorter was: in het licht komen of verschijnen-moet de dichter gereed zijn om de klank te vernemen die het aan zich heeft. In de stilte wordt die klank hem hoorbaar, zodat hij als dichter hem kan meedelen aan de woorden, die het beeld vorm geven in taal. Deze voorstelling van het dichterschap, primair auditief, heeft van het begin af Gorters werk beheerst. En talrijk zijn de gedichten, waarin hij zichzelf in de stilte plaatst-gewoonlijk de stilte van de nacht-om het geluid te vernemen. Zo in de tweede zang van *Pan* de droom van een maannacht waarin de muziek van de nieuwe mensheid klinkt:

Heel ver weg trilden zacht de hoge accoorden,
Daar zonder weten, en hier zonder woorden
Weerkaatsend in mijn ziel, der wereldorde,
In het geel licht dat achter gouden snaren gloorde,

Zo het volgende sonnet in deel III van *Liedjes aan de geest der muziek der nieuwe mensheid*, welk deel tot titel heeft *Bij de nederlaag der revolutie*:

Diep in de duinen lag ik op mijn bed,
Alleen, ver van de mensen, in den nacht,
In de stilte van 't Al, als water zacht,
Door den slaap hoog, teeder, vochtig gebet,

Onder der sterren wonderbare net.
 Maar toch-mijn leven lang-gespanne' op wacht
 Naar hare komst, luistrend, en mijn gedacht
 Vol van harer komst hooge, vaste wet.

En toen, eensklaps, was 't of zij onder sloop
 Langs mijne deur, en langs mijn muren streek,
 En een rilling trilde van haar naar boven.

En ik hoorde haar zacht zingend gesprek,
 En in mijn droomen kwam de nieuwe hoop,-
 En zij verdween in Hollands duinenhoven.

De dichter moet zich, aldus Gorter, geheel maken tot de ontvanger van het geluid of de muziek, waarin de waarheid van zijn tijd of, - zoals hij meer dan eens met een Nietzscheaanse term zegt, de geest der muziek -het meest onmiddellijk verschijnt. Gorter heeft zich met die opvatting omtrent de dichter en de poëzie van jongs af geplaatst op het niveau waarop zijn werk gezien moet worden; hij is zijn leven lang de dichter geweest van het wereldbeeld.

Hieraan moet worden toegevoegd, dat Gorter op een zeer bepaalde wijze gestreefd heeft naar de poëzie van het wereldbeeld. Dat blijkt uit het reeds geciteerde gedicht, waarvan de beginregels luiden 'Zoo stil moet het zijn / om den dichter...' De dichter, die daar verschijnt is de lyricus die bij Nietzsche in *Die Geburt der Tragödie* is te vinden; en er door de jonge Gorter werd gevonden, toen hij met Alphons Diepenbrock dit werk las en besprak. De Duitse filosoof voert daar met behulp van Schiller en op de grondslag van Schopenhauers muziekopvatting een lyrische dichter ten tonele aan wiens scheppende verbeelding de muzikale stemming voorafgaat-of, in Nietzsches kunstfilosofie, de voorstellingsloze beleving van het ongedifferentieerde bestaan.* Zijn poëzie is, zegt hij, een vonkend uitsproeien, een uitstralen - Nietzsche gebruikt in dit verband o.a. ook het woord effulguration, Gorter zegt: het duizendvoudig gelichter - van de beeldloze muzikale stemming, die subjectloze toestand, in beelden en begrippen. Nietzsches lyricus wordt bezielde door

* Hierop heeft mevr. dr. T. Langeveld-Bakker, leerlinge van Albert Verwey, reeds gewezen in haar proefschrift *Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling in Mei, Verzen en eerste Sonnetten* (Gron. 1934).

de drang in gelijkenissen over de muziek te spreken. Primair is in deze voorstelling van de lyrische dichter de muziek als onmiddellijke openbaring van haar geest, dat wil zeggen van de eenheid van de dichter met het hart van de wereld; om deze omschrijving van Nietzsche te gebruiken, die het dichtst komt bij de oorspronkelijke wereldervaring van Herman Gorter. Secundair is het beeld als gelijkenis van de muziek, als de zichtbare voorstelling van die eenheid.

Deze gedachtengang kent de trits geest der muziek, muziek, beeld. De twee laatstgenoemde verhouden zich tot de eerste als verschijning tot wezen. In de lyrische dichter gaan beide als zodanig en in de vermelde volgorde samen. Nietzsche toont zich, meer dan Schopenhauer had gedaan, gevoelig voor het verband van muziek en poëzie. Voor de schrijver van *Die Welt als Wille und Vorstellung* werd de lyriek mogelijk door afwisselend bevrijd te zijn van de wil en erdoor bezeten. Nietzsche vat de lyriek op als verbeelde muziek, een gedachte, die een jonge dichter in de jaren tachtig van de vorige eeuw bijzonder sterk kon aanspreken.

Gorter heeft in een vaak geciteerde passage van de eerste zang van *Mei* poëtisch vorm gegeven aan de Nietzscheaanse opvatting van de lyriek. Die zang bevat een aantal strofen, elk zes-en-twintig regels lang, waarin enkele thema's van het werk lyrisch-beschouwelijk worden verdicht. Daaronder is de bekende strofe die begint met de woorden 'Er ligt in elk ding schuilend fijne essence / Van and're dingen'. Die strofe bevat de poëzie van zijn impressionistische wereldbeeld. Daarbij blijkt dat Gorter een essentiële eenheid van de dingen aannam. En die eenheid is voor hem in beginsel muziek, want zij manifesteert zich als muziek. Gorter zegt nl. in deze strofe, dat de dingen op de ziel inwerken als geluid, als muziek, die in de ziel muziek opwekt, welke de dichter vervolgens in beelden-in wondere gedaanten, zegt hij-zichtbaar maakt. Het gaat hierbij dus geheel toe volgens Nietzsches idee van de lyriek.

Deze idee is ook aanwezig in het beroemde slot van de tweede zang van *Mei*. De bekende interpretaties van dit gedeelte, dat voor het gehele gedicht van centrale betekenis is, hebben zich in hoofdzaak-en niet ten onrechte-bewogen binnen de kring van de mythologische zielspoëzie der tachtigers. Zij spitsen zich gemeenlijk toe op de onverzoenlijkheid van de begrippenparen eeuwigheid-vergankelijkheid, zuiver zielsbestaan-zintuigelijk, aardse leven. Naar ik meen zal men echter, met behoud van het uitgangspunt dat de tachtigers met deze werken deel hebben aan

de internationale traditie van poëzie als taalsymbool van de ziel, het slot van de tweede zang van *Mei* moeten beschouwen in het licht van Nietzsches filosofie van de lyrische dichter, die door Gorter bevonden werd geheel naar zijn aard en aanleg te zijn.

Aan het eind van de tweede zang van *Mei* komt de dichter-god Balder tot een nieuw bewustzijn van zichzelf in termen en voorstellingen uit de wereld van Nietzsche, Wagner en Schopenhauer. Hij is toch wel echt een germaanse god. Balder spreekt over zijn oude zelf als over de lyrische dichter van Nietzsche, die de muziek zichtbaar maakt d.w.z. haar nog meer dan zij reeds heeft de vorm verleent van de hartstocht, de begeerte, het verlangen. Een dichterschap, dat Gorter ervaart als geheel in overeenstemming met zijn eigen aard en aanleg- 'want mijne ziel kon niet/Denken wat ze zou zijn, wanneer ze niet/ Behoeftte had aan oore' en ooge' en wensch/ Naar anders en naar meer: dat kan geen mensch'. Balder echter duidt de drang tot spreken in gelijkenissen over de muziek in de geest van Schopenhauers filosofie van de wil. En daarmee spreekt hij een veroordeling uit over de dichter in hem. Hij voelt zich geterroriseerd door, zoals hij zegt, 'willenswoede'. Begeerte, hartstocht waren de oorsprongen van zijn scheppende verbeelding en slechts schijn was het resultaat. En met een beroep op Schopenhauer, de filosoof die zozeer en vogue was in de jaren tachtig, vaagt de dichter-god in één zwaai de grootste waarden weg, die voor vele kunstenaars in de negentiende eeuw bestonden; waarden, die in de loop van de eeuw in dienst waren gesteld van een kunst die symbool wilde zijn van de ziel, een westerse poëzie-traditie waaruit Balder zelf voortkomt. Want het is juist terwille van de beleving van zijn ziel, dat hij een innerlijke crisis doormaakt. Maar die beleving is naar zijn nieuwe inzicht, met het symbool niet langer gediend. Zij is immers de beleving van het ongedeelde al-ene, van wat Nietzsche de geest der muziek noemde en die dus door geen beeld 'genoeg' (zoals Gorter Balder laat zeggen) verbeeld kan worden. De dichter-god is bezig geheel en al god te worden.

In het proces van bewustwording hieromtrent spreekt Balder aanvankelijk nog over de beleving van zijn dieper zelf als over de ervaring van een adem, een wind, die beladen is met klanken en 'ongehoorte' woorden. Het schijnt hem daarom een ogenblik toe dat alleen in de muziek de ziel zuiver wordt beleefd. Het blijkt echter een dwaalweg te zijn. Want ook de muziek is beeld, erkent Balder tenslotte met Nietzsche, ondanks haar 'schijnarmoede'. Daarom was hij er als dichter niet

aan ontkomen toch weer met de lyricus van Nietzsche onmiddellijk de muziek in beelden uit te sproeien. Van Eyck heeft als inconsequentie aangewezen, dat Gorter Balder over het beeldloze zo sterk in beelden laat spreken. Nu had de dichter van *Mei* de bekende passage met de muziekbeelden misschien kunnen vervangen door notenschrift, een wijze van doen die o.a. de Belgische symbolist Alfred Mockel in dezelfde jaren heeft toegepast toen hij muziekschrift en taal in een zelfde 'tekst' bijeenbracht. Gorter laat echter Balder *als dichter* de Nietzscheaanse consequentie van de zielsstemming als muzikale stemming ervaren om hem daardoor eerst recht bewust te doen worden, dat ook de muziek slechts symbool van de ziel is, niet de zielsbeleving puur. Op het moment dat dit bewustzijn doorbreekt, geeft Balder de verbeelding geheel op. En daarmee de poëzie, de natuur en Mei. In de voorstellingsloze beleving van eigen ziel, van een-zijn met het hart der wereld, van de geest der muziek, is zijn verlangen vervuld. Dan is hij eerst geheel god, dus niet langer dichter. Want, zegt Gorter later in *Pan* (1916)-en in verzen die tot woord en rijm toe herinneren aan de zo juist geciteerde uit de derde zang van *Mei*: 'Dit is het onderscheid tussen God en Mensch./Dat de mensch heeft altijd gemis, en dus dromen/ Naar anders, naar meer, 'n God is vervulde wensch'.

Op deze wijze heeft Gorter in Balder gevoelens en gedachten over de kunst verbeeld, die in zijn tijd leefden en in het bijzonder over de poëzie als taalsymbool van de ziel.

Want het zou onjuist zijn te menen, dat Gorter in de tweede zang van *Mei* een filosofische problematiek van zijn tijd lyrisch heeft verbeeld. Het gaat niet aan deze poëzie zonder meer terug te brengen tot een stuk wijsbegeerte. De gedachten van Schopenhauer en Nietzsche maakten deel uit van een geestelijk en artistiek klimaat in Europa, waarvan Gorter-en dat is altijd zijn grote kracht geweest-enkele essentiële trekken zuiver heeft aangevoeld. Voor hem vormden binnen- en buitenwereld één fijn weefsel van onnaspeurlijke maar wezenlijke betrekkingen. Met de beleving van die eenheid als norm reageert hij op nieuwe opvattingen en theorieën over poëzie: op het streven naar bevrijding van de dichtkunst uit traditionele banden, op het individualisme en het introverte van het moderne dichtertype, op het ideaal de poëzie te doen opgaan in muziek, abstractie, stilte. En hij voelt onmiddellijk wat in de ideeën en kunstopvattingen die eenheid miskent. Zo kondigen de woorden, waarmee Kloos in augustus 1882 het eerste deel van zijn inleiding op de ge-

dichten van Perk had besloten de dichter-god Balder als het ware aan. Kloos had daar geschreven over de dichter 'die zichzelf godheid en geliefde tevens is, waar hij stormt en juicht, en weent en mijmert, eenzaam met zijn ziel onder de blauwe oneindigheid'. Gorter trekt in Balder de lijn door. Het stormen en juichen is verstomd, omdat de zelfgenoegzaamheid absoluut is geworden. Nadat Balder gezegd heeft 'Ik ben mijn ziel, ik ben de een'ge God' en van zijn ziel 'Haar wil ik hebben, heb ik...zij is eeuwig, alleen, zij is, /Zij leeft door eigene ontvangenis' staat hij daar '... een blauw waas/Boven zijn hoofd...' Balder, de god, is een ideële uiterste consequentie van de dichter-godheid van Kloos.

Voor Gorter is de poëzie altijd geweest: buiten zich zelf treden, boven zich zelf uitgaan, zelfverlies, streven naar eenwording, met de natuur, de mensheid, het heelal. In al zijn werken neemt dit verlangen het beeld aan van een liefde: Lucifer en het vissersmeisje, Mei en Balder, de dichter en de maagd die lichtlucht is, Willem en Maria, Pan en het gouden meisje, de dichter en zijn Vrouw. Gorter verbeeldde het verlangen naar eenwording in de symbolen muziek en licht. Daarom verlangt Mei naar Balder, de lichtgod die muziek maakt. Maar zij moet ervaren, dat hij, geheel god wordend, inkeert tot de geest der muziek, tot het ongedeelde en dus niet langer de behoefte kent zich te openbaren, buiten zich zelf te gaan. Voor Balders ziel, geheel geest der muziek geworden, klinkt geen muziek meer van buiten af, noch treedt uit haar muziek 'in wondere gedaanten' naar buiten.

Het is voor Gorter karakteristiek dat hij bepaalde mogelijkheden van de literaire constellatie van zijn tijd innerlijk diep ervaart en vervolgens poëtisch verbeeldt. In het algemeen kunnen dichters tendenties en verschijnselen die in de cultuur, in het bijzonder de literaire cultuur van hun tijd min of meer verborgen aanwezig zijn in zich zelf beleven en daarvan blijk geven in hun verzen. Het bijzondere van de dichter Herman Gorter is, dat hij die strekkingen en verschijnselen - zelf tot poëzie maakt. *Mei* is niet alleen impressionistische poëzie maar ook het gedicht van het impressionisme. Als zodanig is het, voor zover mij bekend, een uniek werk in de Europese literatuur. Het heeft bovendien zijn weerga niet in Europa als een gedicht waarin de lyriekbeschouwing van Nietzsche, Schopenhauers filosofie van de wil en de consequentie van een introverte opvatting van de poëzie als taalsymbool van de ziel vorm krijgen; en wel op een zodanige wijze, dat de passages waarin

dit gebeurt geen enkele herinnering oproepen aan de tradities van het leerdicht.

Evenals verscheidene andere Europese dichters en schrijvers in de tweede helft van de negentiende eeuw is Gorter bijzonder gevoelig geweest voor één bepaalde kant van het impressionisme, nl. voor het ogenblikskarakter van de zintuiglijke indruk. Er is in de laatste jaren opnieuw enige aandacht besteed aan de verbeelding van de ogenblikservaring in de literatuur van het einde der negentiende- en het begin van de twintigste eeuw. Zo werd voor het proza gewezen op beschrijvingen waarbij de auteur erop uit is de dingen te tonen zoals zij elk ogenblik anders verschijnen, elk ogenblik anders zijn. Men brengt naar voren, dat dichters in hun verzen zeggen, dat het leven bestaat uit indrukken van het ogenblik en dat zij deze gedachte soms door middel van vergelijkingen uitdrukken. Het voorstel is wel gedaan onderscheid te maken tussen impressionisme en instantaneïsme in de literatuur.

Er zou een en ander te zeggen zijn over het verband tussen een dergelijk werkelijkheidsbewustzijn enerzijds en anderzijds de invloed die de natuurwetenschap destijds op het denken had, de decadente beweging in de kunst en bepaalde vormen van estheticisme. Zoveel is zeker, dat voor het bewustzijn van menige kunstenaar de dingen oplossen in kleuren, in geuren, in vervloeiende lijnen, onvast, trillend en vervluchtigend. De Engelse cultuurhistoricus en essayist Walter Pater heeft over dit verschijnsel al vroeg en indringend geschreven. Hij vergeleek het innerlijke leven van wie voor het vliedende moment van de zintuiglijke indruk gevoelig is bij een stroom, een stroomversnelling, een draaikolk van impressies, beelden en sensaties; ook bij een voortdurend oplaaiende en uitdovende vlam. In schilderkunst en literatuur zijn toen vaak mensen en dingen verbeeld onder de aspecten van ogenblik en verandering.

Herman Gorter is een uitzonderlijk selectief ontvanger geweest van deze muziek van zijn tijd. Dat blijkt vooral uit een aantal gedichten die hij in zijn bundel *Verzen* van 1890 opnam. Hun bijzondere betekenis is, dat zij taalsymbolen zijn van de ervaring der werkelijkheid als eeuwig veranderlijk moment-zijn. Als zodanig hebben zij in de Europese poëzie hun gelijken niet. Zij verbeelden de sensatie van het leven als stroom, vlam, als adem, golf. Zij symboliseren niet alleen het besef dat, zoals de dichter het uitdrukt 'het leven voorbijgaat alsof het leeft', maar ook het lijden onder de afwezigheid van die ervaring, 'te leven en 't niet

te meenen' zegt Gorter. Hoe zij dit doen is tot nu toe-d.w.z. vijf-enzeventig jaren nadat verscheidene van deze verzen werden geschreven-nauwelijks bekend, omdat het vrijwel niet onderzocht is. Na de impressionistische kritieken van tijdgenoten, waaronder die van Kloos en Van Deyssel beroemd werden, is er in feite geen andersoortige kritiek van de zgn. sensitivistische gedichten verschenen. Zij zijn niet onderzocht volgens de moderne methoden van poëzie-studie. Een groot aantal van de gedichten, gebundeld in *Verzen* (1890) is daarom nog even ontoegankelijk als sommige hedendaagse poëzie. Het minste wat wij, beschaamd, kunnen doen, is in dit herdenkingsjaar de hoop en de verwachting uitspreken, dat jonge, nieuwe onderzoekers van Gorters werk dit verzuim zullen herstellen.

Voor het instantaneïsme is tijd een achterhaald begrip, de gedachte dat er uren zouden bestaan, maakt het ogenblik tot een waanzinnig verschijnsel.

De boomen golven op de heuvelen
boomhoofden stil in de nevelen
lentelichte zacht lentelicht.
De toren met zijn gezicht
daar midden in wijst deftig nog uren,
verbeel je uren, uren, uren-
't is om te stikken
in deze oogenblikken,
het kriebelend lachen
ik kan het haast niet verdragen,
ik stik
in dit krankzinnige lichte deftige oogenblik.

De ruimte is gevuld met een onophoudelijke beweging van kleuren, lijnen, nevels, schitteringen, de ontelbare vormen en variaties van het licht. Maar zo zeer is voor Gorter het leven primair eenheid dat wat een chaos schijnt te zijn van scherp indringende, elkaar verdringende flitsende momenten voor hem tot een schoon en rein beeld van de wereld wordt in de triomf van het licht, waarin hij alle tot trillingen ontstoffelijkte dingen ziet opgaan, waarin hij zich zelf wil verliezen.

Wij zilvren wezens, nevellichten, gewassen
 neven elkaar, onzeker, wilden het licht:
 In misten van donker, onze groote vragen
 vreemdelinge in scheinre mist om licht-
 Teeder beginnen en glimlachend blinken,
 lichtkens verrijzen, weigren te versterven,
 zekerlijk lachen en lichtblijde blinken,
 wenken en vlieden, vliedend omziend, wimprend,
 wilgen van licht, linten van licht, wit zilvren
 wateren licht, fleemlicht, zichten rillicht,
 scheeden en bajonnetten licht,-lichtarmee.

Ons vleesch bloeiend van licht, licht slempend,
 onz' harten zwellend van licht, licht brekend,
 oogen licht donzend, kristallen lichtkronen.

Zijn verbeelding culmineert bij herhaling in de sensatie van zelfverlies in het licht, in het licht te loor gaan, zoals hij zegt. Het heelal is in waarheid één als licht. Het licht is zijn nieuwe liefde, die hem geheel omvangt, waarin hij zich stort. Zijn verzen zijn stamelende, stotterende hymnen aan het licht.

Want laat ik maar bibbren
 en maar heel wèg sidderen
 in woorden opdat niets meer is
 dan hare lichternis.

Naast de muziek wordt het licht in Gorters poëzie een blijvend symbool van zijn beleving van het leven als eenheid.

Het schoon en rein beeld van de wereld heeft Gorter daarna horen klinken als de openbaring van hetgeen hij bij herhaling de geest der muziek der nieuwe mensheid heeft genoemd, d.w.z. van een mensheid die haar eenheid met de natuur heeft herwonnen en sindsdien bewust beleeft dankzij een maatschappijontwikkeling langs marxistische weg. Het marxisme is voor zijn verdere leven van een allesbeheersende betekenis geweest, slechts te begrijpen wanneer men weet welke waarde de poëzie voor Herman Gorter had. De poëzie was hem zowel oorsprong als uitdrukking van het verlangen naar een bestaan waarin de waarheid

van de woorden 'Er ligt in elk ding schuilend fijne essence/Van and're dingen' zo volstrekt is geworden dat niet langer de wederzijdse doordringing van de dingen maar hun versmelting wordt beleefd; en vervolgens door de dichter die aan deze eenwording deel heeft, gesymboliseerd als muziek, als licht, als liefde. Gorters verbeelding van de oeroude beleving van kosmische eenheid houdt, zoals we zagen, verband met bepaalde filosofieën en kunstopvattingen van zijn tijd, waarin muziek en licht van bijzondere waarde waren. Maar naar de aard van zijn dichterlijke persoonlijkheid moest die beleving voor hem berusten op het natuurlijk hoorbare en zichtbare. Zij kon niet in het abstracte blijven al heeft hij dat enige tijd gedacht-Gorters misverstand met Spinoza. In het marxisme werd hem het verlangen naar universele eenheid, werd hem de geest der muziek hoorbaar en zichtbaar in de mensheid, dus in de hoogste vorm van de natuur, in het bewuste zijn. Daarmee was voor hem de mogelijkheid-marxistisch gesproken zelfs de zekerheid-gegeven, dat het bewuste zijn zich zelf zou maken tot een beeld en gelijkenis van de universele eenheid. Met andere woorden: het marxisme liet voor hem de ontwikkeling van de mensheid verlopen op de wijze van de werkzaamheid van de lyrische dichter, zoals Gorter die werkzaamheid, in overeenstemming met Nietzsches filosofie van de lyricus, opvatte. Het marxisme is voor Gorter een waarachtig dichterlijke maatschappijleer geweest; voor de marxist Gorter was de maatschappij in wezen poëzie, zoals hij ook bij herhaling in zijn gedichten heeft gezegd.

De poëzie van zijn verlangen naar, zijn beleving van kosmische eenheid, die voor hem hoorbaar en zichtbaar werd in het totaal van de natuurlijke en maatschappelijke werkelijkheid, heeft Herman Gorter bovenal gemaakt in het werk dat *Pan*, de *Liedjes* en de twee bundels *Verzen* omvat. Men zou ook kunnen zeggen dat het gedicht *Pan* dat werk is. Want dit boek van ruim elfduizend versregels, verdeeld over vijf zangen, draagt de *Liedjes* en *Verzen* in zich als bijzondere lyrische kristallisaties van Gorters ideële en historische verbeelding van de wording der bewuste eenheid in de mensheid. Toch zijn zij niet onverbreekelijk met het gehele werk verbonden, dat trouwens toch, hoewel episch van opzet, lyrisch van aard is en, gedachtig aan Gorters vooronderstellingen inzake poëzie en marxisme, ook moeilijk anders kon zijn. Gorter heeft die liedjes en verzen met een aantal bijbehorende gedichten tevens in afzonderlijke bundels voor uitgave bijeengebracht. Van welke bundels men dan echter weer moet zeggen, dat elk op zich zelf beschouwd één

rijkgevarieerd geheel vormt, dat uitlokt om erover te spreken in termen die voor de aanduiding van muziekvormen worden gebruikt. Het zal echter zaak zijn erover te spreken en te schrijven in termen die de aard van de poëzie recht doen wedervaren. Ook dat staat de kritiek nog te doen.

De innigste band tussen deze bijzondere lyrische momenten en de overige delen van *Pan* werd door de dichter aangeduid toen hij in de vierde zang zijn grote gedicht noemde 'dit werk, dat een werk van licht en muziek is'. Dezelfde woorden gelden onverminderd voor de afzonderlijke bundels liedjes en verzen: licht en muziek, de twee symbolen die zijn poëzie van universele liefde beheersen; die deze poëzie verbinden met het impressionisme en het symbolisme van Gorters tijd, en over die tijd heen met enkele van de belangrijkste trekken van de dichtkunst in de historische periode der romantiek, en daarbovenuit met alle visionaire maar tevens in de natuur gedrenkte poëzie. Voor de dichter-god Pan gelden onverzwakt de woorden van Gorters gedicht dat ik heb geciteerd: 'Zoo stil moet het zijn/om den dichter'...enz. Dichter is Pan 'omdat hij bijeenbrengt en boeit/ het gezicht dat hij hoort in zijn ooren/en het leven van de woorden'. Hij hoort het schoon en rein beeld van de wereld. Dat *horen* doortrekt het gehele werk. Pan plaatst zich telkens in de stilte en is dan de dichter van de liedjes en verzen. Ik

'leefde den ganschen middag in onschuld,
Omdat ik mij teruggetrokken had.
Zalig was ik-in bevend ongeduld-
Zalig om de natuur, om alles wat
Zij, mensche' en geest en licht, uit zich onthult.
En staande tegen een groenen stam van boom,
Op hoek van een rooden landweg, langs een stroom,
Die daar een hoek maakte, staarde ik in de lucht
En zei zacht:
Geest der Muziek, o lucht,
O licht,
Ik zie uw eeuwig aangezicht.'

Op deze wijze is hij de Nietzscheaanse lyricus als marxist. Hij verliest zich zelf steeds opnieuw in de beleving van zijn liefde voor het heelal: de geest der muziek. Hij hoort de muziek die uit het universum

opklinkt, beeld van harmonie en eenheid. Van de dichter-god Pan zegt Gorter: 'hij ging zooals een dichter gaat,/Het brooze lijf bespeeld door 't Al, die slaat/Nergens acht op, maar het heelal weeft door/Zijn veezlen hoorbaar maar onzichtbaar koor'. Het belangrijke moment is voor Gorter dat die muziek niet, zoals bij Nietzsche, de muziek is van een idee, die idee moet blijven. De dichter hoort hoe zij zich in de mensheid voor de wereld verwerkelijk. 'Nu zit een dichter, één met d'arbeiders,/ Ook wel, op torenkamer, en droomt een middag,/En hoort de strijdmuziek, en er door heen/ De zaligheid, het licht uit toekomst's wel,/ Het licht uit diepte achter horizon.' En hij, de dichter, scheidt de beelden van die muziek, de poëzie van de liefde voor de eenheid, die voor hem in de mensheid werkelijkheid wordt.

'Verdichter/heet hij, omdat hij bijeenbrengt en boeit/het gezicht dat hij hoort in zijn ooren/en het leven van de woorden'. Over het gezicht, dat Gorter heeft gehoord in zijn oren heb ik gesproken. Maar, aldus de maker van de zojuist nog eens geciteerde verzen: dichter is wie aan het gezicht dat hij hoort het leven van de woorden geeft. En met deze formulering-het leven van de woorden-raken wij, naar ik meen, de oorsprong van Gorters grootheid als dichter. Die oorsprong is zijn uitzonderlijke gevoeligheid voor de beeldende kracht van de taal, waardoor van indruk, aandoening en fantasie bij het overbrengen in woorden zo weinig mogelijk verloren ging.

Gorter heeft van jongsaf in woorden nieuwe geluiden gehoord, ongekende bewegingen gevoeld, voordien nooit waargenomen gestalten gezien. Het literaire klimaat waarin hij tot dichter rijpte, werd onder meer gekenmerkt door de aandacht voor tot dusver weinig gekende en toegepaste waarden van het woord. In dit opzicht is Gorter een kind van zijn tijd. Maar hij schiet daaruit snel opwaarts naar een geheel nieuwe poëzie. Het valt gemakkelijk vast te stellen dat die poëzie geen deel had aan het estheticisme, dat toen, en nog lang daarna, hoogtij vierde. Gorter heeft het woord schoonheid veel gebruikt. Het duidde voor hem echter niet her hoogste heil aan in de zin van fraaie en verfijnde vormgeving. Schoonheid heeft in Gorters taal de betekenis van universele orde, synoniem met poëzie, waarheid, vrijheid, zoals zij dat had betekend voor Shelley en sommige andere dichters uit de tijd van de romantiek. Zij was de harmonie van het heelal, waarnaar zijn liefde uitging, zodat Gorter zich zelf en zijn werk aan haar ondergeschikt zag. De eigen aard en waarde van zijn nieuwe poëzie kunnen echter eerst dan blijken wan-

neer de sensitieve gedichten, de zgn. kenteringssonnnetten en de Balderfragmenten van 1893 nader bestudeerd zullen zijn.

Gorter heeft in de eerste helft van de jaren negentig toen hij dichter was van een impressionistisch en sensitivistisch wereldbeeld en van de crisis waarin hij daarbij geraakte, gezocht naar een poëzie 'ontdaan' zoals hij schreef 'van alle herinnering aan Grieken, Romeinen, en vroegere of latere renaissance'. Als resultaat van dit radicale streven naar een nieuwe dichtkunst bezit onze literatuur een aantal van haar waardevolste en opmerkelijkste gedichten. Paul Rodenko heeft in zijn bekende bloemlezing *Nieuwe Griffels schone Leien* Gorter ingelijfd in de avantgardistische traditie en de uitgave als een van haar ondertitels meegegeven: van Gorter tot Lucebert. Gorter en de vijftigers. 'Ik proefde de lauwe luchten'; 'moe viel mijn oog in mijn hoofd'; 'Mijn bloed stroomde in mijn hoofd om,/de zwaarte boog mijn nek krom,/ het was of er bloedmoer was/tusschen het voetengras'; 'ik at de geduchte/lauwe ademen met mijn ooren'; van zijn hart zegt de dichter 'Het leeft wreed en vol hopen zonder reden/is het, en 't eet mij, arme, en oogverteerend,/en 't groeit als boom, als breede kool vermeerend/in mijne zachte en losvleeze leden'; van schepen op het strand 'de grijze schuiten voor de heeschzee/de strande straktouwen'. Het verschil is hoorbaar. Maar ook de verwantschap, in de voorkeur voor het lichamelijke-eten, gegeten worden-het vegetatieve, het dynamische; formeel: de eenvoudige nevenschikking, de opsomming.

Wat Gorter in de jaren negentig doet-verzen schrijven los van oudheid en renaissance-tradities-is literairhistorisch een kenmerk van de westerse poëzie in de jaren 1910-1920. Ik laat nu daar in hoeverre hij en die lateren ten opzichte van het literaire verleden inderdaad tabula rasa hebben kunnen maken. Gorter heeft het enige jaren gewild en onder de gedichten uit die periode is een aantal van uitzonderlijke waarde. Daartoe behoren de bekende gedichten die beginnen met de regels: De stille weg/de maannachtlichte weg-; In de zwarte nacht is een mensch aangetreden; Mijn liefste was dood; De lente komt van ver, ik hoor hem komen; Toen bliezen de poortwachters op gouden horens; Ik wilde ik kon u iets geven; het door Van Deyssel zo geprezen, Gebenedijde-/Meisje gebenedijde; het in deze voordracht geciteerde De boomen golven op de heuvelen.

Maar dezelfde dichter die verzen wilde maken ontdaan van elke herinnering aan oudheid en renaissance schreef later 't Is tijd,/ 't is

meer dan tijd,/om Petrarca en de And'ren/na te wand'len'. Daarmee bedoelde hij dichters die volgens hem in hun werk de hoogste menselijkheid van hun tijd hadden verbeeld; en Petrarca, de lyricus van de liefde, noemt hij met name. In de laatste vijf-en-twintig jaren van zijn leven heeft Gorter in honderden liederen en verzen voor zijn geliefde, haar lichaam en haar ziel, vorm gegeven aan de hoop en de vrees, het verlangen en de twijfel, de angst en de zekerheid die hij ervoer bij de aanschouwing van het visioen, waarin hij zijn primaire wereldbeleving: de essentiële gemeenschap van de dingen, werkelijkheid zag worden.

Het leven van de woorden heeft er zijn impressionistische, fantastische allure gedempt, zijn eenvoud en helderheid verinnigd. De behoefte Petrarca en de anderen te volgen leidde bij Gorter echter niet tot het gebruik van traditionele vormen van oudheid en renaissance. Hij ging wel het heldendicht, het leerdicht, de sonnettencyclus beoefenen. Maar in de verzen van deze werken en van de liederen en kleine gedichten, die hij bovendien schreef, verkregen de neologistische en syntactische eigenschappen van de impressionistische en sensitivistische poëzie, door hem eertijds tot het uiterste opgevoerd, een eigen classiciteit. De zekerheid van de dichter, zijn overtuiging in het bezit van de waarheid te zijn, hebben zijn poëzie niet verstard. De verzen zijn gevuld met 'ideeëngloed' en 'ideeëngeluid', zoals Gorter in *Pan* het licht en de muziek noemt. Een gloed en een geluid die in de loop van de latere jaren zijn gedichten in steeds fijner verdeling, steeds diffuser doortrekken naarmate de dichter zijn waarheid dieper als oneindig ervaart.

Mijn gouden blikken blozen. Van zoete schaamte
Dat ik u liefheb. Zooals 's avonds zee.

En van de zee komt stil een zacht roepen,
Of dat zij komt, of dat ik komen moet.

Oneindig verlangen schijnt nu langs de duinen
Te waaien,-en schijnt gouden langs de duinen.

Zacht vliegt mijn ziel op
naar der nacht donkre top.

Schemer ruischt over de wegen
tusschen de lippen van ons neergezegen.

Vergeeten vloeien stroomen in elkander,
hij die een ander was, hij is geen ander.

O, er is eene in
het eindelooze, die ik zelve ben!

Als de gangen koel
zijn van een leeg huis,
vol van een schijn, en zoel
langs de wanden gesuis
van een afwezigheid,
Zoo is mijn ziel vol
van uw aanwezigheid.

Maar het absolute, het volmaakte is onverbeeldbaar, naamloos, duister. Het vermoedelijk laatste gedicht dat Herman Gorter schreef, begint met de verzen, die ik tot besluit citeer:

Zij heeft een oneindig schoon Lichaam,
Zoo schoon, dat ach, zij is nog zonder naam
En zoo oneindig diep en rein een Hart,
Dat wie er inziet, niets ziet dan één zwart.

Levensberichten

Herman Eildert Buiskool
(Weerdinge, 12 januari 1884-Leiden, 11 augustus 1963)

Buiskool heeft het lager onderwijs gevolgd aan de dorpsschool te Weerdinge, waarvan zijn vader hoofd was. Hij legde op zijn veertiende jaar het toelatingsexamen af tot de rijkskweekschool voor onderwijzers te Nijmegen, waarvan toen Joh. A. Leopold directeur was, en behaalde het onderwijzersdiploma te Arnhem in 1902, met een uitzonderlijk hoge cijferlijst. Daarna was hij als onderwijzer werkzaam achtereenvolgens te Emmen en Utrecht, en van 1910 tot 1934 aan de duitse Kaiser-Wilhelmschule te Amsterdam. Na zijn ontslag uit die laatste betrekking kwam hij te verkeren in de van de crisisjaren '30 zo welbekende en weinig benijdenswaardige positie van 'wachtgelder.' In die periode valt een conservatorschap aan het Instituut-Kern te Leiden, en enige tijd van medewerking aan het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Aan het begin van de wachtgelderstijd, in 1934, werd hij als secretaris toegevoegd aan de door minister Marchant ingestelde nederlands-belgische commissie tot samenstelling van een woordenlijst, waarmee hij de eerste stap zette op het doornige spellingpad, dat hij nog lang zou blijven begaan. Volgen we voorlopig dat pad tot aan de tweede wereldoorlog, dan valt te vermelden dat Marchants opvolger Slotemaker de Bruine de (eerste) Nederlands-Belgische Woordenlijstcommissie, die uit twee nederlandse en twee belgische leden bestond, in 1936 op non-activiteit stelde en in 1938 ontbond. In dat laatste jaar stelde hij een nieuwe, 'brede' commissie in met alleen nederlandse leden, die 'op korten termijn' een advies zou hebben uit te brengen; aan die commissie werd Buiskool opnieuw als secretaris toegevoegd.

De 'wachtgelder' van 1934 voerde de doctorstitel. Na het onderwijzersexamen had Buiskool in snelle opeenvolging met goed gevolg afgelegd de examens eerst voor de hoofdakte, daarna voor de lagere akten in de drie moderne talen en wiskunde, en in 1919 het staatsexamen A en B tot toelating aan de universiteit. Daarop heeft hij met zijn werkzaamheid aan de Kaiser-Wilhelmschule de studie aan de Universiteit van Amsterdam gecombineerd. In 1923 legde hij het kandidaatsexamen in de nederlandse letteren af; in 1928 volgde een doctoraal examen in de vergelijkende indo-europese taalwetenschap, en in 1934 bekroonde hij de universitaire studie met een proefschrift *Pūrvatrāsiddham*, waarbij B. Faddegon de promotor was. Hij begaf zich daarmee in de uiterst moei-

lijke materie van Pāṇini's grammatica, waarmee slechts weinig sanskritisten grondig vertrouwd zijn, en waarover schrijver dezes, geen sanskritist, derhalve allerminst een oordeel kan hebben. C.C. Uhlenbeck heeft het boek in het *Museum* met de grootste lof besproken.

Die bespreking eindigt woordelijk als volgt:

Het proefschrift van den heer Buiskool is een mijlpaal in de geschiedenis van de Europeesche beoordeling der oude Indische grammatici. Wij verheugen ons er over, dat hij zijn moedertaal, die hij met een in onze tijden zeldzaam meesterschap hanteert, tot voertuig van zijn ingewikkelde, maar voor den oplettenden lezer toch altijd begrijpelijke, redeneeringen heeft gekozen, al zullen zijn resultaten daardoor allicht iets minder snel op de buitenlandsche Indologen inwerken dan zij wegens hun innerlijke waarde verdienen.

Hoe hoge waardering de dissertatie in de internationale indologie heeft ontmoet, is wel gebleken uit de engelse bewerking ervan, die in 1939 verscheen onder de titel *The Tripāḍī*. Nog voordat het nederlandse proefschrift was uitverkocht, hadden 'Professor C.C. Uhlenbeck, Professor Raghu Vira, and other distinguished scholars' de doctor aangeraden, zijn verhandeling te vertalen in een internationale taal, deelt de auteur mede in het voorbericht bij het boek van 1939. Een eigenlijke vertaling is het niet; de ondertitel omschrijft het als een 'abridged English recast,' en in de 'Preface' staat vermeld, dat in de schikking en inkleding van de onderwerpen veranderingen zijn aangebracht, terwijl ook de analyse van sommige passages in Pāṇini's werk is herzien en verbeterd.

Het is in de levensloop van Buiskool wet hoogst merkwaardig, bijna raadselachtig, dat de man die op zijn vijftigste jaar zich met één slag onder de vooraanstaande beoefenaars van het Sanskrit had gerangeerd, zich later op dat studieterrein zo goed als niet meer heeft bewogen. Er is, voorzover mij bekend, niet meer dan één publikatie waarin men de sanskritist nog herkent: een artikel dat hij heeft bijgedragen tot een feestnummer van het tijdschrift *Taal en Tongval* (XIII, 63 vlgg.): 'Bahuvrīhi en zwakke adjectiefdeclinatie', en bij deze late nakomer, zevenentwintig jaar na de dissertatie, kan het vermoeden rijzen, dat het een werkstuk is waarvan de voltooiing of de voorlopige voltooiing lang vóór het verschijningsjaar ligt. Het zou b.v. een enigszins omgewerkte scriptie uit de universitaire studietijd kunnen zijn. Het onderwerp en de wijze van behandeling zou zeker niet beneden de krachten hebben gelegen van de begaafde en de studie breed opvattende student Buiskool. Ook doet de combinatie van Sanskrit en Germaans denken aan invloed van R.C.

Boer, over wie hij altijd met grote waardering sprak, zoals velen doen die Boer als docent hebben gekend. Gaan eenmaal de gedachten over de herkomst van deze eenzame publikatie op hoge leeftijd deze richting uit, dan kan eenzelfde vermoeden opkomen bij een ander artikel, dat binnen de neerlandistiek blijft, en eveneens als bijdrage tot een feestaflevering, namelijk van *De Nieuwe Taalgids* (XXX, 143 vlgg.), in druk is verschenen, maar waarvan het verschijningsjaar, 1936, dichterbij ligt bij dat van de dissertatie: 'Iets over voorwerpen en bijwoordelijke bepalingen'. Zou het werkelijk zo zijn, dat we in deze twee publikaties, vrij gering oeuvre van iemand die met zijn dissertatie de hoogste verwachtingen had gewekt, twee doctorale scripties hebben te herkennen? Of heeft Buiskool, al te bescheiden, de aansporing nodig gehad van vrienden en vakgenoten die een hulding op touw zetten, om iets dat hij 'had liggen', voor de druk gereed te maken? Het een hoeft trouwens het ander niet geheel uit te sluiten.

Hoe bevreedend het ook is-en het is juist die grote bevreemding waardoor de biograaf van de wetenschapsman Buiskool komt tot gissingen als zoëven zijn gewaagd-, wij zullen moeten aannemen dat hij in zijn tweede levenshelft vulling niet alleen, maar ook vervulling heeft gevonden in taken die, hoe nuttig en belangrijk ook, voor een groot deel niet hoger dan als toegepaste wetenschap kunnen worden aangeslagen. Vervulling en bevrediging: want in het hele altijd opgewekte en joviale wezen van de man was niets dat ook maar in de verte deed denken aan teleurgestelde verwachtingen of verlangen naar verandering.

Die taken hebben na de bezettingstijd opnieuw gelegen op het terrein van de spelling en wat daarmee samenging. Hij was lid en secretaris van de nederlands-belgische commissie van 1945, die het akkoord heeft voorbereid waarop de Spellingwet van 1947 en het belgische Spellingbesluit van 1946 berustten. In dezelfde positie maakte hij daarna deel uit van de in 1947 ingestelde (tweede) Nederlands-Belgische Woordenlijstcommissie, die het uitvoeringsbesluit van de Spellingwet, de *Woordenlijst*, gedateerd van april 1952, gepubliceerd in 1954, en van kracht geworden in 1955, heeft ontworpen. Aan de totstandkoming van dat 'groene boekje' heeft hij een zeer werkzaam aandeel gehad. In hetzelfde jaar 1947 werd hij tevens benoemd tot lid en secretaris van de Vaste Commissie van Advies inzake de schrijfwijze van de Nederlandse Taal.

Op ander plan lag een taak waaraan hij veel tijd en vlijt heeft besteed.

Hij werd de taalkundige adviseur van de Centrale Taalcommissie voor de Techniek, ingesteld in 1940, afgekort C.T.T. Deze C.T.T. telde 10 coördinerende 'groepscommissies' en daaronder ressorteerden meer dan 40 'werkcommissies,' met tezamen meer dan 200 ingenieurs als leden. Buiskool heeft vele honderden vergaderingen van die werkcommissies bijgewoond en het centrale secretariaat bijgestaan bij de correctie van de 'normbladen.' In 1955 was de eerste fase van de werkzaamheden van de C.T.T. voltooid met 45 woordenlijsten voor de verschillende onderdelen van de techniek, plus een lijst van 'algemene woorden'. Als sluitstuk verscheen in 1959 een verzamelwoordenboek onder de titel 'Technische woorden, behandeld door de C.T.T.' Als derde fase kan gelden de periode van de toepassing, en ook in dat stadium heeft Buiskool aan tal van herzieningen en uitbreidingen van woordenlijsten meegewerkt en incidentele adviezen gegeven wanneer op hem een beroep werd gedaan.

Deze dorre, maar sprekende getallen en jaartallen kunnen een indruk geven van het omvangrijke en tijdrovende werk dat Buiskool op dit eigenaardige arbeidsveld van 'taalzuivering' heeft moeten verrichten. Aan het begin van deze werkzaamheid staat een publikatie, die ook buiten de kringen van de techniek terecht de aandacht heeft getrokken, namelijk *Over het ontstaan en de vorming van nieuwe woorden*, verschenen in 1942 als 'Mededeeling' van de C.T.T. Het is een goed doordacht en verantwoord overzicht van de mogelijkheden van woordvorming in het Nederlands, toegelicht met talrijke, vaak treffende voorbeelden, en met een sterk normatieve inslag; dat laatste met het oog op de bestemming van het geschrift. De bedoeling ervan was namelijk, richtlijnen te geven voor de taalzuiverende werkzaamheden van de ingenieurs. Blijkbaar heeft het dat doel goed gediend: nog in hetzelfde jaar 1942 was een tweede druk nodig. Zal de vakgenoot hier en daar tot wat meer toegeeflijkheid geneigd zijn dan de auteur, anderzijds zal hij grif erkennen dat een strakke hand beter is dan een slappe tegenover de soms erg gewaagde woordbouwsels van de techniek, die in het Nederlands kwalijk onder de vlag van 'Lehnübersetzung' kunnen binnenvaren.

Onder vakgenoten was Buiskool in de Woordenlijstcommissie, en zijn medeleden herinneren zich met bewondering zijn onvermoeid streven naar formuleringen die naar alle kanten waterdicht waren, alsook de scherpzinnige redeneringen en herhaalde zelfcorrecties, die hem ten slotte voerden tot een resultaat dat hem voldeed. Bij die bewonderende

herinnering mengt zich een glimlach of zelfs een hoofdschudden over sommige tot het uiterste gedreven consequenties, over een abstractie die soms kon leiden tot het bijna abnorme, althans het onpraktische. Wie de Woordenlijst met kundige aandacht nauwlettend doorleest, kan nawerking van Buiskool speuren in sommige passages van de inleiding en ook in de eigenlijke lijst aan sommige lemmata, maar meer nog aan de afwezigheid van lemmata die men verwachten mocht erin aan te treffen. Afwezigheid is voor een aanzienlijk deel veroorzaakt door Buiskools sterke afkeer van alles wat zweemde naar een 'germanisme'. Iemand die zelf aan de werkbank van de Woordenlijst gestaan heeft en dus mede aansprakelijk is voor wat er ten slotte in is opgenomen en uitgelaten, zou ongepast handelen met zulke curiosa aan te wijzen. Daarom wordt hier alleen vermeld een woord waartegen kort na het verschijnen van de Woordenlijst in het openbaar is geprotesteerd, nl.

differentieelrekening, dat de lijst ten onrechte aan de vakmensen heeft willen opdringen ter correctie van het vermeende germanisme *differentiaalrekening*. Een andere proeve van germanismofobie, waarvoor Buiskool, door zijn gezag in ingenieurskringen, stellig mede of hoofdzakelijk verantwoordelijk is, is de benaming van de nieuwe polder *Oostelijk Flevoland*, die eveneens in de dagbladders terecht is gelaakt. Men moet het uit Buiskools eigen mond hebben gehoord om het te geloven, dat hij aardrijkskundige namen met 'Ost-' en 'West-' te 'duits' achtte om in Nederland te worden toegepast, en dat mitsdien de polder niet, volgens oud en gevestigd nederlands gebruik, *Oost-Flevoland* mocht, maar *Oostelijk Flevoland* moest heten, al of niet met een koppelstreep tussen de twee delen.

Het was soms nodig, zijn al te rechtlijnige of straklijnige consequenties, die hem wel eens deden doordraven tot eigenaardige uitersten, wat te breidelen, en het is lang niet onmogelijk dat de zuivering in de C.T.T., een kring waarin vermoedelijk de breidel niet gehanteerd kon worden door iemand die zich in oordeel over taalgebruik de gelijke van Buiskool mocht achten, tot beslissingen heeft geleid waarmee niet iedere neerlandicus onmiddellijk zal instemmen. In een gezelschap van vakgenoten, zoals de Woordenlijstcommissie, kon bijwijlen twijfel rijzen, of Buiskool zelf die rechtlijnigheden en doordravingen helemaal ernstig meende, dan wel een intellectueel spel dreef om het spel en om tegenspraak uit te lokken. De debatten waartoe ze aanleiding gaven, waren heel onderhoudend, ook wet leerzaam, en verliepen altijd zonder enige heftigheid,

ook als Buiskool voor zijn inzichten geen medestanders vond. Niet zelden trouwens was zijn argumentatie dusdanig gefundeerd, dat aanvankelijke tegenstand of bevreemding week voor aarzelende of overtuigende instemming.

Toch kan iemand die in de gelegenheid is geweest, de man en zijn werk gedurende bijna drie decennia gade te slaan, de gedachte niet terugdringen dat Buiskool in zijn latere jaren wat te gemakkelijk zich liet gaan in min of meer speelse of baldadige, minder dan vroeger door zelfkritiek gecontroleerde, invallen en uitingen. Is dat een symptoom geweest van geestelijke veroudering, dan heeft dat goedaardige verouderingsproces geen schadelijke invloed gehad op de nauwgezetheid waarmee hij, eenmaal aan de schrijftafel gezeten, met een afgebakende taak voor zich, de uiteenlopende, zowel denkkraft als nauwkeurigheid vereisende, commissoriale werkzaamheden verrichtte die van hem werden verlangd of die hij zichzelf oplegde als zeer actief meewerkend lid, wat hij gebleven is zolang zijn lichamelijke toestand dat nog enigszins toeliet.

Van veroudering is, tot aan zijn dodelijke ziekte, ook niets te merken geweest in zijn uiterlijke verschijning en zijn optreden. Levendig en opgewekt was hij altijd, en ook of juist die pikante, uitdagende beweringen en redeneringen konden niet anders dan de indruk van jeugdigheid bij de toehoorder versterken. Wie niet te zwaar op de hand was, kon zich nu en dan bij een bespreking waaraan Buiskool deelnam, verplaatst wanen in de sfeer van het studentendispuut, waar gedurfde, mits scherpzinnige of geestige, eenzijdigheden evenveel aftrek vinden als deugdelijk en degelijk overwogen en afgewogen beschouwingen.

Levendigheid en ongedwongen opgewektheid, zoals Buiskool die overal en onder alle omstandigheden meebracht en inbracht, zijn eigenschappen bij uitstek geschikt om mensen voor zich in te nemen. Maar innemend was Buiskool vooral door zijn hartelijkheid, door zijn oprechte belangstelling voor ieders persoonlijke omstandigheden. Aan zijn meeleven in anderer zorgen en anderer vreugden bewaren velen, zeer velen, dankbare herinneringen. Met zijn blijde optimisme, dat hem ook in zijn laatste ziekte niet verliet, kon hij troosten en moed inspreken waar dat nodig was. En zijn meeleven bepaalde zich niet tot vriendelijke woorden; door zijn hulpvaardigheid en daadwerkelijke steun heeft hij mensen die het moeilijk hadden, blijvend aan zich verplicht. Altijd ongehuwd gebleven, was hij een kindervriend als de ideale oom of

grootvader. Zo was er ook niets in hem van vereenzaming bij het ouder worden. Zonder de huiselijke gezelligheid dagelijks om zich heen nodig te hebben, was hij de gezelligheid zelf in de kring van zijn familieleden, en ook daarbuiten: het waren niet alleen neven en nichten van den bloede, die hem als 'Oom Herman' vereerden. Nog minder was hij het type van de oude vrijgezel, die, geen gezinszorgen gekend hebbende, zichzelf nauwlettend waarneemt, in acht neemt en verzorgt. Zijn belangstelling was meer gericht op het welzijn van anderen dan op zichzelf.

Wie Buiskool niet gekend heeft, zal bij zulke warme woorden van waardering kunnen denken dat de genegen lofredenaar het 'van de doden niets dan goeds' in wat te ruime dosering toepast. Wie Buiskool wel gekend heeft, zal zo niet oordelen. Die zal er ook geen dierbare retoriek in zien, als de schrijver van dit levensbericht bekent, voor het samenstellen ervan enige schroom te hebben moeten overwinnen, omdat hij er bijna zeker van is, dat een herdenking als deze, zelfs een herdenking die niet meer geweest zou zijn dan een koel relaas van de voornaamste biografische data, niet in overeenstemming is met wat de overledene zelf heeft gewild. Buiskool was, bij de nauwkeurigheid en zorgvuldigheid die zijn werk kenmerkte, geen man met wat men noemt een 'praktische blik.' Er zouden zelfs gemakkelijke anekdoten te verhalen zijn van zijn gemis aan zakelijkheid en van verstrooidheid. Hij was daarom ook niet een man om beschikkingen te maken of regelingen te treffen. Het zal hem ternauwernood bekend geweest zijn, dat leden van de Maatschappij bij hun leven wel de wens kenbaar gemaakt hebben, niet in een levensbericht herdacht te worden. Had iemand hem op die mogelijkheid opmerkzaam gemaakt, dan zou hij vermoedelijk hetzelfde hebben gedaan, en dit levensbericht zou niet verschenen zijn.

Zeker is het, dat de nabestaanden in zijn geest hebben gehandeld door de bijzetting in het familiegraf te Emmen in stilte te doen plaatshebben, en van het overlijden eerst na de begrafenis en alleen door middel van een advertentie kennis te geven.

C.B. VAN HAERINGEN

**Hendrik Enno van Gelder
(Amsterdam, 16 februari 1876-'s-Gravenhage, 24 juni 1960)**

Op 24 juni 1960 is Hendrik Enno van Gelder overleden. Allen, die hem na stonden, voelden en voelen dit als een smartelijk verlies, maar in de grond is slechts een gevoel van vreugde gewettigd over dit zo harmonische en rijke leven.

Terugblikkend op dit leven dringt zich als vanzelf een vergelijking op met de patriciërs van het oude Rome, die in hun werken stad en wereld omvaamden en aan beiden hun beste kunnen en kennen ter beschikking stelden. Ook hij was een patriciër- in de oud Romeinse zin evenzeer als wanneer wij deze term gebruiken voor de edele mens; voor de mens die zich bewust was van de verantwoordelijkheid die op hem gelegd was door afkomst en persoonlijke gaven, en die tot het laatst toe alles wat hij meekreeg inzette voor zijn medemensen. Zijn uiterlijk deed ons dit al direct beseffen. De prachtig gebeeldhouwde kop met de energieke neus en de heldere levendige ogen wezen degenen, die tegenover hem stond reeds op adel van geest. Zijn zachte, in de latere jaren wat hese stem, formuleerde helder en open de gedachten, die hij wilde uiten. Gedachten, die steeds op duidelijke treffende wijze naar voren kwamen, doorspekt met die humor, waarvan hij alleen het geheim kende. Een humor, die met woordverwisselingen en dubbele woordbetekenissen zo briljant zich uitte, dat reeds daardoor de toehoorder zich bewust werd van de fenomenale taalbeheersing, die Van Gelder van zijn grootvader Nicolaas Beets geërfd had. Een taalbeheersing, die ook elk van de meer dan 1000 artikelen van zijn hand lezenswaard maakte, of het nu een wetenschappelijke beschouwing of een eenvoudig journalistiek entrefilet was.

Niet alleen de humor maakte dat hij steeds het aanhoren of het lezen waard was. In alles wat hij zei of schreef, kwamen twee andere grote karaktereigenschappen naar voren: zijn eerlijkheid en zijn aangeboren gevoel voor de menselijke waardigheid, die hij tegenover ieder, wie het ook was, wist te bewaren. Hierin alweer was en bleef hij de patriciër. Zijn levensstijl was die van een helaas voorbije generatie, waarvoor wij dankbaar mogen zijn, dat wij die-mede in zijn persoon-nog hebben mogen kennen.

Hij heeft zijn hele leven gesteld in dienst van het algemeen nut en rechtlijnig lopen de draden door dit levenspatroon, die het samenbinden

met dit algemeen nut. Van ganser harte onderschreef hij de beginselen van het jonge socialisme, dat hij mede op de voeten heeft gezet en waarin hij zijn hele leven door gestreden heeft voor de verbetering van het materiële lot van zijn medemens.

Daarnaast stond een hoger, meer ethisch gericht doel, n.l. het deel doen hebben van ieder aan de schoonheden in verleden en heden door mensenhanden geschapen. Schoonheden waar ook te vinden, of het nu in de literatuur of de beeldende kunst was. Deze beide kunstvormen trekken hem reeds in zijn studententijd aan. Het is dan tevens, dat hij toetreedt tot de socialistische beweging en het is dan, dat hij zich wendt naar het verleden van zijn volk door het ambt van archivaris te kiezen. Jong idealisme klinkt in zijn eerste pennevruchten vooral in die welke hij in het Amsterdamse studentenperiodiek schreef. En met ditzelfde idealisme bezielde, komt hij-na enkele jaren in Alkmaar werkzaam geweest te zijn-naar de stad Den Haag, die hij dan gedurende 35 jaar zal dienen en die hij, hoewel geboren Amsterdamer, als zijn stad zal gaan beschouwen.

Ik heb zojuist een vergelijking getrokken met de Romeinse patriciërs en ik geloof, dat deze vergelijking vooral gelding gaat krijgen door datgene wat hij voor deze stad gedaan heeft. Onvermoeid heeft hij zijn gehele leven op de bres gestaan voor de belangen van Den Haag, en daardoor voor belangen, die ver uitgingen boven de enge grenzen van de stad zelf. Wars van een zwevend internationalisme was hij zich zeer bewust van het feit, dat alles wat men voor eigen stad goed, of-zoals in zijn geval-uitstekend doet, weerklink heeft in de wereld waardoor het deze wereld vooruit helpt en toch vast verankerd ligt in het overzienbaar geheel van een stedelijke gemeenschap. Het museum, dat hij stichtte werd zeker in den lande, maar ook wel degelijk ver daar buiten, het schoolvoorbeeld voor hoe een museum het algemeen ten dienste kan zijn. En ook ver buiten onze landsgrenzen wordt nog steeds, wanneer men spreekt of schrijft over de diensten, die een museum de mensheid kan geven, Van Gelders museum onder de eersten genoemd. Het museum, dat hij stichtte was wel het belangrijkste deel van zijn levenswerk, en getuigt van zijn wilskracht, maar ook (en dit is nog veel belangrijker) van zijn visie en opgewekt optimisme. Er was immers niets in Den Haag toen hij in 1906 daar arriveerde, behalve een oudheidkamer, die nog maar nauwelijks de naam van museum mocht dragen. Maar wanneer hij in 1916, dus amper 10 jaar later, aan Burgemeester en Wethou-

ders zijn plannen ontvouwt voor een op te richten Dienst voor Kunsten en Wetenschappen, vinden we daarin alle gedachten vertolkt, die ook nu nog in volle geldigheid de leidraad vormen voor het beheer van een grote-stadsmuseum. Het is voor ons allen goed om te overdenken welk een ongelooflijke helderheid van geest, gepaard aan de bovengenoemde wilskracht en optimisme, nodig zijn geweest om niet alleen dit grootse plan op papier te zetten, maar het dan ook nog te verwezenlijken. Slechts een man als Van Gelder, begiftigd met een onbegrensd vertrouwen in de mogelijkheden van zichzelf en zijn medemensen, bleek in staat waar te maken wat anderen in zijn tijd hersenschimmen geschieden moeten hebben. Hoe vooruitziend zijn blik geweest is, merken wij, die zijn werk voortzetten, nog dagelijks. Het is mij persoonlijk ettelijke malen overkomen, dat ik met een-naar mijn smaak-geheel nieuw idee komend, van Meneer van Gelder te horen kreeg, dat hem dat een aardig idee leek en dat als ik er meer van weten wilde, ik dan maar eens in een artikel van vele jaren her moest kijken, om te zien dat hij dit plan in dat jaar juist zo ontvouwd had.

Om dit hoofdwerk, de Haagse dienst en het Haags Gemeentemuseum, groeperen zich talloze andere activiteiten. Waar hij in bestuur of commissie optrad, was zijn woord steeds van doorslaggevende betekenis. Het land diende hij op tal van plaatsen, waarvan ik hier slechts de Rijksmuseumcommissie, die hij een aantal jaren voorzat, noem. Hierdoor en vooral door zijn aandeel in de bekende museumrapporten, berust de huidige museumconstellatie in Nederland voor een belangrijk deel op zijn visie. Maar Van Gelder zou Van Gelder niet geweest zijn, wanneer hij zich alleen om gebouwen en kunstvoorwerpen bekommerd had. Ook de werkers in de musea hadden zijn diepe belangstelling en als wij vandaag een bloeiende, krachtige vakvereniging van museumambtenaren rijk zijn, dan is dit mede weer aan zijn initiatief te danken. Talloze andere besturen zat hij voor en steeds tot heil van het doel der instellingen. Maar steeds weer keerde hij terug tot zijn twee grote liefdes, het opvoeden van de jeugd en het bevorderen der wetenschap. Het moet wel degelijk een gevolg geweest zijn van zijn gelukkig gezinsleven en zijn vaderlijk hart, dat hij zo'n warm voorvechter-ook in internationaal verband-werd van het opvoeden van de jeugd tot het genieten van de schoonheid. Zijn pedagogische dienst was de eerste in Nederland en één der eerste in Europa. En nog steeds wordt zij gedreven volgens zijn principes, waaraan in de loop der decenniën tittel noch jota veran-

derd behoefde te worden. Wanneer nu in Nederland steeds weer met vreugde geconstateerd wordt, dat onze jeugd meer en meer belangstelling gaat tonen voor de kunst, dan is dat zijn werk. Zoals ook wat hij voor de bevordering der wetenschap deed, van doorslaggevende betekenis zal blijven.

Er is wel eens gezegd, dat Van Gelders werk te vluchtig, te journalistiek zou zijn. Zij die dit zeggen, verwarren duidelijk enige begrippen. Zij kunnen n.l. niet begrijpen, dat welgefundeerde meningen steunend op een diepgaand onderzoek gevat kunnen worden in een zo heldere en eenvoudige stijl als waarin Van Gelder een meester was. Zijn vele artikelen, waarvan het laatste in Oud-Holland is verschenen, het Oud-Holland dat hem zo lief was, en dat hij mede bracht tot de plaats waar het nu is, geven steeds iets nieuws, iets fris. Wars van alle geleerddoenerij zich steeds richtend op wat het werk en de overgeleverde stukken hem konden vertellen, gaf hij zijn indringende en bij wijle visionaire kijk op kunst en kunstenaar. Hem was het gegeven om het buitentijdelijke dat in elke kunstenaar leeft, te grijpen en te vertolken en het zij gezegd, dit gold evenzeer voor de gestorven als voor de levende kunstenaars, die hij beide begreep en liefhad in hun streven. Liefhad; ik geloof, dat in dit woord het leven van Van Gelder begrepen is. Hij had het leven zelf lief, de mensen die met hem er middenin stonden en alles wat zij presteerden, mits het maar eerlijk en onbevangen was.

Laten wij afscheid nemen van de mens Van Gelder in het besef, dat met hem niet zijn volle persoonlijkheid ten grave is gedaald, maar dat overal om ons heen in wat hij tot stand bracht, maar evenzeer in de herinnering aan zijn voortreffelijke diepmenselijke persoonlijkheid, Van Gelder met ons zal blijven, ons: zijn familie, zijn vrienden, zijn museumkinderen, zal blijven voorgaan en de weg wijzen naar dat wat wij in zijn voetsporen als het hoogste in dit leven zullen moeten beschouwen. Wij allen, die deze voortreffelijke mens gekend hebben, zullen hem in onze herinnering bewaren als een voorbeeld van een diepmenselijke persoonlijkheid, die zal voortleven in het vele, dat hij tot stand bracht en schreef.

De feitelijke gegevens van zijn leven zijn in enkele simpele data samen te vatten:

geboren 16-2-1876 te Amsterdam, zoon van Jan Gerrit van Gelder en Jeannette Agnes Beets

1888-1894 bezoekt het gymnasium te Amsterdam

1894-1899 ingeschreven als student aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam
in 1899 studie afgesloten met promotie tot Doctor in de Staatswetenschappen;
tijdens zijn studieperiode toetreden tot de SDAP

1900 benoemd tot adj. archivaris te Alkmaar

huwelijk met Johanna Helena Scalongne te Amsterdam 22-5-1902 kinderen: Jan
Gerrit, Alkmaar 27-2-1903

Dirk, Scheveningen 7-3-1907

Nicolaas, Scheveningen 29-11-1910

1906 benoeming tot Gemeente-archivaris van 's-Gravenhage

1912 belast met het directoraat van het Gemeentemuseum van 's-Gravenhage

1918-1923 directeur Gem. Dienst van Kunsten en Wetenschappen (omvattende
arch. bibliotheek en musea)

1923-1941 directeur Gem. Dienst van Kunsten en Wetenschappen (omvattende
alleen de musea)

1935 opening van het door Dr. H.P. Berlage ontworpen nieuwe museumgebouw
aan de Stadhouderslaan te 's-Gravenhage

1941 gepensioneerd als directeur van de Gem. Dienst van Kunsten en
Wetenschappen

1945 benoeming tot Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau

1945-1947 Voorzitter van de Rijkscommissie voor de Musea

1953 Voorzitter van de commissie ter bevordering van het museumbezoek

1957 promotie tot ere-Doctor in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van de
Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

1960 overlijden op 24 juni

Een volledige bibliografie van de geschriften van Dr. H.E. van Gelder is in
Oud-Holland opgenomen (1e gedeelte: 'Feestbundel Oud-Holland,' 16 februari 1946;
tweede gedeelte in jaargang 1956 t.g.v. zijn 80e verjaardag; derde gedeelte: in
voorbereiding)

L.J.F. WIJSENBEK

**Klaas Tjalling Agnus Halbertsma
(19 januari 1896- 's-Gravenhage- 8 juni 1963)**

Een geneesheer, sprankelend van werklust en werkkraft. Een oogarts, verkleefd aan zijn beroep, dat een roeping tevens was. Een spreker, die, mededeelzaam en didactisch van aanleg, talloze malen het woord heeft gevoerd voor grote verenigingen en kleine vriendenkringen, wiens publicaties in medische en culturele tijdschriften evenzeer lezers vonden in Argentinië als in verscheidene landen van Europa. Toen ik voor het eerst de dikke stapel overdrukken en de lijvige bundel manuscripten onder de ogen kreeg, de voordrachten, gehouden voor vakgenoten of voor verenigingen gelijk het Klassiek Verbond en Nederland-Oostenrijk, lezingen, getuigend van ongemene veelzijdigheid, kwam onwillekeurig de vraag bij mij op: 'Hoe vond Dr. Halbertsma tijd voor dit alles?' Een vraag, die te meer klemde als men bedacht, dat hij van vele verenigingen lid was, gaarne concerten bezocht, op gezelligheid en de goede dingen dezer aarde gesteld was, een actief aandeel had in het bestuur van verenigingen als die voor de Wijsbegeerte, de Kon. Maatschappij Diligentia en Nederland-Oostenrijk, en bovenal als men in overweging nam, dat polikliniek en praktijk gedurende een groot gedeelte van de dag zijn ganse persoonlijkheid in beslag namen. En die praktijk was hem lief. Het is een zware slag voor hem geweest, toen zijn gezondheidstoestand hem in 1961 dwong afscheid van zijn patiënten te nemen.

In de lijst van geschriften hierachter vindt men een opsomming van de tijdschriften, waaraan Dr. Halbertsma heeft medegewerkt, voorzover zij in Nederland zijn verschenen. De specialistische aard der onderwerpen rechtvaardigt m.i. deze schifting. Wat hij in verschillende talen in ettelijke vakkundige buitenlandse tijdschriften publiceerde zou een boekdeel op zichzelf vormen. Hetzelfde geldt voor de overdrukjes uit de Nederlandse organen, die in de bibliografie vermeld zijn.

Omvangrijk is ook de hoeveelheid Nederlandse artikelen, die ongedrukt bleven. Naast een historische verhandeling over Plato en de geneeskunst vindt men er b.v. een stuk over Giordano Bruno en-gans andere materie-een beschouwing over het ouder-worden van het oog. Deze studiën berusten voorshands bij Mevrouw B.W. Halbertsmate Winkel.

Was de kennis van Dr. Halbertsma inderdaad encyclopedisch, gelijk

een zijner vrienden opperde? Zijn belangstelling was dat in elk geval wel. Zijn studie gold evenzeer de geschiedenis der geneeskunde als de oogheelkunde van zijn eigen tijd. Ten opzichte van deze laatste was hij paraat. Reeds in 1929 vroeg hij bijzondere aandacht voor het vraagstuk der tweelingen, één-en twee-ei'ige. Pas betrekkelijk kortgeleden is hiervoor een eigen organisatie in het leven geroepen, dank zij de stuwkracht van wijlen de Deventerse arts Dr. J.W. Bruins.

Was Halbertsma dus een man van zijn tijd, eer in de avant-garde dan in de achterhoede, in zijn 'vrije uren' ging hij vele eeuwen terug, ja zelfs tot de Helleense aera, ten einde aanknopingspunten te vinden met de medische wetenschap onzer dagen. Hij heeft het betreurd, dat de regering ten opzichte van Leiden, waar hij onder Prof. Van der Hoeve zijn oogheeskundige opleiding voltooid had, niet meer belangstelling heeft getoond voor het onderwijs in de ontwikkeling der geneeskunde in de loop der tijden. De historicus in hem (want ook dāt was hij) had het gaarne anders gezien.

-Is sindsdien de situatie veranderd? Een boekbespreking in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 21 December 1963 doet het tegendeel vermoeden. 'Geschiedenis der Geneeskunst, een vergeten terrein,' luidt de titel dezer recensie. (Dit sluit natuurlijk allermīnst kritiek in op het ook door Dr. Halbertsma zeer gewaardeerde Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen).

Die ontwikkeling is er een met vallen en opstaan geweest. De Indiērs, Grieken en Arabieren waren reeds vrij ver, maar Georg Bartisch 1535-1607), de vermaarde 'staarsteker en steensnijder,' over wie Dr. Halbertsma in 1937 voor het Genootschap voor Geschiedenis der genees-, natuur- en wiskunde het woord gevoerd heeft, was nog van oordeel, dat hekserij, duivels en boze geesten invloed oefenen op de aandoeningen van het oog.

Van de vele medico-historische bijdragen van Halbertsma is een der uitvoerigste die over 'de betekenis van de Hollandse geneeskunde voor Japan,' een reeks artikelen, opgenomen in zes opeenvolgende afleveringen van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (November 1941-Augustus 1942). Het was een herdenkings-artikel: in 1641 stichtte de Oost-Indische Compagnie haar eerste factorij op Decima. Daardoor verkreeg eeuwenlang Nederland een uitzonderlijke positie tegenover het eenkennige, isolationistische Japan, al was de verhouding aanvankelijk nog vrij stroef.

Allengs kwam hierin echter verandering ten goede. Intelligente jonge Japannezen gingen beseffen van hoeveel waarde het contact met de Nederlandse 'chirurgijns' voor het in medisch opzicht hopeloos achterlijke Japan was.

Maar ik mag voor de 'medico-historicus' (benaming, door Dr. Halbertsma zelf gebezigd) niet de medicus tout court uit het oog verliezen. Hoe was zijn opleiding? Hij werd in Den Haag geboren, volgde het lager onderwijs in Nederlands-Indië, waar zijn vader Officier van Gezondheid was, doorliep te 's-Gravenhage het Stedelijk Gymnasium en liet zich op 18-jarige leeftijd in Utrecht inschrijven als student in de medicijnen. In 1922 promoveerde hij daar op het proefschrift: 'De vasomotorische prikkelbaarheid onder invloed van radio-actieve elementen en hormonen.' Ofschoon een der stellingen van oogheekundige aard was, en Halbertsma er ook assistent in de oogheekunde bij prof. Snellen is geweest, verried deze dissertatie nog niet de toekomstige oogarts. Maar zijn assistentschap in de oogheekundige Kliniek te München en zijn verdere opleiding als assistent bij Prof. Van der Hoeve te Leiden bepaalden zijn definitieve keuze: hij vestigde zich in 1925 als oogarts te Delft, welke woonplaats hij in 1946 voor Den Haag verliet.

Zijn voordrachtenreeks heeft Dr. H. in beide plaatsen voortgezet. Ook elders voerde hij het woord. Waren er uiteraard voordrachten bij van strikt medische aard, meermalen was zijn lezing ook voor leken bevattelijk. Hij verstond de kunst te populariseren. Ik denk hier b.v. aan de rede over Kleurenblindheid (Tijdschrift Reflex 1933). Als men overweegt, dat in 1920 te Oslo kleurenblindheid bij 8% der schoolgaande jongens voorkwam (tegen ½% der meisjes), dat daaronder o.a. roodblinden gevonden werden en dat bij het moderne verkeer het onvoldoende herkennen van gekleurde lichten en seinen fatale gevolgen kan hebben, aldus Dr. Halbertsma in 1943, dan beseft men dat niet slechts het therapeutische en wetenschappelijke aspect de aandacht verdient. Er bestonden in 1943 voor de militairen en de machinisten der spoorwegen benevens stuurlieden der koopvaardij en voor de marine keuringsvoorschriften ten aanzien van 'kleurenonderscheidingsvermogen,' maar is dat voldoende?

Sinds 1943 is men niet stil blijven staan, maar gevaar kan o.a. in de omstandigheid schuilen, dat 'de kleurenblinden' zich vaak in het geheel niet van hun gebrek bewust zijn.

Van de kleurenblindheid naar de Kleuren-theorie schijnt slechts een enkele stap. Maar in werkelijkheid is het een reuze-sprong. Een geweldige taak legde Dr. Halbertsma zich zelf op de schouders, toen hij zich voorbereidde op het schrijven van 'A history of the theory of colours,' een werk, dat in 1949 bij Swets en Zeitlinger te Amsterdam verschenen is. Een boek met vele instructieve aanhalingen en een uitvoerige literatuuropgave. Het is geconcipieerd in de bezettingstijd, toen de abnormale toestand, de verfoeilijke deportaties, de onderduikingen en alle verdere misère van die tijd Dr. Halbertsma wat meer vrije uren lieten. Het vrij lijvige boek is pas na de vrede voltooid, maar het is goeddeels geschreven in een tijd, waarin het ontzettend moeilijk was, de bronnen zelve te raadplegen. Welbewust heeft Dr. Halbertsma hier veel hooi op zijn vork genomen. Welbewust: immers in zijn inleiding constateert hijzelf 'the great complexity of the subject, in wich physicists, mathematicians, biologists and physicians have participated.' Vele uren heeft Dr. Halbertsma aan dit werk gewijd. Als nochtans Prof. R. Hooykaas in de Archives Internationales d' Histoire des Sciences van 1951 verschillende betwistbare formuleringen kon signaleren (o.a. in de passage over Bacon) rijst de vraag: Zou wellicht door overmaat van werk na de oorlog en van vertrouwen op het toezicht door anderen, de supervisie van de vertaling en de correctie hier en daar achterwege zijn gebleven?

Tegenover Hooykaas' uitermate kritisch gedocumenteerde beschouwing staan andere uitspraken, die van grote waardering getuigen. Zo Prof. W.P.O. Zeeman in het Tijdschrift voor Geneeskunde (Mei 1950, nr. 18), volgens wie Halbertsma kleur heeft weten te geven aan een in vele eeuwen vergaarde schat van ervaringen en denkbeelden; zo ook W.J. Selling (Ned. T.v. Nat., 1950), die van een 'prettig leesbaar' geschrift gewaagt en het alleen betreurt, dat de schrijver zijn literatuur-studie bij het jaar 1935 beëindigd heeft. Zo eveneens The Journal of English and Germanic Philology (October 1950). Dit tijdschrift constateert: Dr Halbertsma summarized hundreds of papers and books on color theory and gives a good background and a new foreground to Goethe.' Diens Farbenlehre had Dr. Halbertsma dan ook uitvoerig besproken.

-Een recensent in De Gids (1952, nr 3) denkt er niet anders over en acht Halbertsma's werkzaamheid op het gebied van de Kleurenleer van Goethe en Schopenhauer 'bijzonder aantrekkelijk.' De stijl vindt hij echter stroef en de vertaling van citaten niet steeds feilloos. In dezelfde

geest uit zich Prof. E.J. Dijksterhuis, waarschijnlijk dezelfde recensent, in de Revue d'Histoire des Sciences, (1952, nr.2). Een geenszins zoetsappige beoordeling besluit hij aldus: 'Quoi qu'il en soit, il faut savoir gré à l'auteur d'avoir tâché de nous rendre compréhensibles les idées souvent étranges de Goethe et de Schopenhauer sur la théorie des couleurs, dont l'importance biographique n'est guère diminuée par l'unanimité avec laquelle la science moderne les a rejetées.

Dit deel van Halbertsma's beschouwingen zal niet slechts geneesheren en natuurkundigen belang inboezemen. In het Journal of English and Germanic Philology (University of Illinois Press, van October 1950) wordt Halbertsma's boek dan ook als een belangrijke bijdrage behandeld, goed aansluitend bij zeven andere werken, die alle op Goethe betrekking hebben.

-De historicus en de medicus in Halbertsma ontmoeten elkaar in dit deel van zijn boek, dat hem volgens eigen slotwoord 'much pleasure' heeft geschonken.

J.J. VAN BOLHUIS

Lijst van geschriften

Boeken

1922	De vasomotorische prikkelbaarheid onder invloed van radio-actieve elementen en hormonen. Proefschrift.
1949	A history of the theory of colour.
<i>Kleinere geschriften</i>
1936	De betekenis van de Weense School voor de ontwikkeling der Geneeskunde gedurende de laatste 150 jaren. (1784-1934).
1937	Georg Bartisch (1535-1607).
1938	Petrus Hispanus (Paus Johannes XXI).
1943	Kleurenblindheid.
1946	Edward Jenner en de ontdekking der vaccinatie.
1948	De geneeskundige betrekkingen tussen Nederland en Oostenrijk uit historisch oogpunt.
Marcus Aurelius Antoninus, de Keizer-wijsgeer. (121-180 n. Chr).
Engelbert Kaemper (1651-1716).

Artikelen in de tijdschriften:

Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde.
Geneeskundige Gids.
Reflex.
Mens en Kosmos.
Hermeneus.
Maandschrift voor Kindergeneeskunde.
Oculus.
E.N.S.I.E.: Oogheelkunde.

Vele tijdschrift-artikelen zijn opnieuw uitgegeven of in vrij ruime mate als overdruk verspreid.

Van de buitenlandse tijdschriften is geen melding gemaakt. Intussen zijn er in *Ophthalmologica*, in Albrecht von Graefe's *Archiv für Ophthalmologie* en in verschillende andere buitenlandse tijdschriften vele artikelen van Dr Halbertsma opgenomen.

Catharina Magdalena van Hille-Gaerthe (Zwolle, 17 mei 1881 - s'-Gravenhage - 31 december 1958)

Catharina Magdalena Gaerthé werd den 17en Mei 1881 geboren in Zwolle, waar ze een gelukkige jeugd heeft doorgebracht.

Haar ouders waren Johann Christoph Gaerthé en Catharina van Deventer. Haar vader was zijn loopbaan begonnen als militair arts in Indië, maar weldra vestigde hij zich als huisdokter in Zwolle. Haar moeder kwam uit een echt Zwolse familie, meest kooplieden, bankiers en industriëlen.

Over die jeugd in Zwolle heeft mevrouw van Hille- Gaerthé in het eind van haar leven een allerbekoorlijkst boek geschreven: 'Zwolse mijmeringen, herinneringen aan de jaren 1881-1914.' Helaas heeft ze het verschijnen niet meer mogen beleven. Ze had de artikelen in de jaren '56-'58 geschreven en ze waren gepubliceerd in de Provinciale Overijsselse en Zwolse courant. Er bleek zoveel belangstelling voor te bestaan, natuurlijk vooral bij de oud Zwollenaren, maar niet bij hen alleen, dat er tot een uitgave in boekvorm werd besloten. Maar voordat die in een aardig ouderwets bandje met gouden krulletjes was verschenen, had de schrijfster haar stille leven stil beeindigd.

Misschien is dit boek de beste inleiding tot haar persoonlijkheid. Ze stond altijd een beetje apart in den kring van literatoren en ze had haar beste vriendinnen daar buiten. Dat begrijpen we, als we lezen, hoe ze in de rustige provinciestad, in het statige doktershuis met den groten tuin is opgegroeid, meelevend met de seizoenen, verdiept in bloemen en planten, waar haar vader van haar eerste jeugd haar aandacht op vestigde; doodsbang voor de jammergeluiden, die uit de dokterskamer kwamen, als haar vader een kies moest trekken. Daarvoor vluchtte ze op de turfzolder.

To van Hille had geen lyrische natuur: ze zag zich zelf niet als het centrum van de wereld en daardoor geven deze overpeinzingen een alleraardigst beeld van het dagelijkse leven in het eind van de 19e eeuw; b.v. de eieren kostten in het voorjaar 2½ cent per stuk en werden dan bij honderden in de kalk ingelegd, want in den winter liepen de prijzen weleens op tot zes of zeven cent!

'Zeuren centen veur een nei, now vraag ik oe.'

Op de 'deftige' meisjesschool moesten de leerlingen, als ze zich aangekleed hadden om naar huis te gaan, zich altijd nog even in de klas vertonen om te laten zien, dat ze handschoenen aan hadden. Anders

mochten ze niet de straat op. Maar zodra ze buiten waren, stroopten ze die vervelende dingen weer af en gingen gezellig op straat knikkeren. Dat kon je toen nog veilig doen; er was weinig, en geen snel, verkeer. Je kon met je drieën naast elkaar ongestoord op stelten langs den weg lopen; je kon, als je 's-avonds gecroqued had, de boogjes tot den volgenden dag laten staan; daar nam niemand aanstoot aan. Je kon, op den rijweg, in een lange rij achter elkaar touwtje springen. De singels waren een soort 'uitgestrekte speeltuin,' voor de kinderen een paradijs.

Trouwens ook voor de ouderen had het leven in die dagen de charme van een diepe rust. 'Een theelichtje... lange pijpen... gesprekken van mens tot mens... de maan door de populieren... en in de verte een belommerde straatweg zonder verkeer.'

Het is geen wonder, dat, in deze sfeer opgegroeid, een gevoelig kind de wereld in trok met een zuiver hart, een voor het goede en mooie ontvankelijken geest, die geen belangstelling had voor een verdorven of een verworden samenleving; en dat ze zich tot het einde van haar leven 'onbesmet door deze wereld' heeft weten te bewaren.

Na de meisjesschool, waar ze o.a. Margo Antink als lerares in het frans had, die haar grote liefde voor het gedicht bij bracht, ging ze naar de kweekschool in Arnhem, toentertijd een beroemde particuliere school. Het waren vrolijke onbezorgde jaren met veel meisjes samen; ze leerde makkelijk en graag; in haar latere boeken komt telkens tot uiting, hoeveel wetenwaardigs aan vaderlandse geschiedenis en natuurkunde ze daar opgestoken heeft. Leraar in Nederlands was Leopold, de bekende man van de bloemlezing de Groot, Leopold en Rijkens, en het was een glorie, als hij onder een opstel schreef: 'Wilt ge dit opstel voor me overschrijven?' Deze onderscheiding viel To herhaaldelijk te beurt.

Ze behaalde op den gestelden tijd haar acte lager onderwijs, maar haar ouders stonden haar niet toe naar een betrekking te solliciteren. Al waren ze nòg zo verstandig, het ging te zeer tegen de code van dien tijd in, dat een meisje uit hun kring zelf haar brood zou verdienen. Ze heeft daarna in Zwolle nog een acte voor godsdienst-onderwijs gehaald en die mocht ze wel in de practijk gebruiken. Ze gaf les op zondagscholen; ze trok als leidster mee met vacantiekolonies en dat zal ze, ernstig en lief, zeker voortreffelijk hebben gedaan; maar dit alles in alle betekenissen: pro Deo.

25 Juli 1906, ze was toen dus 25 jaar, trad ze in het huwelijk met dr. Gillis Ernst Willem van Hille, leraar en later conrector aan het

gymnasium te Zwolle, over wien dr. A Rutgers van der Loeff in deze serie indertijd een levensbericht heeft geschreven.

Met hem heeft ze in verschillende steden gewoond, want hij werd in 1911 benoemd tot conrector aan het Nederlands lyceum in den Haag, het eerste lyceum in ons land, de z.g. school van Casimir; van 1913-1917 was hij rector van het gymnasium in Alkmaar en in dien tijd verschenen haar eerste boeken 'Onder het strodak' en 'Aan de zonzijde'; van 1917-1938 was hij rector van het 2^e gymnasium, nu lyceum, in den Haag.

Ze kregen vier begaafde kinderen, twee meisjes en twee jongens. Het was een druk en fleurig huishouden, waar vaste normen golden, met een religieuze sfeer, strenge principes, maar zonder zwaarwichtigheid. Een verrassende humor zorgde er voor, dat de geëiste plichtbetrachting niet vervelend werd. Ieder mocht vrij zijn mening uiten en volgens aanleg en verlangen zijn eigen weg gaan. Die liep bij de verschillende karakters nogal uit elkaar: het oudste meisje is docente aan de sociale academie in Amsterdam; de tweede hoofdverpleegster in het Wilhelminagasthuis; de oudste jongen werd senior lecturer in biology aan de Rhodes university in Grahamstown; en de jongste is een bekend remonstrants dominee in Amsterdam. Ieder voelt zich op zijn of haar plaats en doet het werk goed. Voor de moeder een grote vreugde.

Zo als gewoonlijk had de jonge schrijfster (ze was 32 jaar, toen ze haar eerste kinderboek 'Onder het strodak' voltooid had;) moeite om een uitgever te vinden. Men wantrouwde de verkoopbaarheid van een doodsimpel verhaal in klare, eenvoudige taal geschreven. Eindelijk wist een vriendin van haar, mevrouw Nieboer-Nygh, te bereiken, dat haar broer, de bekende uitgever Nygh, met een 'Nou, vooruit dan maar,' deze eersteling accepteerde. Hij betaalde er haar f 100 voor. Hij zal van zijn bereidwilligheid nooit spijt hebben gehad. Met haar verdere boeken had ze niet de minste moeite; ze werden vlot verkocht en graag gelezen: eerst haar kinderboeken, toen haar meisjesboeken en haar boeken voor volwassenen, die toch altijd iets prils en ongerepts hielden, zoals zij zelf tot op hogen leeftijd iets meisjesachtigs had, met frisse belangstelling en een bijna verlegen kuisheid, als ze van eigen gevoelens moest getuigen.

Een bizondere charme van dit niet grootse maar altijd zuivere werk is haar grote liefde voor de natuur, die in elk verhaal zich in een sfeervolle beschrijving moet uiten. Nu eens is het de evocatie van een weemoedi-

gen, Hollandsen zomeravond, dan weer een pittigen herfstochtend of een belofte van lente. Dit hangt als een geur over de bladzijden, ook als aan de geschiedenis een treffende pointe ontbreekt.

Het is onbegrijpelijk, hoe deze niet sterke vrouw, met een druk gezin, waarin ze zich volkomen aan man en kinderen wijdde, met weinig hulp en een voortdurende aanloop van vrienden en vriendinnen, toch tijd heeft gevonden een zo respectabel aantal verhalen te schrijven, die wel niet altijd sterk van inhoud zijn, maar die uitmunten door verzorgde stijl, goede sfeerschepping en een aantrekkelijke positieve instelling tegenover het leven.

En niet alleen in geschriften leefde ze zich uit; ze hield ook een oneindig aantal lezingen door het hele land, maar vooral voor de bezoekers van 'de Hoorneboeg,' een buitenoord van de Remonstrantse gemeente, waaraan ze haar hart had verpand, zodat de kinderen plagend zongen:

'Hoorneboeg,
nooit genoeg
Hallelujah.'

Ik denk, dat ze dit alles aan kon, omdat ze niet, zoals wij tegenwoordig, haar tijd verdeed met te klagen, dat ze het zo druk had.

Haar benadering van jonge kinderen (In Knop) was van een verrassende, voorzichtige humor. De schrijfster gaat hier op in de moeder, die met vertedering geniet van het ontluikende begrip en de bloeiende fantaisie, en die daarin gefascineerd meespeelt.

Ze moest in den oorlog evacueren en woonde van '40-'50 in Wassenaar, waar in 1944 haar man stierf. In den zomer van '47 ging ze naar Zuid Afrika, naar Grahamstown, om bij haar geliefden oudsten zoon Christoph te logeren. Ze hield er lezingen, verdiepte zich in de taal en de folklore van die geheel andere wereld, genoot van de overstelpende bloemenpracht, -totdat de symptomen van de ziekte zich openbaarden, die jaren later tot haar dood zou leiden. Ze kwam toen ijlings met een vliegtuig terug om in Holland haar eerste operatie te ondergaan.

Over dat overhaaste vertrek, de reis naar Holland, haar ziek zijn en voorlopig beter worden heeft ze een boekje geschreven 'Geneugten en perikelen bij ziekte en herstel,' zo menselijk, zo geestig en eerlijk, dat het jaren lang het beste geschenk was, als iemand in een ziekenhuis een moeilijken tijd moest doormaken. Het adagium, waar ze van uit gaat, is het woord van Pascal: 'Heer, leer mij mijn ziekte goed gebruiken.'

Maar die bedoeling wordt bij het toenemen der lichamelijke ellende vaak overwoekerd en vergeten. Ze heeft met dit relaas eindeloos veel patienten getroost en vertrouwen gegeven. Het is een document humain, dat er getuigenis van aflegt, welk een beminnelijke, moedige persoonlijkheid de schrijfster was.

Na die eerste aanmaning heeft ze nog tien jaar geleefd. Uiterlijk leek ze geheel hersteld, ze had er altijd broos uitgezien. Ze maakte in dien tijd een vertaling uit het Engels van een kinderboek; ze schreef nog drie boeken, waaronder het alleraardigste 'Zwolsse mijmeringen,' waaruit ik in het begin van dit artikel citeerde.

Toen ze 75 jaar werd, bood de P.E.N. haar een diner aan, waarbij ze zoals de gewoonte is, werd toegesproken. Maar de manier, waarop ze bedankte, was óngewoon. Alles kwam er zo bezonken, zo geestig en vrij uit, dat iedereen er van onder den indruk was. Zó had ze zich nooit geuit. Het was haar zwanezang. Er volgde weer een lange, nare ziekte en op oudjaar 1958 kwam het bevrijdende einde.

Ze had geen gróót talent, maar met haar zuiver karakter, haar levensliefde en haar humor heeft ze voor velen iets goeds betekend.

ANNIE SALOMONS

1915	Onder het stroodak. Nygh en van Ditmar.
1916	Het Kabouterhuis. Nygh en van Ditmar.
1918	Aan de Zonzijde. Nygh en van Ditmar.
1920	De plaats waarop gij staat. Nygh en van Ditmar.
1922	Tuintjes. Nygh en van Ditmar. In knop. (verhalen) Tijdstroom.
1924	De feesten van Det en Nol. Nygh en van Ditmar. Stille wegen. Nygh en van Ditmar.
1925	Het verstopte huuske. Nygh en van Ditmar.
1926	Levensdagen. Nygh en van Ditmar. In de lente. Tijdstroom.
1927	De heg. Nygh en van Ditmar.
1928	Heilige Kerstnacht. Nygh en van Ditmar.
1929	Kool en Rozen. Nygh en van Ditmar.
1930	Rosarium. Nygh en van Ditmar.
1931	Achtergrond. Nygh en van Ditmar.
1934	Achter het vaartje. Nygh en van Ditmar.
1937	Huis en hof. Nygh en van Ditmar.
1939	Die twee van de Ark. Nygh en van Ditmar
1949	Advent. Sijthoff.
1951	Geneugten en perikelen bij ziekte en herstel. Tijdstroom.
1952	Zeven kinderen over de oceaan. Stenvert.
1955	In het midden van de nacht. Sijthoff.
1959	Zwolsse mijmeringen Tyl. 3 zangspelen.

Karel Frederik Proost (Geervliet, 1883- Blaricum, 1962)

Karel Frederik Proost werd in 1883 geboren in de Nederlandse Hervormde pastorie van Geervliet. Zijn vader was een man met wetenschappelijke aanleg en belangstelling, zoals bleek uit zijn dissertatie over Jodocus van Lodenstein, die in 1880 te Leiden verdedigd werd. In het voorwoord richtte hij een woord van dank tot zijn vader, 'die met zoveel liefde de zorg voor de typografische uitvoering op zich nam.' Deze gegevens brengen ons al enigszins thuis in het milieu der familie, waarin K.F. Proost opgroeide. Merkwaardig is op te merken, dat de dissertatie van de vader trekken vertoont, die men in het werk van de zoon terugvindt, zoals een verzorgde stijl en een belangstelling, die zowel naar de literatuur als naar de theologie uitgaat. Toch kan men niet zeggen, dat de zoon in harmonie met zijn ouderlijk huis tot de jaren des ondersheids opwies. Het was desondanks en langs een omweg, dat hij toch weer in het voetspoor van zijn vader terugkeerde en theologie ging studeren.

De theologische student Proost had weinig moeite met zijn examens, zodat hij een aanvankelijke achterstand snel inhaalde. Reeds op 25 jarige leeftijd werd hij beroepbaar verklaard als predikant in de Hervormde Kerk en kort daarop deed hij zijn intrede in de gemeente Oterleek. Van de pastorie uit promoveerde hij te Leiden in de godgeleerdheid op een proefschrift met als titel 'De Bergrede. Hare herkomst en strekking.'

Het is langzamerhand in Nederland gewoonte geworden de voorrede met de conventionele woorden van dank aan alle gewaardeerde en minder gewaardeerde leermeesters weg te laten. Persoonlijk moet ik dit betreuren, niet omdat ik gesteld zou zijn op geijkte en versleten formules, maar wel omdat menig voorwoord onthullend is gebleken wat betreft de achtergronden van de auteur. Het was, indien het in de juiste toon gesteld was, een goede vervanging van het curriculum vitae, dat we als nuttige bron van informatie achter in de Duitse dissertaties vinden. In zijn voorwoord richtte Proost zich in het bijzonder tot Dr. F.A. Stoett als de man, die hem ingeleid heeft in hogere wetenschap en hem toegerust heeft met de methode, 'die zijn studie heeft vergemakkelijkt.' Hiermede herinnert hij aan de periode, waarin hij, weggelopen uit de 5e klas van het gymnasium, zich op de middelbare opleiding Nederlands had geworpen. We zullen nog zien hoe diepgaand juist dit oponthoud langs de omweg het levenswerk van Proost heeft beïnvloed.

De dissertatie over de bergrede is door de theologen in Nederland vergeten. Dat is in het algemeen het lot van dissertaties, vooral wanneer de auteur zijn vak niet onderhoudt en zich op andere gebieden gaat bekwamen. Wie thans het werkstuk van Proost ter hand neemt en enigszins thuis is in de geschiedenis van het probleem merkt weldra, dat het geschrift boven het normale peil uitsteekt. Gezien in het licht van de tijd kan men zelfs spreken van een pioniersarbeid in theologiserend Nederland. De bijzondere nadruk, die gelegd werd op het eschatologisch karakter van Jezus' prediking van het Koninkrijk Gods volgens de evangeliën en de volledige inzet van contemporaine rabbijnse en apokalyptische literatuur, zijn in overeenstemming met de richting, die het nieuw-testamentisch onderzoek toenmaals insloeg en nog tientallen jaren bleef volgen.

Het lag niet in de aard van Proost lange tijd bij één onderwerp bepaald te blijven. Eénmaal gepromoveerd heeft hij het Nieuwe Testament als vak bijna niet meer beoefend. Zijn deeltje in de serie *Gastmaal der Eeuwen* onder de titel 'Tussen twee werelden,' gewijd aan Philo van Alexandrië was in 1952 een late en verrassende herinnering aan Proost als Nieuw-Testamenticus. Wat hij schreef over 'De betekenis van Jezus Christus voor ons geloofsleven' (Zeist 1919) en aan voordrachten hield over 'Onze kijk op het Nieuwe Testament' voor de V.P.R.O. in 1928 moet gewaardeerd worden als verkondiging en niet als vakbeoefening. Proost was wat betreft de befaamde kwestie van 'de historiciteit van Jezus' een aanhanger van G.A. van den Bergh van Eysinga.

Tussen 1914 en 1917 was Dr. K.F. Proost predikant in Drempt. Deze kleine gemeente in de rustige omgeving van de Achterhoek moet hem gelegenheid gegeven hebben ontzaglijk veel te lezen. Toen hij in 1917 als predikant in de grote gemeente Zwolle kwam was hij een volledig gevormd geestelijk leider met een gevestigde godsdienstige en politieke overtuiging. Hij vond naast zich de sterke persoonlijkheid van dominee Horreüs de Haas met wie hij in wederzijds respect heeft samengewerkt. Samen schreven zij bijvoorbeeld de in die tijd zo belangrijke deeltjes 'Het Vrijzinnig Protestantisme,' die tussen 1926 en 1928 verschenen zijn.

Mijn persoonlijke herinneringen aan Dr. K.F. Proost zijn geworteld in deze Zwolse periode. Mijn ouders woonden in Kampen, maar waren geabonneerd op het blad van de vrijzinnig- hervormden in Zwolle, waarin Proost en Horreüs de Haas regelmatig hun artikelen schreven. Bovendien kwam Proost éénmaal per week met het treintje van Zwolle naar Kampen

om aan ons lyceum het facultatieve Hebreeuws te doceren. Hij preekte voor onze vrijzinnige gemeente en hield lezingen voor onze jeugdbeweging. Wat hij zeide was weloverwogen, zorgvuldig geformuleerd en zo klaar van opbouw, dat ik nog in grote lijn preken kan navertellen, die ik als middelbare scholier van hem hoorde. Zij deden meer een beroep op onze rede dan op ons gevoel, zij werden uitgesproken met een opzettelijk beheerste emotie en trokken misschien daarom de schare niet. Het was in Zwolle een kleine kring, die deze prediker verstond, maar zij die hem verstonden werden door hem blijvend gevormd meer dan hij ooit bevroed heeft. Wie zijn preken niet gehoord heeft kan hun tendenz en toon nog het best leren kennen uit de bundel 'Aanvaarding,' die in 1949 bij Van Loghum Slaterus in Arnhem is verschenen.

Het werk in Zwolle dreef in twee richtingen. In de eerste plaats was er de oude belangstelling voor literatuur en levensbeschouwelijke vragen, die tot publicaties drong. Daarvan spreken zijn Ibsen Essays (1919), zijn boeken over Friedrich Nietzsche (1920), August Strindberg (1922) Gerhart Hauptmann (1924) en Frank Wedekind (1928). Daarnaast gaat in het leven van dominee Proost het sociale vraagstuk een beheersende plaats innemen. Hij was een links gerichte religieus-socialist met een hevige belangstelling voor wat zich in Sowjet Rusland afspeelde. Hij voelde zich geestelijk verwant aan de opvattingen van Henriëtte Roland Holst en Jan Romein. Steeds sterker werd de overtuiging, dat zijn taak niet lag in een kerk maar in een organisatie van sociale en culturele opbouw. Hij trok de consequenties en aanvaardde in 1930 de functie van directeur van 'Ons Huis' in Rotterdam en arbeidde hier tien boeiende jaren achtereen, geïnspireerd en gesteund door zijn vrouw, Dr. J.C. Thoden van Velzen met wie hij in 1929 in het huwelijk was getreden.

De duitse bezetting dwong hem zijn werk aan 'Ons Huis' te staken en gedurende de oorlogsjaren maar weer predikant te zijn. Hij diende plichtsgetrouw de gemeente Hem en Venhuizen naar de mate van zijn kracht, maar de bezetter had nog nauwelijks zijn hielen gelicht of Dr. Proost was alweer teruggekeerd in 'Ons Huis.' Aan deze arbeid heeft hij tot 1948 zijn hart en zijn kracht gegeven. Toen hij emeritus werd begon als het ware zijn leven opnieuw. Hij bleef werkzaam als publicist, als redacteur van series geschriften zoals bijvoorbeeld 'Gastmaal der eeuwen, Geestelijk Nederland, Encyclopaedisch Handboek van het moderne denken' en 'Scriptorium,' een reeks, die bij de Arbeiderspers is ver-

schenen. Maar bovendien ging hij zich voorbereiden op een tweede doctorstitel, thans in de letteren.

Hij heeft deze studie zeer serieus genomen en vlijtig geleerd wat hoogleraren en assistenten hem te leren gaven voor de tentamens en examens, die toegang geven tot de summi honores. In 1958 verdedigde hij in de Aula van de Amsterdamse Universiteit een proefschrift, dat gewijd was aan Frans Coenen. De middelbare scholier, die hij geestelijk mede gevormd had, was inmiddels hoogleraar geworden en zat in de banken van de senaat met een hoofd vol verwondering. Aan weerszijden van de 75 jarige promovendus stonden twee vergrijsde paranymfen, die ieder op hun gebied hun sporen hadden verdiend, de emeriti-predikanten Fetter en Van Tricht. De oud-leerling vroeg zich af wat eigenlijk de zin was van al deze moeite, die uitmondde in een promotie waarvan geen maatschappelijke voorrechten meer te verwachten waren. Hij wijdde er een stukje aan in het Weekblad van de Nederl. Protestantenvbond en kreeg een briefje terug, waarin Proost o.a. schreef: 'Even wil ik je dank zeggen voor je hartelijk artikel.....Er was daarin allerlei wat mij trof.....het accentueren van het spel-element dat inderdaad in het, in mijn leven zulk een grote plaats inneemt, innam, ook in mijn vorige academische 'loopbaan.' Deze brief ligt voor me, geschreven in het karakteristieke handschrift van Dr. K.F. Proost. De letters zijn klein, getekend met een scherpe pen, niet op het eerste gezicht leesbaar en toch ook niet onduidelijk. De bladspiegel verraadt een zwierige artisticeit. Het handschrift is niet veranderd gedurende een halve eeuw. Met dezelfde fijne letter werden de notities voor zijn preken vastgelegd op blaadjes van altijd hetzelfde formaat. In dit handschrift is het manuscript bewaard van zijn grote driedelige werk 'De Bijbel in de Nederlandse Letterkunde,' dat tussen 1932 en 1935 is verschenen. Zonder al te veel doorhalingen, honderden bladzijden achtereen, weerspiegelen zij de persoonlijkheid van de schrijver, die met een soepel intellect zoveel gemakkelijk beheerste dat hij niet meer wist waar de grenzen lagen tussen spel en ernst.

Deze homo ludens, die in het diepst van zijn wezen ook een homo orans was, had alle kwaliteiten voor een geslaagde universitaire carrière. Zijn aandacht was echter te verdeeld voor een vakspecialisme en bovendien had hij geen behoefte aan een professoraal bestaan. Zijn speelse geest schiep een distantie tussen hemzelf en de stof waarmee hij zich bezig hield. Hij hield van zijn medemensen en stond kritisch tegenover hun

gemeenschap, hij nam waar met een scherp intellect en vereenzelvigde zich niet gemakkelijk met gevestigde opvattingen. Hij was in zijn optreden een perfect gentleman en hij had de geest van de bohémien, die het vreemdelingschap van de mens op deze aarde verwerkelijk.

M.A. BEEK

Geschriften

De Bergrede (dissertatie), Leiden 1914 (A'dam 1914); De Betekenis van Jezus Christus voor ons Geloofsleven, Zeist 1919; Ethisch Religieuze Schetsen, Zeist 1919; Ibsen Essays, Zeist 1919; Levensliefde, Zeist 1920; Friedrich Nietzsche, Zeist 1920; De Religie in onze Moderne Litteratuur, Zeist 1922; August Strindberg, Zeist, 1922 Gerhart Hauptmann, Zeist 1924; Socialistische Kunst, Arnhem 1925; Het Vrijzinnig Protestantisme (samen met G. Horreüs de Haas) I, II, III, Huis ter Heide 1926, 1927 en 1928; Onze Kijk op het Nieuwe Testament (lezingen VPRO), Huis ter Heide 1928; Heroën der letteren, Assen 1928; Frank Wedekind, Zeist 1928; Biografieën, Amsterdam 1929; De Waardering der Techniek, Arnhem 1930; Der Eeuwen Vroomheid, Assen 1930; Het Boek der Boeken, Assen 1930; De Bijbel in de Nederlandsche Letterkunde, I, II, en III, 1932, 1933 en 1935; Ontwikkeling van de Litteratuur in Sowjet Rusland, Arnhem 1935; Henriëtte Roland Holst in haar strijd om gemeenschap, Arnhem 1937; Volksontwikkeling (in samenwerking met leden van Ons Huis Rotterdam), Arnhem 1938; Georg Brandes, Arnhem 1940; Weg en Werk (voor de Ned. Geheelonthoudersbond), Een eeuw drankbestrijding, Utrecht 1941; Aanvaarding, Arnhem 1949; De Bijbel in onze Litteratuur, den Haag 1952; Bijbelsche Figuren, Delft 1952; Maxim Gorki, Arnhem 1952; Tussen twee Werelden (Gastmaal der Eeuwen), Arnhem 1952; Frans Coenen (dissertatie), Arnhem 1958.

Pierre Henri Ritter
(16 augustus 1882-Utrecht-13 april 1962)

Wie Ritter van nabij gekend heeft zal zich nauwelijks verwonderd hebben over de conclusie, waartoe Garnt Stuiveling in het september-nummer van het Boek van Nu kwam ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van zijn mederedacteur. 'In de tien jaar dat ik met Ritter heb samengewerkt, heb ik hem onder allerlei omstandigheden kunnen gadeslaan. Ik zou niet durven beweren, dat ik hem nu ken. Hij heeft ook op deze hoge leeftijd nog altijd verrassingen, die hem een zekere ondoorgrondelijkheid verlenen. Hij weet hoffelijkheid en kritische zin, ironie en bittere ernst, zwier en eenvoud zó te mengen, dat men zich in de ontleding onzeker voelt.'

Stuiveling schreef dit, hoewel hem de uitnemende Inleiding ter beschikking stond, die Van Duinkerken vooraf had laten gaan aan een keuze uit Ritters verzameld essayistisch proza, in 1947 in 'Vertoog en Ontboezeming' bijeengebracht. De Inleiding was in 1942 geschreven, toen Van Duinkerken met Ritter op 'Beekvliet' te Sint Michiels Gestel als gijzelaar gevangen zat. Zijn karakteristiek gaf aan Ritters talrijke vrienden, vriendinnen en kennissen een onmisbaar inzicht in de eigenaardige geestesstructuur van een der markantste en meestomstreden figuren in het Nederlandse volks- en geestesleven; bovendien een beeld van Ritters ontwikkelingsgang en die van zijn werk. Het samenstellen van een levensbericht en het geven van een verantwoorde karakteristiek van Ritters persoonlijkheid in kort bestek behoort tot de onmogelijkheden. Na Van Duinkerken's studie kan ik mij bepalen tot het geven van enkele notities, die hier en daar iets toevoegen of een enigszins ander licht werpen op de door velen gewaardeerde vriend.

Ritter sprak niet graag over zichzelf, al kon hij zich bitter ergeren aan het feit dat al te vaak zijn intenties moedwillig of door onkunde werden misverstaan. Het gaat er voor mij niet in de eerste plaats om vroegere misverstanden op te ruimen. Wie hem in zijn loopbaan heeft gevolgd en vele van zijn publicaties heeft gelezen, krijgt ook zonder dat hij hem heeft gekend een zeker niet ondoorgrondelijke persoonlijkheid voor zich, evenmin als Van Duinkerken dat had. In veralgemenende zin heeft Ritter de eigen persoonlijkheid duidelijk omljnd en zeer veel over zichzelf in zijn werk laten doorschemeren.

De innerlijke tegenstellingen en tegenstrijdigheden in Ritters natuur,

waarop Stuiveling, maar vooral ook Van Duinkerken de aandacht vestigden hebben hemzelf uitermate geboeid. Zowel de kritikus die hij schetst in zijn bundel *Karakters*, als de vak-journalist die hij typeert in *Journalistieke Geheimen* zijn paradoxale figuren. Nadat Ritter de psychologie van de journalist in tal van situaties heeft uitgebeeld, stelt hij vast: 'Aldus openbaart de journalist in zijn bestaan en karakter de paradoxaliteit, die in de schoot des levens zelf verborgen ligt. De man der stelligste stellingen, die geen ongelijk bekennen kan, is tegelijkertijd de man van het universeelst begrip.' Dat een dergelijke uitspraak, evenals de analyse van de kritikus op veralgemenende introspectie berust, wie die hem gekend heeft zal het ontkennen? Nog in Ritters laatste verhaal, waarin hij zoekt naar een synthese van Rousseau's ideaal van het volstrekt natuurlijke van de illusie van de kunstenaar en van het erbarmelijke menselijke lijden, dat Ritter van vlakbij in de Tweede Wereldoorlog had leren kennen, in *Hemeltje Blauw* (1950), ontdekt Gerard van Eckeren dat de paradoxale mens eigenlijk het grondthema is van dit boek. In de *N.R.C.* (8 juli 1950) schrijft Van Eckeren in zijn bespreking: 'Aan ons menselijke stervelingen ontbreekt, om het maar ronduit te zeggen, zo wat alles. Al maakt in deze scheve wereld de logica veel pasklaar, toch kunnen wij moeilijk ontkennen, dat de mens een paradoxaal verschijnsel is en blijft op deze aarde en dat hij eigenlijk nergens beter past dan in..het sprookje.'

Ondoorgrondelijker dan het paradoxale in Ritters persoonlijkheid en optreden is voor zijn medewerkers en vrienden, maar ook voor de buitenstaanders zijn zeldzame werkkraft geweest. Tegenstrijdigheden in de menselijke geest en zijn maatschappelijke houding zijn te ontleden en zelfs in vele gevallen te verklaren, als we met een variant op een opmerking van Ritter bescheiden genoeg zijn om te erkennen, dat 'iedere algemene kenschetsing van een karakter een hypothetische natuur heeft.'

Aan *Verhoog* en *Ontboezeming* voegde 's-Gravesande een bibliografie toe van de door Ritter in weekbladen en tijdschriften gepubliceerde artikelen en van zijn voor 30 november 1947 verschenen boeken, brochures, inleidingen enz. Het is genoeg voor een volledig gevuld mensenleven. En dan ontbreken in de bibliografie nog de talloze krantenartikelen, o.a. de dagelijkse hoofdartikelen, de literaire kronieken en raadsoverzichten, die hij als hoofdredacteur schreef voor het *Utrechtsch Dagblad* (1918-1934) en vindt men in deze bibliografie vanzelfsprekend geen lijst van de lezingen voor de radio, voor volksuniversiteiten, Nuts-

departementen en andere bijeenkomsten waar hij als spreker werd uitgenodigd, en waarvan *De Lusten en Lasten der Redeneerkunst* (1926) een geestige reeks verslagen geeft. 'Hij is alomtegenwoordig' chargeerde Ter Braak in 1937; hij is medewerker van alle bladen, waarvan hij geen redacteur is, hij duikt uit alle papieren op, die in Nederland met letters worden bedrukt, hij spreekt evengoed voor de Avro als voor Eenheid door Democratie, en zelfs weet hij (blijkens een onlangs in mijn bus gedeponeerde prospectus) ook de voordelen van de Methode Schoevers in geestig proza en passant nog te verduidelijken.' Ritter was alomtegenwoordiger-zo deze comparatief aanvaardbaar is-dan Ter Braak vermoedt. Nemen wij kennis van Ritters correspondentie, die gedeeltelijk in het Letterkundig Museum en gedeeltelijk in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek is ondergebracht, welke overstelpende hoeveelheid in Utrecht nog slechts ten dele geordend kon worden, dan merken wij, hoeveel werk hij verzet heeft om de financiële positie van bevriende kunstenaars te verbeteren en anderen maatschappelijk in het zadel te helpen. En hoeveel tijd hij gaf om jonge auteurs met raad en daad bij te staan en ontmoetingen met ouderen en jongeren te ensceneren. Tijd! Voor zijn vrienden maakte hij zich altijd vrij op zijn redactie bureau, in het gebouw van de AVRO of thuis, waar zijn vrouw steeds bereid was om een kostelijk middagmaal te improviseren en hijzelf je vroeg te blijven, wanneer je onbehoorlijk begon te vinden langer zijn tijd in beslag te nemen. Er ging altijd nog wel een latere trein.

Ritter heeft in *De Kritische Reis* (1928) een tip van de sluier die dit tijdsmyserie aan ons oog onttrok, opgelicht. Als journalist heeft men de mogelijkheden om vlot en zakelijk te werken. 'Er is,' aldus Ritter, 'geen wetsontwerp zo dor, geen gemeenteraadszitting zo vervelend of er ligt een levensbeginsel in te verdedigen of te bestrijden. Bovendien het arsenaal dat de journalist ten dienste staat, is een schatkamer vol van wetenschappelijke en praktische, maar altijd concrete kennis. Hij heeft te ordenen en te sorteren, en dan met de geproduceerde documentatie zijn, op een vast levensbeginsel gegrondveste mening te omgeven.' Maar wat er niet in dit journalistieke handleidinkje staat, is dat velen, murw van een raadszitting 's middags en 's avonds meer verlangden naar een verfrissende dronk en koele lakens dan naar inktpot of schrijfmachine en niet begrepen, hoe Ritter het klaarspeelde om opgewekt naar huis te gaan en er een van die briljante verslagen te schrijven, die uitmunten door rake, soms geestige typering van de toernooien

der Edelachtbare Heren en van de achtergronden hunner discussiën.

Een vast levensbeginsel veronderstelt gewoonlijk een dogmatisme, dat de kritische, antidoctrinaire en anderen en zichzelf ironiserende Ritter vreemd was. Als zijn antipode Ter Braak was ook hij op zijn wijze een 'politicus zonder partij,' die de leuzen van elke partijformatie, ook de liberale te duidelijk doorzag, om zich onvoorwaardelijk achter enige groepering te stellen. Levensbeginselen zijn voor deze veelzijdige publicist en kunstenaar een levensbehoefte geweest, zodat hij in de karakteristiek van de journalist d.w.z. 'van zichzelf'-er op wijst dat hij 'veel ingeboren geloof aan Ideële Waarden (geschreven met hoofdletters) moet bezitten, wit hij niet in scepticisme ondergaan.' Ritter vond verschillende wegen naar deze meermalen wisselende 'stelligste stelligheden.' Hoewel ik liefst zo weinig mogelijk aanhaal uit Van Duinkerens inleiding lijkt mij het volgende te zuiver geformuleerd, om te trachten daarin enige verandering te brengen. 'Wie het groeiproces zijner illusies volgt, ontdekt dat hij aan enige primaire idealen levenslang trouw is gebleven. Het is de beweging, die de richting der éénwording kiest. Zoals hij in de staatkunde de liberale utopie nastreefde ener nationale eenheid van belangen-men kan in dit verband ook denken aan zijn belangstelling voor de Vlaamse Beweging (M.B.T.)-, zo bevorderde hij in theologicus, verdraagzaam, doch met klem, de oecumenische beweging, die op hereniging aller christelijke geloofsbroederschappen gericht is. Ten opzichte der klasse-onderscheidingen vurig nationalist, toonde hij zich tegenover de ras-differentiaties uit hetzelfde beginsel humanist; de eenheid van het mensdom stellende boven de verscheidenheid van kleuren. Deze tendentie naar het algemene kan men alom vinden in zijn werk, nu eens in vastere-, dan weer in vagere vorm, doch nooit verlaat hem het bewustzijn, dat zij een streving is naar harmonie.' Behalve deze eenheidsdrift leidde Ritter een krachtig zich inzetten voor de traditie. Een kenschets van de ontwikkeling van ons Nederlands volkskarakter in 'Nederland in de Branding' besloot hij in 1938 met de woorden: Democratie zonder Traditie leidt naar de Chaos van een volksfront. Traditie zonder democratie leidt naar de ontluistering van het Koningschap-Hoezeer heeft hij ons koningshuis gewaardeerd! (M.B.T.)-Prijsgeven van traditie en democratie leidt tot het ballen van een krampachtige vuist'.

Traditie betekende voor hem allerminst verstarring. Schrijvende over de kritikus in *Karakters*, ook hier wil dit zeggen 'over zichzelf,' treft

wederom de paradoxale verhouding: 'Men kan nimmer op hem (de kritikus) aan, omdat hij zich voortdurend verzet tegen de codificatie van waarderingen. Hij vindt zijn normen buiten de tijd, maar niet boven de tijd, want de ontwikkelingsfase der cultuur waarin hij leeft, geldt bij de bepaling van zijn oordeel'. In dit verband lijkt eveneens tekenend een opmerking in een voorrede, die hij meegeeft aan verzamelde geschriften 'In en om de eenheidsdrift' van zijn overleden vriend Jan Stempels. 'Dat de Idee niet voorhanden is, en de Idee-drift, om in Kants woorden te spreken, de 'unendliche Aufgabe,' daar komt het op aan, en dat heeft Stempels begrepen. 'Op Ritters gezag neem ik gaarne aan, dat hij aan de letterkundige en wijsgerige essayist Stempels, 'ten aanzien der vorming van eigen levensovertuiging en der scholing van eigen denken meer verschuldigd is, dan hij in woorden kan uiten.'

De wijsbegeerte heeft altijd Ritters liefde gehad. Al in zijn jeugd maakte hij kennis met Spinoza, toentertijd met Gorter, Verwey en Bierens de Haan in de mode, en in zijn Amsterdamse studententijd-hij deed er zijn kandidaats-met de Hegelinterpretatie van Bolland, wiens lessen hij volgde. De ervaringswijsbegeerte van Opzoomer leerde hij thuis kennen, evenals het de filosofie van Van der Wijck, van wie hij colleges volgde. Hij ontmoette er Gerretson, die eveneens van beslissende invloed op zijn leven is geweest, vooral door diens vurig nationalisme en traditionalisme, door z'n kritiek op de door Ritter bewonderde Van Deyssel en door zijn hartstochtelijk partijtrekken voor de Groot Nederlandse gedachte en de Vlaamse Beweging, die Ritter door hem leerde kennen. In Ritters bundel 'Ontmoetingen met schrijvers,' het Boekenweekgeschenk 1956, 'lezen we over deze ontmoeting,' 'Ik had contact gehad met de edele figuur van P.L. Tak en in de Friese gouwen met de 'Blijde Wereld'-groep. En ik was eerder een contemplatief dan een daadkrachtig mens. In deze figuur ontmoette ik een dynamische kracht, die mij verbijsterde. Hij wierp al mijn heilige huizen omver.' Na omstreeks 1927 bevriend te zijn geraakt met verschillende leden van het Genootschap voor Critische Philosophie, dat zijn zetel had te Urtecht, volgde hij de lessen van T. Goedewaagen, privaat-docent in de hedendaagse filosofie en verdiepte hij zich in de inzichten van de z.g. Marburgse School en haar hoofdvertegenwoordigers Hermann Cohen, Natorp, Cassirer. Zijn gijzelaarschap bracht hem onder het gehoor o.a. van prof. Pos, onder wiens leiding hij zich verdiepte in de mystiek van Plotinus. Dat hij gepakt werd door de mystiek is begrijpelijk,

als men let op zijn voorkeur, die in zijn studententijd niet alleen naar Van Deysse's heroïsch-individualistische dagboekbladen uitging, maar ook naar diens Frank Rozelaar. Mystiek zou in deze periode van zijn leven te formuleren zijn als 'een onmiddellijk ervaren, irrationeel bewust worden, ontroerd ondergaan van een werkelijkheid vol geheimen' (Encyclopedie van het Christendom, Protestant deel s.v. mystiek). Maar wat Ritter zocht, waren in wezen geen mystieke ontroeringen, maar was een synthetische levensvisie, waarin innerlijke tegenstrijdigheden en die in de levenswerkelijkheid hun systematische plaats zouden kunnen innemen in een bevredigende synthese. In het laatste gedeelte van zijn leven dacht hij er over in Groningen opnieuw te promoveren bij Van Peursen op een dissertatie over Schopenhauer en Nietzsche kritischwijzgerig onderzocht. Geregeld contact met Dr. Paul Sterkman, privaat-docent aan de Leidse Universiteit, het enige lid van het Genootschap voor de Critische Philosophie, toen al vele jaren geleden verruimd tot een Genootschap voor Wetenschappelijke Philosophie, dat Neo-Kantiaan was gebleven, steunde hem bij de voorbereiding van dit boek, dat door zijn waarde de erkenning van wetenschappelijk Nederland zou moeten afdwingen. Zijn sterven kort voor zijn 80ste heeft de uitvoering van dit plan verhinderd, evenals het schrijven van een roman *De Douairière*, wier figuur we in Kaïn en Abel hadden leren kennen en, wat mij belangrijker schijnt, het voltooiën van een beschrijving van de eigen levensgeschiedenis in *Klein Memoriaal*, waarvan twee vel al gezet waren en waaraan Ritter tot enkele maanden voor zijn dood gewerkt heeft. Zowel de dummy die met de bedrukte vellen was gevuld als de bladzijden die in handschrift gereed waren, heb ik ondanks de hulp van zijn echtgenote niet kunnen terugvinden. Voor de documentatie van Ritters jeugd zouden zij van grote waarde zijn geweest.

Het heeft weinig zin in dit levensbericht te schrijven over Ritters talloze contacten met letterkundigen, politici, journalisten, bouwmeesters, musici e.a. Een biografie van Ritter zal tevens, indien zij zijn persoon lijkheid psychologisch wil benaderen aandacht moeten en kunnen schenken aan het milieu, waarin Ritter opgroeide. Diepgaand is de invloed van de vader geweest op zijn vorming. Pierre Henri Ritter, de vader-terwille van het onderscheid voegde de zoon blijvend Jr. aan zijn naam toe-was in Leiden gepromoveerd tot doctor in de theologie op een wijsgerig proefschrift over de monadenleer van Leibniz. In het jaar van Ritters geboorte werd hij als Remonstrants predikant beroepen te

Utrecht. Zijn huis is een cultureel centrum geweest, bezocht door hoogleraren, letterkundigen en ambtsgenoten. In het orthodoxe Utrecht verwierf de in de moderne theologie geschoolde vader zijn eerste roem als kanselredenaar. De verhouding met de orthodoxe Beets was koel, hoewel op den duur niet onvriendschappelijk. Wie de voortreffelijke studie van Ritter Jr. over Beets heeft gelezen in zijn merkwaardig gecomponeerde boek *Een kapper over een professor* (1939), krijgt dank zij de vondst om de kapper Van Bekkum uit de Voorstraat te laten vertellen, hoe hij als jongmaatje geregeld Beets thuis kwam scheren, een levendig beeld van Beets en het Utrecht in die dagen. Het doodverlegen kind, dat de jonge Ritter was, zag thuis de beroemdheden van die tijd. Op een afstand. In zijn kinderjaren werd tevens de basis gelegd voor het vlot zich kunnen uitdrukken in vlekkeloos Nederlands. De vader eiste in het gezin dat de kinderen fouten onmiddellijk verbeterden. De oververfijning van zijn artistiek proza in latere jaren, zowel als de soepele beweging van stijl en gedachten, die zijn journalistiek werk een eigen bekoring gaven, hebben veel te danken gehad aan het cultiveren van de taal thuis. Evenzo herinneren de zwier en het brede ritme, die de stijl van Ritter als prozaïst en spreker kenmerken aan de negentiende-eeuwse welsprekendheid in rede en schriftuur van de vader. Dat Ritter Jr. van huis uit gepredisponerd was de invloed van de woordcultus der Tachtigers en wie hen volgden te ondergaan en in zijn kunst te verwerken, is vanzelfsprekend voor een getalenteerd kunstenaar die ook op dit gebied zocht naar een synthese van traditionele en eigentijdse waarden. De periode van de ontwikkeling van zijn rijk geornamenteerde stijl ligt voor de eerste wereldoorlog, toen slechts een enkeling het in ons land waagde de kamer der literatuur in een goedzittend huisjasje binnen te treden. Niet de schoonheid van Ritters met archaïsmen, alliteraties, onomatopoeën, ongewone koppelingen en samenstellingen gesierd proza is voor de aandachtige beschouwer verloren gegaan, maar in vele gevallen door een zakelijker instelling elke waardering van de literaire arabesk. 'Kunstenaar der artistieke arabeske,' heeft Van Duinkerken Ritter genoemd. De kwalificatie maakt duidelijk, wat komende generaties niet apprecieerden: het omranken van gedachte en gevoel met een keur van woorden, alleen omdat zij schoon zijn en van een geheimzinnige macht.

Ritters liefde voor de zuiverheid van taal liet hem zich ergeren aan een niet verantwoord gebruik van vreemde woorden. Hij was geen

taalzuiveraar als Charivarius, die in een café zelfs een grijsaard die hem bediende nog aansprak als 'jongen.' Maar het kon gebeuren dat Ritter, die de hoffelijkheid zelf was, tegen het snobisme na de oorlog om een gesprek met Engelse woorden te doorspekken plotseling in verzet kwam en uitviel: 'Mijnheer, ik versta U niet, wilt U a.u.b. Nederlands spreken. Ik versta geen Engels.'

In 1891 verhuisde de familie Ritter naar Amsterdam, waar de vader het hoofdredacteurschap van Het Nieuws van den Dag op zich nam. Aan het einde van Ritters gymnasiumtijd publiceerde hij in het schoolblad zijn eerste kleine prozastukken. Ze vonden genade in ogen van de toenmalige vorst der Nederlandse letteren, Lodewijk van Deyssel, die van 1903 af ze begon op te nemen in De XXste Eeuw. Over zijn eerste bezoek aan de door hem kinderlijk geadoreerde grootmeester, aan wie hij in 1912 een uitvoerige en nog altijd waardevolle studie zou wijden, schrijft Ritter in zijn 'Ontmoetingen'. Een curieus stuk, omdat hij er o.a. in vertelt over zijn innerlijke verwarring en dat zijn bedeesdheid hem verlamde. Aan het eind van zijn leven, schrijvend over zijn debuut, zijn Kleine Prozastukken, die in 1911 gebundeld verschenen onder het pseudoniem Rudolf Atele, herinnert hij zich uit zijn kinderjaren, dat hij een eenzellige jongen was, die zich in sterke mate aan zijn fantasieën overgaf (Het Vaderland 30 - 10 - 61). Zijn innerlijke onzekerheid is hij nooit geheel kwijtgeraakt. Hij vertelde mij eens dat zijn succes als spreker hem in verwarring kon brengen, zodat hij zo gauw als dat mogelijk was zaal en gebouw door een achteruitgang verliet. Willem Vogt, die hem door en door kende en hem waardeerde als 'het ornament van het huis' (de AVRO), typeerde hem tevens in een gesprek als een wereldvreemde, fragiele persoonlijkheid. Was, kunnen wij ons afvragen, de hoffelijkheid, die hij van huis als normale omgangsvorm had meegekregen, maar die soms een buitensporig karakter aannam, niet een beschermende mantel, om afstand te scheppen tussen de eigen kwetsbare gevoelswereld en de anderen; ook zijn vrienden liet hij eveneens zelden toe een blik te werpen op de innerlijke spanningen, die zijn onzekerheden veroorzaakten, maar tevens bronnen waren voor een onuitputtelijk schijnende stuwkracht. Overzien we Ritters leven, dan herkennen we in Ritters ethische instelling die van de vader. In diens Ethische Fragmenten (1891), waarvan de zoon in 1924 een 7de druk uitgaf, vroeg Ritter Sr. zich af welke raad een vader zijn zoon, die het huis verlaat 'nog in het oor kan fluisteren.' Het antwoord luidt: *Ons leven besta in*

toewijding. Als antwoord op een volgende vraag, waaraan de mens zich dan moet wijden, geeft hij de raad: Aan de mensen en al wat zuiver menselijk is. Vragen wij verder, wat dat dan is, dat zuivermenselijke, dan horen wij: 'Zetten wij de ogen wijd open; lezen wij wat zij, die voor de besten worden gehouden, onder het zuiver menselijke hebben verstaan en trekken wij daarna zelf een slotsom.... Verschillen zullen er ongetwijfeld zijn tussen wat de een goed noemt en wat de ander daarvoor houdt. *Maar in hoofdzaak zullen allen het eens zijn.*' (curs. van mij).

Deze maximen kenschetsen de sfeer van het milieu, waar het eenzelve kind opgroeide tot de jonge mens, die dwepen kon met het heroïsch individualisme van Van Deyssel en tevens zijn beste krachten ging wijden aan de gemeenschap.

In 1906 aanvaardde de vader het hoogleraarsambt aan de Utrechtse Universiteit. In zijn Voorrede tot de 8ste druk van Paedagogische Fragmenten, (die een jaar na de Ethische Fragmenten waren verschenen) wijst de zoon op de bezielende en vormende invloed, die van zijn vader op jongeren uitging.' Voor de universaliteit van die invloed pleit de getuigenis van Katholieke studenten, die verklaarden (van hem als hoogleraar in de wijsbegeerte) zeer veel te hebben geleerd zonder dat ooit een enkel ogenblik hun overtuiging was gekrenkt, terwijl een der befaamde sociaal-demokratische redenaars in den lande hem als zijn leermeester in de welsprekendheid heeft erkend en geroemd.' Ook deze wil niemand persoonlijk te krenken heeft Ritter van de vader geërfd, evenals diens onverzettelijkheid als het ging om wat hij zag als goed, waar of schoon en in het belang van ons volk. Wrijvingspunten met de vader waren er intussen genoeg. De vader 'bleef blind voor de schoonheid van het naturalisme der tachtigers, hij *wilde* er blind voor blijven omdat het onwelveogelijke en amorele in dat naturalisme in strijd kwam met zijn zedelijke opvattingen'. De jonge Ritter groeide met de generatie van 1910 op en moest in conflict komen met de vader die onverbiddelijk bleef in zijn verzet, ook toen de publieke opinie begon te kenteren.

Van Duitse origine en 'opgekomen uit de kringen van de kleine handwerkondernemers' was zijn vader 'als jong student te Leiden plotseling onder de fascinerende invloed geraakt van de coryfeeën der moderne theologie en vond hij in die moderne theologie een levensperspectief dat met het perspectief van maatschappelijke en geestelijke verheffing

der eigene persoonlijkheid, dat hem altijd brandend voor de geest stond, samenviel'. Men herkent in deze eerezucht de overeenkomst met die van prof. Oosterland in de roman *Kaïn en Abel* van de jonge Ritter, evenals in het conflict tussen de beide broers, Willem die streeft naar het maken van carrière en de idealistische, gevoelige en kunstzinnige Karel een reële tegenstelling tussen de beide broers in het gezin Ritter. Men mag de in *Kaïn en Abel* getekende onderlinge verhoudingen niet zonder meer transponeren in de werkelijkheid. Oosterland is niet het portret van Ritter Sr., Willem en Karel zijn niet identiek met de zoons. Maar een aanwijzing dat Ritter zich ook hier baseerde op realiteit, geeft o.a. een opmerking in 'De drang der zinnen in onzen tijd (1933), waar hij schrijvend over de rancune de lezer vraagt: 'Is U ooit een broeder tegengekomen, die in het diepste van zijn hart, niet zijn broeder verwierp?' In de nagelaten correspondentie trof mij een opmerking van Betsy Smit Kleine, die als jong meisje vaak bij de ouders aan huis kwam. 'Het jongere broertje de practicus was meer de lieveling dan de begaafde peinzers en dromer. De practicus trad in 't huwelijk met een gefortuneerde freule, hoewel uit eenvoudige ouders gesproten (?) en Henri de kinderlijke dromer trouwde een meisje sans le sous (over welk meisje Cornelia Marguérite Landré van Duinkerken mededeelt, dat zij stamt uit de bekende componisten-familie)'. Het citaat uit dit damesachtig roddelpraatje, dat Het Vaderland indertijd weigerde op te nemen, is van enig belang, omdat ook hier overeenstemming bestaat tussen de realiteit en de in *Kaïn en Abel* getekende verhoudingen. Een tweede feit is de kritiek, ook Ter Braak ontgaan, nl. dat het boek stijlverschillen vertoont. De oplossing van dit probleem ligt hierin, dat Ritter werd bijgestaan door een bevriend auteur, die een aantal verbindende gedeelten schreef. Compositie en de hoogtepunten, zoals de typering van de Utrechtse sfeer in het professoren milieu, die van de verhouding van de broers, het bezoek aan de Douairière enz. zijn het werk van Ritter, zodat deze meest geprezen roman ook als men dit weet weinig aan waarde verliest.

Ritter was geen romancier van betekenis. Hij wist dat zijn kracht in de kenschetsing lag, niet in de dramatische conceptie. Met zelfkennis heeft hij over *Busken Huet* vastgesteld: Lidewijde is een van de vele bewijzen, dat een essayist zich niet moet wagen aan romans. (De Kritische Reis blz. 8). Voor Ritter lag de stof voor zijn romans voor het grijpen. Voor *De Goede Herder*, een zwakkere variant van *Kaïn en Abel*, wat het professorenmilieu betrof, waren zijn ervaringen met de

Blijde Wereld-groep, een socialistisch-idealistische beweging, waarin theologen een rol speelden, aantrekkelijke motieven. Vredenhof was een bestaande boerderij, niet ver van de Maliebaan waar prof. Ritter woonde en de jonge Ritter veelvuldig kwam. Op eigen ervaringen in zijn ambtenaartijd berusten de gegevens in *Woeker*. Omgaan met geld was een kunst die hij, grand seigneur van nature, niet verstond en op bittere wijze heeft moeten leren. Het doorlopende financiële tekort heeft hem zijn leven lang voortgejaagd en iedere opdracht laten accepteren, die hij als geroutineerd spreker en schrijver met zijn geweten overeen kon brengen. Zijn veelzijdige publicistische bedrijvigheid heeft zozeer bijgedragen tot miskennis, dat zijn betekenis voor ons volk als journalist en volksopvoeder voor velen er achter schuilging. Met die journalistiek was zijn kunstenaarschap nauw verbonden. Op beide gebieden was het kenschetsen zijn fort, gekristalliseerd tot schoonheid in Zeeuwse Mijmeringen, De Hoorn der Schelde en in novellen als *Het Welkom Schandaal*; verzakelijkt tot journalistieke typering in peilingen van radicale figuren als Wijnkoop, Mussert, Johannes de Heer, veralgemeend in de waardevolle bundel *Karakters* en ironiserende kritiek op de samenleving in *Vertrapt*.

Egocentrisch als Ritter was, al stond hij ten volle open voor de eigentijdse ontwikkelingen, bleek hij onverzettelijk, als hij ervan overtuigd was te handelen in het belang van ons volk. Dan ging hij geen conflict uit de weg. Als hoofdredacteur van het *Utrechtsch Dagblad* handhaafde hij de criticus en componist Willem Pijper in zijn strijd tegen van Gilse (cf. Ada van Gilse-Hooijer: *Pijper contra van Gilse* 1963). Berucht werd de Documentenkwestie, de publicatie van een geheim Frans-Belgisch militair verdrag en van de interpretatie daarvan, door Ritter opgenomen in het U.D. van 23 febr. 1929. Voorafgegaan waren de annexionistische wensen van België, gesteund door Frankrijk, dat afstand eiste van Zeeuws-Vlaanderen en het zuiden van Nederlands Limburg ter beveiliging van de beide landen na de eerste wereldoorlog (1919). Daarna volgde de verwerping van het door minister Jhr. Van Karnebeek ondertekende en verdedigde plan van een directe Antwerpen-Rijnverbinding in 1927, dat door de Tweede Kamer werd aangenomen, maar door de Eerste Kamer verworpen, waartoe Ritters fel verzet heeft bijgedragen. (Een overzicht van de onderhandelingen over dit akkoord heeft dr. M. van Blankenstein in het PS van zaterdag 18 mei 1963 in het *Parool* gegeven). Ritter was van de echtheid der documenten over-

tuigd. Aan een zeer vertrouwelijk schrijven van Ritter aan een zijner Vlaamse vrienden ontleen ik: 'Alvorens het verdrag te publiceren heb ik mij, ten kantore van de Heer D.G. van Beuningen te Rotterdam van de authenticiteit overtuigd. Die authenticiteit werd gewaarborgd door de handschriftkundige, wijlen Prof. de Vreese, bibliothecaris van Rotterdam, die door zijn voormalige werkzaamheid aan Belgische Staats-instellingen met de handtekeningen die op het document aanwezig wwaren, op de hoogte verklaarde te zijn. Naast deze verklaring en het verdere onderzoek naar de authenticiteit, dat in een nadere ondervraging van de Heer van Beuningen en in vergelijking van het in mijn bezit zijnde getypt afschrift bestond heeft tot de publicatie de doorslag gegeven, dat de Heer van Beuningen mij herhaaldelijk de stellige verzekering gaf, in overleg met de Regering te handelen en mij verklaarde, dat ik er de Regering een dienst mee bewees. Die verzekering heeft hij in een later gesprek, waarbij Prof. Gerretson aanwezig was, herhaald. Prof. Gerretson zou dit kunnen en willen getuigen.

De Heer van Beuningen was op dat ogenblik lid van de Commissie van Buitenlandse Zaken, hetgeen de gedachte van een opdracht nog waarschijnlijker deed zijn...Later heeft hij, die Commissaris was van de N.R.Ct, in de Nieuwe Rotterdamsche Courant doen afdrucken, dat hij noch rechtstreeks, noch onrechtstreeks iets met de publicatie te maken had. Dit was een vierkante leugen!...Het debat in de Kamer heeft mij aanleiding gegeven aan Prof. v. Emden, die mijn publicatie het hevigst gegispt had te vragen, zijn beschuldigingen buiten parlementaire onschendbaarheid te herhalen, opdat ik mijn recht kon krijgen. Hij heeft dat nagelaten.. Ten slotte was het mij bekend, dat andere bladen de publicatie hadden overwogen, doch als voorwaarde hadden gesteld het bezit van het originele document, waartoe de Heer v. Beuningen niet bereid bleek.' Ritter wijst er verder op, dat volgens Dr. van Blankenstein in de Regering onenigheid bestond over de echtheid van het document. Wat Ritter wenste was een strafrechtelijke vervolging, gelast door de Minister van Justitie, de hr. Donner. Deze werd niet ingesteld en Ritter weigerde op het voorstel van de Nederlandse Journalistenkring in te gaan om 'een onderzoek naar de aard der documenten, door *bevoegden* te leiden,' te laten plaatsvinden. Hij verklaarde, begrijpelijkerwijs, het kringbestuur onbevoegd en bedankte tenslotte zelfs voor het lidmaatschap. (Dr. N. Cramer, Kroniek van de Nederlandse Journalistenkring blz. 57). De Documenten zijn gebleken vervalst te zijn, al-

thans niet van doorslaggevende betekenis. Een onbetrouwbare figuur als Frank Heine had de politicus Ward Hermans, een vurig Vlaams nationalist van te geringe ontwikkeling, voor het in omloop brengen van het akkoord en zijn toelichting ter bevordering van eigen doeleinden misbruikt.

Een overzicht van Ritters levensloop gaat de perken van een Levensbericht te buiten. Ook een onderzoek van wat hij voor ons volk heeft betekend als kritikus en radiospreker vereist te veel plaats om er op in te gaan. Het verschil tussen zijn opvatting, dat kritiek als eerste doelstelling dient te hebben de opvoeding van het lezerspubliek tot het leren onderscheiden van kunst en kitsch bracht hem met vele critici o.a. Marsman en Ter Braak in conflict. 'Ik was geneigd,' schrijft Ritter in *Ontmoetingen* (blz. 49 vgl.), 'het criterium toe te passen, dat ieder boek moest getoetst worden aan datgene wat als het beste beschouwd kon worden in zijn eigen aard.' Dat Ritter hiermee de middelmaat als norm van litteratuur-critiek proclameert, het bezwaar van Ter Braak (*Verzameld Werk 4*, blz. 299), is te enen male onjuist. Het miskennen van verschil in niveau is wel het laatste wat hem kon verwijten. Maar hij keerde zich niet af van het publiek dat hij moest bereiken en waarvan het bevattingsvermogen aanzienlijke verschillen toont. Hij hield er rekening mee, dat zowel de arbeider als de dame achter de theetafel een voor hen betrouwbare gids nodig hadden.

In mijn levensbericht bepaalde ik mij tot wat notities. Een herhaling van wat in *Van Duinkerken Inleiding tot Vertoog en Ontboezeming* te vinden is, acht ik in het *Jaarboek* overbodig. Maar wie van het moeilijke leven van deze onafgebroken werkende auteur enigszins op de hoogte is, zal instemmen met de woorden van de Nijmeegse hoogleraar, waarin hij wijst op 'de ernst van Ritter's verlangen naar een volledige zuivering van zijn wezen'. En evenzeer met het inschrift van de zilveren stadspenning, die de burgemeester van Utrecht, Jhr. C.J.A. de Ranitz, hem namens de burgerij aanbood bij zijn 75ste verjaardag: 'Wie in verzet komt tegen de tijd uit kracht van een zuiver beginsel is als zodanig een leidsman des volks.'

Aantekeningen

Alle citaten zijn gegeven in de hedendaagse spelling. Namen en titels uiteraard niet.

Na de jaren doorgebracht in de gijzelaarskampen Buchenwald, Haaren, Sint Michiels Gestel en tenslotte met de Indische gijzelaars in de Ruwenberg, waar hij verbleef tot oct. 1944 hervatte Ritter zijn werkzaamheden. Van de oprichting af

was hij een van de redacteuren van Het Boek van Nu. Hij redigeerde sedert het begin als hoofdredacteur Binding, orgaan van de Stichting 'Het Nederlands Studenten Sanatorium' tot zijn gezondheid te zeer verzwakte.

Van 1947-1958 was hij redacteur van het bureau Persbelangen te Utrecht, waarvoor hij de buitenlandse overzichten schreef.

Van 1945-1949 trad hij op als hoofdredacteur, vervolgens als supervisor van Keesings Historisch Archief.

Sdert 1946 was hij lid van de programma-directie van de A.V.R.O. Als essayist publiceerde hij Laus Senectutis en een fragment uit 'Vergeten Levensvreugde' in de Schrijvers Almanak voor de jaren 1954 en 1956.

Een inleiding over Sinclair Lewis en zijn roman De Hoofdstraat verscheen in Pantheon der Winnaars van de Nobelprijs.

Over de erkenning die zijn werk vond, vermeld ik:

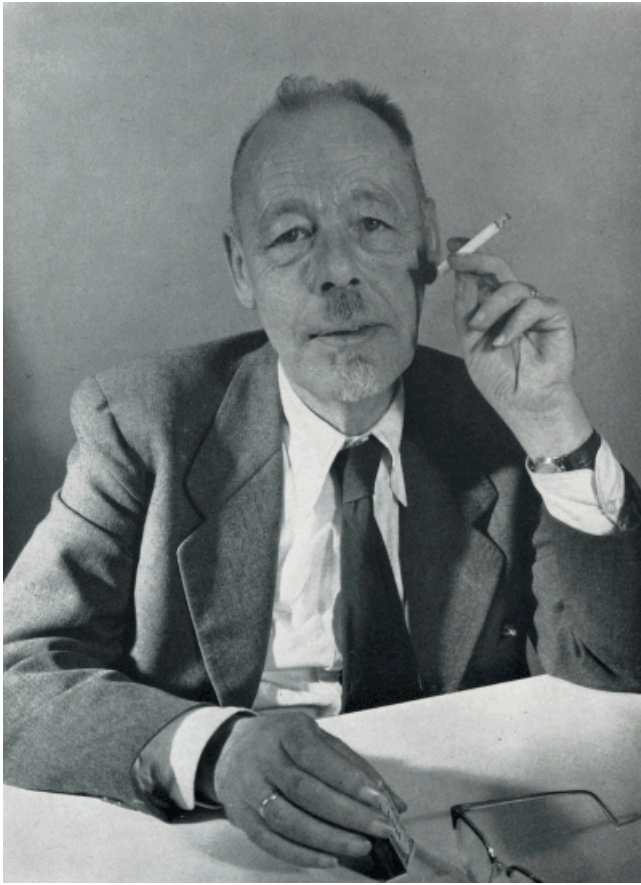
Zijn benoeming oktober 1947 in verband met zijn 65ste verjaardag tot Officier in de orde van Oranje Nassau.

De overhandiging ter gelegenheid Ritters afscheid van de A.V.R.O. 1957 van het nationale geschenk door de toenmalige Minister-President Dr. W. Drees.

De toekenning van het erelidmaatschap van de Ned. Ver. v. Letterkundigen, en enkele dagen voor zijn dood van de J.H. Donnerprijs, een erkenning van grote verdiensten voor het boekenbedrijf in zijn geheel en daarvoor ingesteld door de Nederlandse Boekverkopersbond.

Het geven van een aanvulling van de bibliografie van 's-Gravesande moet achterwege blijven. Het sprookje Hemeltje Blauw (1950) vermeldde ik in de tekst.

MAX B. TEIPE

JAN ROMEIN
foto Annelies Romein

**Jan Marius Romein
(Rotterdam, 30 oktober 1893-Amsterdam, 16 juli 1962)**

In een van zijn boutades schreef Jan Romein, dat men het nageslacht niet te lastig moest maken. Zij zou als een excuus kunnen gelden aan het adres van zijn toekomstige biograaf. Nu verlangt de Maatschappij 'geen uitvoerige levensbeschrijving, maar een kort levensbericht.' Het is echter de vraag, wat moeilijker is. De 'feiten' op te tekenen, met 'beknoptheid en onpartijdigheid,' die het nageslacht tot oordelen in staat stellen, is nimmer een eenvoudige opgave. Zij is dit allerm minst, wanneer het gaat om een enerzijds zo omstreden, anderzijds zo veelomvattende figuur uit ons nationale geestesleven als Jan Romein. De enige compensatie voor deze ondankbare taak ligt in de erkentelijkheid, die men daardoor metterdaad bewijzen kan voor een relatie, die men bij alle reserves op zo hoge prijs stelde. In deze ambivalente waardering, die de ontmoeting met de levende Romein evenzeer als met zijn nagedachtenis en geestelijke nalatenschap oproept, ligt althans enige waarborg inzake die andere eis, dat de Maatschappij van haar leden geen lofredenen verlangt. Zij is tevens de eerste voorwaarde, die Romein zelf aan elke biografie heeft gesteld.

Jan Marius Romein werd op 30 oktober 1893 te Rotterdam geboren. Al is er in de familie van vaders- en moederszijde enige relatie met het zeezezen, overwegend kwam hij voort uit een zakenmilieu. Grootvader Romein was houtkoper uit een Friese familie, die op, om hun geloof uitgeweken, Franse emigranten terugging; hij was eerst in Leeuwarden, later te Alkmaar gevestigd. Na zijn vroege dood werden de zoons voor land- en zeemacht opgeleid, maar Jan's vader was voornamelijk werkzaam bij de topografische dienst. Door zijn huwelijk met de dochter van een oud-zeekapitein, Ter Marsch, die in Rotterdam een conservenfabriek had opgericht, kwam Jan's vader met een neef in de directie van die fabriek terecht. Deze werd echter, na het overlijden van grootvader Ter Marsch, voornamelijk door de grootmoeder gedreven, die het jonge gezin in haar huis aan de Westersingel opnam. Daar is Jan geboren en met zijn beide zusjes opgegroeid in een milieu, waarin grootmoeder Ter Marsch, vooral na de dood van zijn eigen moeder, sterk domineerde.

De jonge Jan Marius betoonde, blijkens eigen jeugdherinneringen, reeds vroeg een bespiegelende aard. Deze is ongetwijfeld versterkt tijdens een langdurige rugaandoening, die hem jarenlang bedlegerig

maakte. Hij was toen op de 3-jarige H.B.S., maar zijn intense belangstelling voor de kerkgeschiedenis, waarover hij een dik manuscript samenstelde, deden hem tot de theologische studie besluiten, waartoe hij naar het gymnasium Erasmianum overging. Hij kwam daar, aan het eind van de 4de klasse, in conflict met de rector, de latere Leidse hoogleraar Vürtheim, verliet uit protest tegen o.a. een onverdiend her-examen in de geschiedenis de school en deed één jaar later staatsexamen.

In 1914, op bijna 21-jarige leeftijd, in Leiden aangekomen, won zijn belangstelling voor de literatuur het binnen één jaar van die voor de theologie; in 1915 ging hij Nederlandse letterkunde en geschiedenis studeren. Zijn grotere rijpheid bleek toen reeds uit de dat jaar tot standgekomen vertaling van Romain Rollands *Jean Christophe*, van een eigen inleiding voorzien. Artikelen in die jaren in *De Gids* (over Gottfried Keller) en het studentenblad *Minerva* (over Franse literatuur) getuigden eveneens van een literaire ambitie, die hem nimmer verlaten zou. Ook zijn activiteiten in het dispuut *Literis Sacrum*, waarin hij een markante rol speelde en tevens de band met zijn toekomstige partner in leven en arbeid, Annie Verschoor, versterkte, gaven van die literaire liefde blijk. Inmiddels was overigens de geschiedenis zijn hoofdvak geworden en daarbij was de invloed van de, kort tevoren in Leiden aangekomen, Huizinga beslissend geweest. Van Romeins verhouding tot de Leidse cultuurhistoricus heeft hij meermalen, o.a. in zijn studie *Huizinga als historicus* van 1946/7 rekenschap afgelegd. Daarin vermeldt hij tevens, hoe bij de aanvankelijk onvermengde bewondering in de jaren 1917 en '18 zich een kritisch element voegde, dat op de lange duur is gaan domineren, zonder echter ooit de oorspronkelijke affectie geheel uit te wissen.

Tot die verwijdering heeft Romeins radicaal-socialistische oriëntatie ongetwijfeld bijgedragen. Van huis uit hiervoor allerminst gepredisponerd, vindt deze overgang zijn verklaring in het hele geestelijke klimaat van de Eerste Wereldoorlog en de bijzondere bekoring, die de Russische revolutie op tal van jonge intellectuelen uitoefende. Het is daarbij opmerkelijk, maar niet toevallig, dat Romein vooral via een groep Leidse fysici, onder leiding van de inspirerende figuur van prof. Ehrenfest, met de marxistische ideeënwereld in aanraking kwam. Daarbij heeft, behalve zijn vriend Kramers, waarschijnlijk ook Dirk Struik, later hoogleraar in de wiskunde in Cambridge (Mass.), die enige tijd communistisch jeugdleider was, een rol gespeeld. Het initiatief ging in

elk geval niet uit van Annie Verschoor, die uitdrukkelijk betuigt, de *Tribune* voor het eerst in de kamer van Jan in het N.C.S.V.-huis aan het Rapenburg te hebben leren kennen, waar zij, kort tevoren verloofd, in de oorlogswinters van 1917 en '18 samen de drukproeven voor een nieuwe druk van de *Jean Christophe* corrigeerden.

Aan de Leidse studententijd, die dankzij de nalatenschap van grootmoeder Ter Marsch financieel althans onbezorgd was geweest, kwam met het doctoraal examen in de Nederlandse en de Russische letteren en in de geschiedenis, in 1920 cum laude afgelegd, een einde. Geestelijk was Romein de Leidse sfeer al wel reeds ontgroeid. De concretisering van zijn sociale overgang vormde zijn redacteurschap van *De Tribune* en *De Communistische Gids*, van 1921 tot 1925. Inmiddels gehuwd woonden Jan en Annie Romein enige tijd in Rotterdam, waar zij o.a. het communistische Kamerlid, de historicus dr. W. van Ravesteyn in zijn werk voor de Tweede Kamer bijstonden. Tijdens een verblijf in Kopenhagen, dankzij de aanwezigheid van de trouwe vriend Kramers, daar assistent van Niels Bohr, werd de vertaling voltooid van Franz Mehrings biografie van Karl Marx en van een inleiding over de schrijver voorzien. Daar werd ook de oudste zoon, Jan Erik, geboren. Het *Tribune*-redacteurschap dwong tot vestiging in Amsterdam. Daar kwam, in de schaarse, vaak nachtelijke uren, die een onderbezette redactiestaf van een arbeidersblad vrijliet, toch nog de bekroning van de Leidse studie, naderhand vooral in Russische richting overgegaan, tot stand. Op 20 oktober 1924 promoveerde Jan Marius Romein cum laude tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte bij prof. N. van Wijk op het onderwerp *Dostojewskij in de Westerse Kritiek. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de literaire roem*.

De betekenis van deze dissertatie schuilt meer in aard en opzet van het onderwerp, dan in een eigen bijdrage tot de Dostojewski-kritiek. In allerlei opzichten preludeert deze proeve echter op de latere occupatie en werkwijze van de schrijver: de enorme belezenheid, de neiging tot systematiek, de verschuiving van de aandacht van het object zelf naar de beeldvorming en haar functie; de neiging tot paradoxale toespitsing en provocerende stellingname, b.v. ten gunste van een, overigens als irreëel afgewezen, communistische Dostojewski-interpretatie. Ook in de stellingen vindt men diverse punten, zoals de eis van een universitaire journalistenopleiding, of van een kosteloze toegang tot het Hoger Onderwijs, die programmatisch aandoen.

Voor geestelijk scheppende arbeid lieten beroepswerkzaamheden en partijstrubbelingen vooreerst weinig ruimte. De laatste maakten via een 'zuivering' een eind aan Romeins Tribune-redacteurschap in 1925, twee jaar later gevolgd door een uittreden uit de communistische partij, waar men hem aan een verhoor op punten wilde onderwerpen. Al was hij sindsdien nimmer aan een bepaalde partij gebonden, het is onjuist van een politiek en geestelijk isolement te spreken, terwijl zijn sociale geëngageerdheid onverzwakt voortbestond. Er is in deze eeuw immer een min of meer zwevende groep links-radicalen intellectuelen in ons land geweest, welker oriëntatie duidelijk Marxistisch en, zij het dan niet partijgebonden, Russisch-communistisch was. De geestelijke integriteit van een figuur als Jan Romein, die in die groep een der corypheeën was, is een waarschuwing, hierbij niet al te lichtvaardig van 'fellow travellers' te spreken. Hij zou echter zowel de ketterjagerij uit de kring van zijn politiek doorgangshuis als de hart- en -nierenproeverij der Nederlandse academische wereld nog voldoende ervaren.

In de verdere jaren '20 poogde Romein hardnekkig journalistieke en populariserende arbeid met enigerlei vorm van wetenschappelijk onderzoek te combineren. Zo schreef hij voor *De Groene* en *Groot Nederland* internationaal-politieke beschouwingen, die in de jaren '30 zouden uitlopen op publicaties als *Machten van deze Tijd* (1932, met vervolgdelen), *Gegist bestek* (1939), *Grondstoffen en Politiek* (1935), *Het Jaar 1931-1932* (1937). Het zijn alle voor een groter publiek bestemde proeven van contemporaine geschiedenis, voor vele Nederlanders een instructieve, zij het eenzijdig-Marxistische inleiding tot de problemen der wereld-politiek. Eenzelfde functie, breder van opzet en strekking, vervulde de vertaling en bewerking van Harmsworth's *Universal History of the World*. Van Romeins eigen hand waren in die *Nieuwe Geïllustreerde Wereldgeschiedenis*, waaraan vijf jaar, van 1928-1932 werd gewerkt, de hoofdstukken over de Nederlandse Opstand, de Russische Revolutie en Het Ontwaken van Azië. Van dit laatste hoofdstuk werden 2000 exemplaren naar het toenmalig Nederlands Oost Indië doorgezonden, daar weliswaar prompt verboden, maar des te intensiever clandestien verspreid en gelezen. Bij hun bezoek aan Indonesië in 1951 kon het echtpaar Romein tot zijn verrassing constateren, welk een indruk dit geschrift op de toen leidende figuren had nagelaten. Het zelfde gold trouwens voor werken als *Machten van deze Tijd*.

Op een soortgelijk niveau was van Romein in 1925 *De Middeleeuwen*,

een bewerking naar Ch. Seignobos' *Le moyen âge*, en in 1928 *Byzantium* verschenen, het laatste omvattend een *Geschiedkundig overzicht van staat en beschaving in het Oost-Romeinse Rijk*, waaraan de schrijver een jaar gewerkt had, maar dat om zijn vakmanschap zelfs door buitenlandse deskundigen geloofd werd. Opmerkelijk is, dat Romein één der daarin opgestelde theses, nl. betreffende de oorsprong van de Renaissance en sommige organisatie-vormen van het kapitalisme, in Byzantium te zoeken, naderhand heeft prijsgegeven (cf. *Het Onvoltooid Verleden*, A'dam 1948², p. 45, noot 2). Zijn belangstelling voor deze sfeer bleek in dezelfde jaren uit een novelle, waarschijnlijk Romeins enig, althans uitgegeven, oorspronkelijk literair product, *De dood van Nikephoros Phokas* (1929).

In diezelfde jaren (1928-'32) verzamelde hij reeds het materiaal voor wat als Romeins meesterproef in de ambachtelijke historie kan gelden, zijn *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen* (1932), waarvan de ondertitel, *Bijdrage tot de Beschavingsgeschiedenis* minder naar het resultaat, dan naar de opzet beoordeeld moet worden. Romein poneerde nadrukkelijk, in de historiografie de spiegel van het zelfbewustzijn der natie te willen zien. Al is hij in die opzet niet geslaagd, met dit pionierswerk heeft hij de Nederlandse geschiedwetenschap ten zeerste aan zich verplicht. Deze wending van het terrein der internationale, naar de nationale geschiedenis, waarvan Annie Romein naderhand de principiële betekenis heeft onderstreept, zette zich voort in het werk, waarin de harmonische samenwerking van het echtpaar Romein zich het schoonst manifesteerde en waardoor hun naam tot in de ruimste Nederlandse kring doordrong: *De Lage Landen bij de Zee* (1934). Dit werk heeft, met zijn oorspronkelijke opzet, zijn organische verbinding van de verschillende aspecten der Nederlandse beschaving, op grond van een gematigd historisch-materialistische visie, zijn frisse, boeiende stijl de geschiedenis in duizenden Nederlandse gezinnen geïntroduceerd en deze tot de eigen historie nader gebracht. In de context van de contemporaine situatie en gezien de in steeds breder en dieper volkslagen groeiende nationale bewustwording kan men in deze zo bij uitstek positief-vaderlandse en toch niet in chauvinisme vervallende geschiedschrijving een nationaal beschavingswerk bij uitnemendheid zien.

Het vond zijn voortzetting en uitwerking in de in de jaren 1938-1940

verschenen vier delen *Erflaters van onze beschaving, Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*, waarin een 36-tal figuren uit Nederlands verleden in vlot geschreven essays behandeld werden. Hoewel kwalitatief wellicht van lagere orde en in zijn selectie niet zonder enige willekeur, verrichtte ook dit zijn nationaal saambindende functie, in de komende jaren van bijzondere betekenis, toen tegenover het gebrul van een 'nieuwe Europese orde' de bezinning op en de trouw aan de nationale waarden en de gepaste trots op Nederlands bijdrage aan de zuiver-Europese beschaving een zaak van leven en dood was. Des te beschamender is het, dat in 1938 tweemaal een geschiedenisprofessoraat aan de Amsterdamse universiteit aan Romein ontging. Ook de derde maal, in 1939, werd zijn benoeming tot het laatst toe fel aangevochten, niet altijd met even oirbare middelen, waarbij een ontoereikend geachte vaderlandsliefde als hoofdargument werd gebruikt. Maar op 6 juli 1939 werd de benoeming tot hoogleraar in de vaderlandse geschiedenis, reeds op 31 mei met een kleine meerderheid in de Amsterdamse gemeenteraad gedaan, eindelijk gevolgd door de koninklijke bekrachtiging. Hoezeer Romein wars van persoonlijke rancune was, bewees hij naderhand, door de *Verspreide Geschriften* van de in 1938 in zijn plaats benoemde dr. N.B. Tenhaeff te verzorgen en van een inleiding te voorzien, die beschrevene en beschrijver beide sierde. Wat zijn liefde voor het vaderland betreft, bewees hij die niet in de laatste plaats door de rede, die hij in november 1940, in volle bezettingstijd, in de aula van de Amsterdamse universiteit uitsprak. Zij was gewijd aan de *'Oorsprong, Voortgang en Toekomst van de Nederlandse Geest'* en hield een bewogen appèl in aan het hele Nederlandse volk, zijn nationale waarden, verankerd in vrijheid en verdraagzaamheid, trouw te blijven.

Romein had ook in de voorafgaande jaren voor de integriteit van die Nederlandse geest op de bres gestaan. Met overtuiging nam hij deel aan de activiteiten van het 'Comité van Waakzaamheid van Anti-nationaal-socialistische Intellectuelen.' Ook voordrachten als *Over de Menselijke Waardigheid* stonden in het teken van de bezinning op de eigen geestelijke waarden en de verdediging der vrijheid. Geen wonder dat de bezetter hem in het oog hield en in Januari 1942 werd Romein dan ook als hoogleraar ontslagen en enkele maanden in het kamp van Amersfoort opgesloten. Deze ervaring belette hem niet, na zijn vrijlating de deelneming aan allerlei ondergrondse activiteiten onverdroten voort

te zetten, al noopten de omstandigheden hem naderhand, in het Gooi, op de hofstede 'Oud-Bussem' min of meer onder te duiken.

Ongetwijfeld heeft Romein, die zijn wetenschappelijke arbeid nimmer van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid isoleerde, zich in de na-oorlogse samenleving een actieve politieke rol toegedacht. De bezettingstijd gaf hem niet alleen de rust voor geestelijke bezinning, waaruit allerlei wetenschappelijke ontwerpen voortsporen, hij was ook een tijd voor politieke en sociale plannenmakerij. Romein legde zijn visie op de toekomstige orde in ons land, op verzoek van het illegale 'Vrij Nederland' neer in zijn *Nieuw Nederland. Algemene beginselen ener hervorming in hoofd en leden*, kort na de Bevrijding verschenen. Zij sloot aan op een ontwerp voor een na-oorlogse Europese en internationale orde, reeds eerder geconcipieerd en schetsmatig in het illegale 'Parool' gepubliceerd. Neerslag van een groepsdiscussie, nam Romein deze denkbeelden toch geheel voor eigen rekening, ook toen hun utopisch en illusoir karakter in de na-oorlogse situatie al spoedig kenbaar werd.

Die na-oorlogse situatie en haar verdere ontwikkeling heeft Romein de teleurstellingen niet bespaard. Zijn eigen politieke activiteit beperkte ook toen zich voornamelijk tot enkele radicaal-linkse kringen, zoals die rondom het orgaan van linkse academici en kunstenaars, de 'Vrije Katheder,' en het Comité voor Actieve Democratie, een soort positief vervolg op het voor-oorlogse Comité van Waakzaamheid. Verwachtingen inzake een radicale vernieuwing van het Nederlandse politieke en sociale bestel strandden spoedig op de restauratieve tendenties in onze samenleving en verzandden vooral in de strijd om de liquidatie van het Nederlandse kolonialisme. De in de strijd der verenigde naties geboren illusies omtrent een nieuwe wereldorde gingen aan scherven in de realiteit van de Koude Oorlog. Romeins positie daarin droeg een ambivalent karakter. Enerzijds vond zijn skepsis inzake de Westerse democratieën voor hem persoonlijk een bevestiging, toen in 1949 Amerika uit een groeiende communistenvrees de Romeins de toegang weigerde en daarmee hun deelneming aan een, nog wel op Romeins nieuwe ideeën inzake Theoretische Geschiedenis afgestemde, studie-conferentie in het befaamde Institute for Advanced Studies in Princeton verijdelde. Romeins in de oorlog weer opgevlamde sympathie voor het communistische Rusland werd anderzijds hevig geschokt door de ervaring van de Hongaarse opstand van 1956. Uit deze positie is zijn

vurig geloof in de mogelijkheid van een Derde Weg, zoals die in het tijdschrift 'De Nieuwe Stem' o.a. werd gepropageerd, zeer wel te verklaren.

Daarop sluit ook aan zijn grote belangstelling voor de koloniale revolutie van na de oorlog, vooral in de Aziatische sfeer. Zij past in het kader van het Marxistisch gefundeerde anti-kolonialisme en anti-imperialisme, dat overigens in Romeins interpretatie zijn niet onaangevochten beperktheid toonde in de hardnekkige ontkenning van zelfs de mogelijkheid van een Sowjet-Russisch imperialisme. Hoewel zijn relaties, theoretisch en praktisch, met het Aziatisch en ook het specifiek Indonesisch nationalisme reeds van vroeg dateerden (zijn vrouw was zelfs reeds in 1911 goed anti-koloniaal gezind uit Indië teruggekeerd!), lag er toch in de enthousiaste ontvangst van de koloniale revolutie een element van compensatie voor de teleurstellingen dichterbij huis. Het bezoek, dat het echtpaar in 1951-'52 aan het nieuwe Indonesië bracht, waarbij Romein als gasthoogleraar optrad aan de Gadjah -Mada- universiteit te Djogjakarta, heeft dan ook stellig een hoogtepunt in beider leven betekend en niet voor niets zijn neerslag gevonden in nieuwe theoretische concepties van universeel-historische aard.

De hervatting van zijn Amsterdams professoraat na de oorlog liet Romein overigens voor maatschappelijke activiteiten weinig ruimte. Zijn docentschap nam hem goeddeels in beslag. Van de inspirerende en verrijkende werking daarvan kan men o.a. een indruk krijgen uit de uitwerking van een kandidaten-college tot misschien één van Romeins gaafste studies, nl. *De Biografie* (1945) Geen wonder, dat deze docent, die in zijn geschriften zo vaak en zo velen prikkelde, maar in de omgang een warme en open menselijkheid betoonde en voor zijn studenten een vaderlijke zorg koesterde, zoveel van zijn discipelen blijvend aan zich wist te verbinden. En die invloed beperkte zich niet tot zijn studenten in engere zin, maar strekte zich uit over tallozen, die via cursussen en lezingen, (o.a. ook een in 1926 opgericht opleidingsinstituut voor de M.O. acte Geschiedenis) deze ondergingen. Er mag dan door Romein geen 'Amsterdamse school' zijn gevormd, hij heeft aan het denken van vele zijner discipelen een 'draai' gegeven, die onmiskenbaar Romeins merkteken draagt.

Die draai uitte zich bovenal in een zekere hang naar de theoretische bespiegeling, waartoe Romein zelf een aangeboren neiging bezat, wel-

licht in zijn jeugd nog versterkt. Hoewel dit theoretische aspect pas in 1945 in de uitbreiding van zijn leeropdracht tot de theoretische geschiedenis zijn erkenning vond, had het hem vanaf zijn eerste contact met de historie gepreoccupeerd. Hij mocht dan nog zo vaak de stelling uit zijn dissertatie herhalen, dat 'de wetenschap zich als laatste doel de geschiedschrijving moet stellen en deze het geschiedverhaal;' hij mag als geschiedschrijver zijn talrijkste gehoor gevonden hebben, voor hem persoonlijk moet de theoretische vraagstelling toch wel een bijzonder dwingend karakter hebben gedragen. Dat hij daarvoor, naast allerlei tegenkating, ook veel begrip en instemming vond, zowel in eigen omgeving als in de internationale geleerdenwereld, bewijst hoezeer deze theoretische vraagstelling in de tijd leefde.

Voor Romein is daarbij opvallend, dat in zijn desbetreffende studies, in een aantal veel gelezen bundels samengevat, die hier niet voor afzonderlijke bespreking in aanmerking komen, een beperkt aantal vragen telkens terugkeren. Het zijn die omtrent de subjectiviteit en objectiviteit in de geschiedenis, het geschiedbeeld en zijn veranderingen, kwesties van vooruitgang en verval, van geleidelijke en sprongsgewijze ontwikkeling, crises en ondergang: kortom vragen, die aan de geschiedenis worden gesteld door hem, die haar niet met een enkel op de feiten gerichte weetgierigheid benadert, maar van haar ook opheldering omtrent het levensraadsel verlangt. Romein moge herhaaldelijk de geschiedfilosofie als zodanig hebben afgewezen, de vraag naar de *zin* der geschiedenis is voor hem stellig de meest fundamentele geweest. Deze instelling verklaart zijn belangstelling voor de grote systeembouwers, Hegel en Marx, maar ook Toynbee en Max Weber, Breysig of Rüstow, hoe verschillend hij ook over hun opvattingen oordelen mocht.

De antwoorden, die Romein voor zich gevonden heeft, zijn slechts fragmentair en maken vaak de indruk van speels-geniale invallen. Bij alle ondervonden bestrijding zijn toch enkele vermaard gebleven en zeker niet zonder heuristische en inspirerende waarde. Zo de wet van de remmende voorsprong of van de premie op de achterlijkheid; zo zijn stelling omtrent de poly-interpretabiliteit van geestelijke scheppingen. Zijn dialectische overwinning van de subjectiviteit via de verbondenheid van de historicus met zijn tijd en de tijdgeest, d.w.z. met de op de toekomst gerichte tendentie daarin, voor Romein in de zin van de komende emancipatie van boeren en arbeiders, wekte veel weerstand in de vakwereld en daarbuiten. Wie Romeins beschouwingen omtrent de 'ware

tijdgeest' en de 'innerlijke zekerheid' als voorwaarden voor historische objectiviteit leest, zowel in de bundel *In Opdracht van de Tijd* als in de felle replieken van de Polemieken, die *In de Hof der Historie* inleidt, ontkomt niet aan twijfel, of hier nog wel met louter wetenschappelijke motieven en categorieën geopereerd wordt en het levensbeschouwelijke, misschien zelfs religieuze, niet prevaleert. Romein betuigde zelf een opmerkelijke overeenstemming met onze anti-revolutionaire historicus Groen van Prinsterer en diens opvattingen over 'onpartijdigheid.' Romein schuwt religieuze analogieën evenmin als een hantering van religieuze categorieën als zekerheid, troost en berusting. Tegen de waardering van zijn arbeid als wetenschappelijke prediking van een soort wereldlijke waarheid van hoger orde is door hem of uit zijn kring nooit volstrekt afwijzend geprotesteerd. Voor Romein is onmiskenbaar, zoals voor zovele intellectuelen, de geschiedenis in zekere zin een religie geweest.

Eenzelfde inslag vertoont die andere idee, die op veel weerstand stuitte, nl. die van een Algemeen Menselijk Patroon, waarvan Europa en de Westerse beschaving de afwijking vormt, die evenwel straks in een hogere synthese wordt opgenomen, waarin ook de buiten-Europese beschavingen en volken hun autochthoon aandeel hebben. Hoezeer hiertoe verwachtingen en ervaringen in de na-oorlogse wereld hebben bijgedragen, waarbij de reeds vermelde preoccupatie met het Aziatische bevrijdingsproces in het bijzonder een rol speelde, in latere studies wordt deze idee opgenomen en verwerkt in de uitwerking van een Nieuw Humanisme, dat adequaat is aan de hedendaagse situatie van de mensheid. Ook dit nieuwe cultuur-ideaal, deze visie van een nieuwe wereldeenheid, als een nieuw Algemeen Menselijk Patroon aangeduid, is gefundeerd op en gewonnen uit de bezinning op de geschiedenis.

Het is opmerkelijk, dat deze ideeën, door Romein in zijn laatste jaren ontwikkeld, meer voor een internationaal, dan voor een nationaal publiek zijn ontvouwd. Dat geldt ook voor de conceptie van een integrale geschiedschrijving, wel reeds in zijn openingscollege in 1939 aangekondigd, maar pas veel later, meest in internationaal contact, uitgewerkt en tevens in praktijk gebracht. Voorzover de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, waarvan Romein een der geestelijke vaders en verantwoordelijke redacteuren is geweest, als proeve van integrale geschiedschrijving bedoeld was, is zij volgens zijn eigen erkenning mislukt, o.a. in zoverre zelfs de suggestie van een structurele samenhang ontbrak. De grote

Unesco-geschiedenis, *The Scientific and Cultural Development of Mankind*, waarvan Romein de redactie van het Zesde deel met de Amerikaanse Caroline Ware en de Indiër Panikkar deelde, hield veel groter beloften in. Geen wonder, dat Romein hieraan een groot deel van zijn, lichamelijk slinkende, krachten in zijn laatste levensjaren wijdde. Daarvan heeft hij, dankzij mede de bijstand van zijn vrouw, de eindpaal weten te bereiken.

Dat gelukte echter niet met het werk, dat Romein sedert de Tweede Wereldoorlog als zijn eigenlijk *magnum opus* beschouwde, een driedelig werk over de grote cultuurwending rond 1900, dat hij bij zijn dood nagenoeg gereed had, maar op het voor hem uiteraard essentiële theoretische hoofdstuk na. De voltooiing van deze cultuurhistorie over de periode 1889-1914 moet hem na aan het hart hebben gelegen. Meer dan iets anders was zij de proef op de som van zijn integrale, universalistische geschiedopvatting. Hiermee deed hij een worp naar dat totaalbeeld, die totaliteitsvisie op een afgeronde periode der wereldgeschiedenis, die hem altijd als ideaal voor de geest had gestaan en waaraan hij meer dan een kwart eeuw al zijn spaarzaam toegemeten vrije tijd besteed heeft. Of hij in die worp geslaagd is, staat pas na verschijning van het resultaat van die kwart eeuw noeste vlijt ter beoordeling. Het zal de Stoïcijn, die in Romein leefde en aan wie het *amor fati* niet vreemd was, veel hebben gekost, dit dierbare project niet zelf te hebben kunnen voltooien. Het is echter niet het enige verleden, dat 'onvoltooid' bleef.

Er is in dit levensbericht geen poging gedaan, de 'formule' te vinden, waaromheen de structuur van dit leven zich liet construeren, zoals deze meester in de biografie dat zelf heeft voorgeschreven. Zij zou voor deze beoefenaar der geschiedenis, voor wie de dialectiek van een wetenschappelijk, heuristisch beginsel tot een ware levensbehoefte was uitgegroeid, niet zo moeilijk te vinden zijn geweest. Zij zou echter aan de veelzijdigheid, de rijkdom aan tegenstrijdigheden, maar ook aan motieven en inspiratie, tekort doen. Terecht heeft men geschreven, dat Romein, hoewel eeuwig op zoek naar een alomvattende visie of doctrine, die hem innerlijke zekerheid verschafte, toch geen doctrinair of dogmaticus was. Deze speculatieve geest had ook iets in zich van de speler, die zich aan het spel met het ontwerp, de idee of het beeld, hem door Clio of welke macht ook ingeblazen, volledig kon overgeven. Deze man van

gepeinzen en onverzadigbare boekenverslinder voelde ook in zich de drang tot de scheppende daad. Deze aan systematiek verslaafde didacticus was tevens een artiest, die met vaart en vaardigheid de pen hanteerde en zich tot in het precieuze verlustigde in het zoeken naar een eigen en geëigende vorm. Deze mens had het geluk, in de groeiende eenheid van zijn leven, ook zijn naasten, bovenal zijn vrouw en medewerkster, op te kunnen nemen.

Wanneer het lot hem niet de voltooiing van zijn levenswerk heeft vergund, moge de beschrijver evenzeer in de onvoltooidheid van zijn beschouwing berusten. Het heeft geen zin, althans in een levensbericht, te willen puren naar de diepste zin van dit leven. Jan Romein zal het de biografen uit het nageslacht, zijns ondanks, nog lastig genoeg maken. Of hij 'de normen van zijn tijd voldaan heeft' en daarmee 'voor de eeuwigheid geleefd,' zoals hij het zelf formuleerde, zal de toekomst moeten leren. Of hij, om het oorspronkelijke dichterwoord te citeren, de besten van zijn tijd tevreden heeft gesteld, valt niet aan ons te beoordelen. Dat hij velen tot nadenken heeft gebracht, was misschien ook voor hem het wezenlijke. En daardoor heeft hij althans velen aan zich verplicht.

B.W. SCHAPER

Lijst van geschriften¹

1924	Dostojewskij in de Westersche kritiek. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van den literairen roem. Diss. Leiden. Haarlem.
1928	Byzantium. Geschiedkundig overzicht van staat en beschaving in het Oost-Romeinsche Rijk. Zutphen.
1929	De dood van Nikephoros Phokas (novelle). Amsterdam.
1932	Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis. Haarlem. Machten van deze tijd. Overzicht van de voornaamste problemen der hedendaagsche internationale politiek). Amsterdam. Met twee supplementen 1933-1938.-4e dr. verm. met Gegist Bestek 1950.
1934	De lage landen bij de zee. Geïllustreerde geschiedenis van het Nederlandsche volk. Met medewerking van A. Romein-Verschoor e.a. Utrecht. 4e dr. 1961.
1935	Grondstoffen en politiek. Amsterdam-2e dr. 1936.
1937	Het onvoltooid verleden. Kulturhistorische studies. Amsterdam-2e dr. 1948. Het jaar 1931-1932. Wereldgeschiedenis. Zeist.
1938-1940	(tesamen met A. Romein-Verschoor) Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen. 4 dln. Amsterdam-8e dr. 1959.

1 Aangezien een uitvoerige bibliografie van de geschriften van Jan Romein verschenen is, beperkt deze lijst zich tot de oorspronkelijke, in boekvorm verschenen, geschriften.

- 1939 Gegist bestek. Aspecten van drie jaar wereldbestel (1936-1939).
Utrecht.
- 1945 Nieuw Nederland. Algemene beginselen ener hervorming in hoofd
en leden. Amsterdam.
- 1946 De biografie. Een inleiding. Amsterdam.
In opdracht van de tijd. Tien voordrachten over historische thema's.
Amsterdam.
- 1949 Apparaat voor de studie der geschiedenis. Groningen.-4e dr. 1960.
- 1950 Tussen vrees en vrijheid. Vijftien historische verhandelingen.
Amsterdam.
- 1951 In de hof der historie. Kleine encyclopaedie der theoretische
geschiedenis. Amsterdam.
- 1953 Carillon der tijden. Studies en toespraken op cultuurhistorisch terrein.
Amsterdam.
- 1954 In de ban van Prambanan. Indonesische voordrachten en indrukken.
Amsterdam.
Aera van Europa. De Europese geschiedenis als afwijking van het
algemeen menselijk patroon. In samenwerking met A.
Romein-Verschoor. Leiden.
- 1956 (samen met J.E. Romein) De eeuw van Azië. Opkomst, ontwikkeling
en overwinning van het modern-aziatisch nationalisme. Leiden 1956.
- 1964 Een dit en anders. Twaalf nagelaten essays. Amsterdam.

**Christiaan Stapelkamp
(Loenen, 2 maart 1879-Groningen, 31 januari 1961)**

In het mooie, landelijke Loenen werd Chr. Stapelkamp geboren in een eenvoudig gezin. Als opgroeiende jongen zwierf hij veel rond over het stille, ruime veenland met zijn kleurige fauna. Het volksgeloof kende aan vele planten geneeskrachtige waarde toe, waarvoor de leerzuchtige muloleerling grote belangstelling bleek te hebben. Toen reeds moet hij veel materiaal hebben verzameld voor zijn latere artikelen over volksgeneeskunde. De nabijheid van de Loosdrechtse plassen bood hem gelegenheid op het water zijn ontspanning te zoeken en nog heel veel jaren bleef hij hartstochtelijk de zeilsport beoefenen; op het Paterswoldse meer kende later ieder de man met de witte zeilpet, die bij de stevigste bries zijn boot over het meer liet kruisen, om even zijn pedagogische problemen te laten verwaaien. Want in overleg met de meester was besloten de knappe leerling tot onderwijzer op te laten leiden.

Op 4 maart 1897 behaalde hij de akte L.O. en op 1 juni werd hij benoemd tot onderwijzer te Aalsmeer aan de school voor Christelijk lager onderwijs van de bekende meester Roosjen. Toch bleef hij niet lang in het bloemendorp. Per 1 augustus 1898 kreeg hij de benoeming aan de Christelijke school te Breukelen. Meester had misschien vernomen, dat men in Rotterdam plannen maakte voor de opening van een christelijke H.B.S. en er dus behoefte zou komen aan christelijke leraren. Hier kwam een nieuw perspectief en de jonge onderwijzer ging studeren voor een middelbare bevoegdheid. In 1904 behaalde hij de akte M.O. Nederlands en Geschiedenis. De eerste Christelijke H.B.S. in Nederland was te Rotterdam in 1901 gestart met een eerste klas en kreeg in 1905 een volledige 5 jarige cursus. De jonge Stapelkamp solliciteerde en werd per 1 sept. 1905 benoemd tot leraar in Nederlands en Geschiedenis, een der weinige volledig bevoegden, die onder de bezielende leiding van Dr. Reitsma het bestaansrecht van Christelijk Middelbaar Onderwijs moesten aantonen. De moeilijkheden waren vele, de salariëring zeer gering. Het duurde tot 1910 voor er een tweede school voor Chr. M.O. kon worden geopend; in 1916 waren er vijf. De leraren vonden de tijd al rijp zich te gaan organiseren. Op 29 december 1916 kwamen ruim 20 leraren bijeen en richtten op de 'Vereeniging van Leraren bij het Christelijk Middelbaar Onderwijs.' Stapelkamp was een van hen. Hij was geen organisatieman, maar wel een zeer principieel Christelijk docent;

hij werd natuurlijk lid van de vereniging, maar aanvaardde nooit een bestuursfunctie. Het leraarschap en de studie namen al zijn tijd in beslag.

Spoedig na zijn benoeming te Rotterdam bemerkte hij dat er behoefte bestond aan eigen uitgaven voor het C.M.O. van christelijke schrijvers uit het verleden. Tussen 1907 en 1912 verschenen van zijn hand vier tekstuitgaven in de Pantheonreeks, drie daarvan waren gecommenterde gedichten van da Costa, een van Bilderdijk's drama 'Floris de Vijfde.' Behalve een zeer uitvoerige inleiding op de erop volgende tekst, namen de verklarende aantekeningen een grote plaats in. Reeds in deze schooluitgaven toonde Stapelkamp zich een hartstochtelijk speurder op de terreinen van woordvorm en woordbetekenis en de geschiedenis. Hij liet niets aan de fantasie van zijn lezers over, verklaarde de moeilijkheden en voegde alles toe, wat een bepaald woord of een lastige constructie kon verduidelijken. Zijn eerste publicatie, da Costa's *De slag bij Nieuwport* bevat een inleiding van 20 bldz., het gedicht zelf is 24 bldz. lang, terwijl de aantekeningen in heel kleine letter gezet 46 bldz. beslaan. Dat dit niet voortspoot uit de overdreven ijver van de beginneling, maar bij zijn aard hoorde, bewijst bv. de uitgave van da Costa's *Aan Nederland in de Lente van 1844* en *De Stem des Heeren*, in 1934 als no. 171 verschenen in de vergrote editie van het klassiek Letterkundig Pantheon. De beide gedichten vragen samen 12 bldz. de inleidingen 11 bldz. en de aantekeningen in gewone letter 38 bldz. Het 'woord' met zijn wisselende vormen en betekenissen heeft hem in zijn greep, hij laat niet los als hij een 'bijzonderheid' bespeurt, alvorens hij deze verklaard heeft.

In 1909 werd hij vast medewerker van het onderwijsblad 'School met den Bijbel' waarin hij o.a. populaire artikeltjes schreef over de Reinaert, maar blijkbaar lag dit hem niet, want een ijverig medewerker werd hij niet. Wanneer hij later af en toe eens een artikeltje plaatste in de christelijke theologische-, literaire- en algemene tijdschriften ging het over verouderde woorden in belijdenisgeschriften of formulieren. Dit speuren naar verouderde woorden bracht hem er waarschijnlijk later toe een tweetal christelijke dichters uit de 16e en 17e eeuw, in de christelijke middelbare school te introduceren. Als 'Zonnebloem-boekje' verscheen in 1926 een bloemlezing uit de *Geestelijke poëzie* van Jac. Revius en in 1948 in de Lyceum Herdrukken een *Bloemlezing uit Psalmen en Lofzangen* van Marnix van St. Aldegonde. Deze schooluitgaven zijn betrekkelijk klein van omvang en lieten geen breedvoerige woordverklaringen toe. Dit wilde niet zeggen, dat Stapelkamp er geen diepgaande

studie van had gemaakt. Vooral Revius trok hem aan, niet alleen wegens zijn prachtige sonnetten en andere diepgelovige gedichten, maar ook om de Saksische inslag van de taal. Met de moderne Saksische dialecten was hij inmiddels van dichtbij betrokken geraakt.

Toen in 1917 de eerste Christelijke H.B.S. in het Noorden des lands, te Groningen, werd geopend vond het Bestuur de 38-jarige Stapelkamp bereid, de leiding ervan te aanvaarden. De school begon met twee eerste klassen in een gedeeltelijk tot school omgebouwd huis, dat tevens voorlopig de woning werd van de directeur. De school werd een streekschool, daar zij haar leerlingen betrok uit de gehele provincie en soms zelfs van daarbuiten, en de directeur werd wel gedwongen zich van het Saksische dialect van zijn leerlingen op de hoogte te stellen. Het lag niet in zijn aard dit oppervlakkig te doen, maar hij maakte studie ervan. Steeds was hij, omringd door tal van woordenboeken, bezig aantekeningen te maken, hoewel publicaties uitbleven. Hij hoogte het gevonden materiaal op voor later. Slechts twee schooluitgaven en één artikeltje in een geïllustreerd weekblad publiceerde hij in de jaren tussen 1912 en 1938. Het waren jaren van studie geweest. En dan in eens gaat er als het ware een sluis open en worden enkele tientallen artikeltjes in tal van tijdschriften geplaatst. Zelfs de oorlog houdt nauwelijks de stroom tegen. Tal van moeilijke woorden en plantennamen in verband met volksgeloof en volksgeneeskunde worden uitvoerig besproken. Het is niet mogelijk ze alle te noemen; een verwijzing naar de tijdschriften, waarin de belangstellenden ze kunnen vinden moet hier volstaan. Hij wilde publiceren en dat zal ook de oorzaak zijn geweest, dat hij zelfs in 'Saxo-Frisia' een plaats zocht, toen andere tijdschriften gedurende de jaren der bezetting geheel of gedeeltelijk ophielden te bestaan.

Na de oorlog, sinds 1946, vloeide de stroom weer sneller, zelfs buitenlandse tijdschriften namen zijn artikelen op. De bezettingsjaren waren Stapelkamp niet zonder pijn voorbij gegaan. Het mooie schoolgebouw, dat hij in 1923 had betrokken, werd door de overweldigers in 1942 bezet. Lange onderduikperioden onderbraken de toch al reeds in verschillende gebouwen zo goed mogelijk gegeven lessen. Deze afbraak van het onderwijs was een triest einde van een 47 jarige eervolle loopbaan bij het Chr. lager en middelbaar onderwijs. In 1944 werd hij pensioengerechtigd en liet Stapelkamp de regeling van het zo zeer verstoorde schoolwerk aan jongere krachten over.

Deze droeve jaren hebben een grote betekenis gekregen voor Stapel-

kamp als taalkenner. De langdurige onderduikverblijven in Friesland brachten hem in nauw contact met de Friese taal, die hij voordien nauwelijks kende. Taal en literatuur trokken hem aan en sindsdien kwam hij er niet meer los van. Hij maakte nog af wat hij in de oorlogsjaren op touw had gezet, o.a. in 1947 de 'Nederlandse beeldencyclopedie,' een typisch boekje, waarin de woorden 'verklaard' werden door tekeningetjes; het beleefde twee drukken. In 1948 volgde de laatste schooluitgave, een bloemlezing uit de gedichten van Marnix van St. Aldegonde. Tot deze periode moet ook worden gerekend de in 1952 met steun van Z.W.O. uitgegeven uitvoerige *Revius-Studiën*. In 1926 had hij een bloemlezing uit Revius' Geestelijke poëzie uitgegeven, sindsdien was de grote uitgave van W.A.P. Smit verschenen en nu bundelde Stapelkamp zijn aantekeningen, reeds gedeeltelijk in tijdschriften gepubliceerd, in een apart boekwerk. Een werkwijze die hij later bleef volgen.

Hij had nu zijn handen vrij en voldoende tijd ter beschikking om zijn Friese studies uit te werken. In het tijdschrift 'It Beaken' plaatste hij woordverklaringen. Zijn werk werd spoedig op prijs gesteld. Hij werd benoemd tot lid van de Fryske Akademie en deze wijdde nr. 4 van Jeargang XI, July 1949, van haar Meidielingen, als *Earefrissel* foar de Hear Chr. Stapelkamp op syn 70e jierdei fan De Grinzer Rounte.

De zeventigjarige blaakte van werklust. In 1952 gaf hij met Mej. Dr. Dien Simonides uit *De Fryske gedichten van Eelke Meinerts*. De poëtische prestatie van de Calvinistische schoolmeester-voorzanger-boer Meinerts, die van 1732 tot 1810 leefde, is zeker niet groots. Maar hij was een goed kenner van het 18e eeuwse Fries en gebruikte veel oudere Friese woorden. En hierom was het de beide uitgevers vooral te doen. Het is opmerkelijk, dat de Utrechtenaar Stapelkamp, zo spoedig en zo grondig zich heeft kunnen inwerken in de Friese taal. Dat het boek geschreven werd in het Fries is te danken aan zijn medewerkster Mej. Simonides, zijn leerlinge en collega. Stapelkamp liet de Friese schoolmeester nog niet los. In twee estrikken, uitgegeven door het Frysk Ynstitút aan de R.U. te Grins gaf hij de twee welkomstgedichten uit, geschreven naar aanleiding van de bezoeken van Prins Willem V aan Friesland, in de jaren 1773 en 1777. Het commentaar is weer heel uitvoerig, zoals we dat van hem gewend zijn. Van het gedicht *Volle Geluk* geeft hij de tekst van de 1e en 2e dr. naast elkaar met het oog op de spellingverandering. Uit een liedboekje van 1686, *Stichtelijk Sangprieel* drukte Stapelkamp drie Friese psalmen af van de predikant Vitus Ringers, over wie J.J. Kalma

en J.H. Brouwer tezamen met Stapelkamp een Estrik uitgaven in 1954. Hij noemde daarin reeds ter vergelijking, de psalmbewerkingen van Althuysen en van Gysbert Japicx, met welke beide dichters hij reeds lang bezig was.

Bij het klimmen der jaren werkte hij intensief door. Het Fries had hem geheel te pakken. Bij de bestudering van Jan Althuysen's gedichten vond hij ook veertien verzen van diens vader Symen Jansen. Hoewel de verzen vrij onbeduidend zijn, achtte hij een heruitgave gewettigd wegens hun betekenis voor de middelfriese linguïstiek. In 1955 werden ze gepubliceerd in een Estrik, weer zeer uitvoerig van aantekeningen voorzien. In 1957 verschijnt dan het boek, dat zo lange tijd zijn werkkraft heeft opgeëist, *Hôndert Psalmen fin David mey dy tyien Geboden byrymme trog Jan Althuysen*.

Een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor zuiver wetenschappelijk onderzoek maakte de uitgave mogelijk van dit boekwerk van ruim 600 bldz. De 100 Psalmen van Althuysen (1715-1763) zijn literair niet zo goed als die van Gysbert Japicx, maar zijn toch van groot belang èn om de 18e eeuwse Friese taalvormen èn omdat zij met de 50 psalmen van Gysbert Japicx een volledige Friese psalmberijming aan het kerkvolk schonken. Op het eerste gezicht lijkt het, alsof Stapelkamp afweek van zijn gewone werkwijze en de aantekeningen niet meer zo overvloedig en uitvoerig liet zijn. Maar hij had allang gemerkt, dat het boek te omvangrijk zou worden als hij alles erin opnam. Vele aantekeningen had hij daarom met andere woordverklaringen, reeds gepubliceerd in twee estrikken *Frisiana*. Zo kwamen de psalmen, voorzien van voetnoten, beter tot hun recht en ging er niets verloren van het enorme speurwerk vastgelegd in de taalkundig-exegetische aantekeningen. Zijn grote belangstelling voor Calvinistische psalmberijmingen en de studie besteed aan Althuysen, hadden hem natuurlijk in aanraking gebracht met het werk van de grote 17e eeuwse Friese dichter Gijsbert Japicx (1603-1666).

In 1936 was een moderne uitgave verschenen van het eerste deel van Gijsbert Japicx' werken, verzorgd door Brouwer, Haantjes en Sipma. Stapelkamp heeft dat deel doorgewerkt en er honderden aantekeningen bij gemaakt 'als een bijdrage tot de nadere bestudering van 's dichters oeuvre.' Als sluitstuk van zijn arbeid voor de Friese taalkunde, verschenen ze gebundeld in vier Estrikken, tezamen ruim 500 foliobladzijden omvattend.

De bijna 80-jarige auteur voelde zich dankbaar, dat hij al dit werk had kunnen afmaken. Hij had eraan gewerkt, gedreven door de wetenschappelijke overtuiging, dat zijn arbeid waarde kon hebben, misschien niet direct zichtbaar, maar als dienstbetoon aan latere werkers. En zeker zal de Friese taalbeweging erkentelijk blijven voor het onverpoosde speurwerk van de Utrechtse taalvorser, die een groot kenner was geworden van een taal, die hij niet sprak of schreef. Nog enkele jaren waren hem beschoren van betrekkelijk goede gezondheid. Hij bleef helder van geest, maar waagde zich niet meer aan inspannende studie. Op een koude zaterdagmorgen, 4 februari 1961, werd de oud-directeur vanuit de aula van zijn vroegere H.B.S. ten grave gebracht. En daar bij de groeve werd herdacht het baanbrekend werk dat hij heeft verricht voor het Christelijk Middelbaar Onderwijs in Groningen en het hele noorden van ons land.

H. SMILDE

Lijst van geschriften

In her Klassiek Letterkundig Pantheon, W.J. Thieme & Cie Zutphen verschenen als schooluitgaven: 1907 Mr. Isaïc da Costa: De slag bij Nieuwpoort; da Costa: Hagar 1944; da Costa: Vijf en twintig jaren 1919²; da Costa: Aan Nederland in de Lente van 1844 en De Stem des Heeren 1934; Mr. Willem Bilderdijk: Floris de Vijfde 1912.

1926 Jac. Revius: Geestelijke Poëzie, De Waelburgh Blaricum.

1948 Marnix van St. Aldegonde: Bloemlezing uit Psalmen en Lofzangen. Wolters-Groningen.

Andere uitgaven:

1947	Chr. Stapelkamp: Nederlandsche beeldencyclopedie, Kok-Kampen
1952	Dr. D. Simonides en Chr. Stapelkamp: De Fryske Gedichten fan Eelke Meinerts ut de jierren 1779-1783. Magnus-Rige. Teksten ut de Fryske Schriftekennisse. Utjown fan de Fryske Akademy nr. 6, Fa. A.J. Osinga-Boalsert Estrikken. Rige lytse Teksten en Stúdzjes op it gebiet fan de Fryske Filology, formânnichfâldige op it Frysk Ynstitút oan de R.U. to Grins:
1952	Nûmer I: Blijdschips Betjoeginge tro Eelke Meinderts
1953	Nûmer III: Eelke Meinderts, Volle Gelok e.s.f. biwurke fan Chr. Stapelkamp
1954	Nûmer V: Vitus Ringers. Bldz. 13-34 Chr. Stapelkamp: Drie Friese Psalmen
1955	Nûmer VIII: Chr. Stapelkamp, Frisiaca
1955	Nûmer X: De Friese Gedichten van Symen J. Althuysen. Met inleiding en aantekeningen door Chr. Stapelkamp
1956	Nûmer XVI: Chr. Stapelkamp, Frisiaca II
1957	Nûmer XXIV: Stapelkamp, Aantekeningen op Gysbert Japicx' Friesche Herder
1958	Nûmer XXVI: Aantekeningen op Gysbert Japicx' 'Hijmmelsch Harpluwd' van Chr. Stapelkamp
1958	Nûmer XXVII: Aantekeningen op Gysbert Japicx, Psalmberijming III

1959

Nûmer XXIX: Aantekeningen op Gysbert Japicx' Psalmberijming, dl. IV, met algemeen Register op Estriken XXIV, XXVI, XXVII en XXIX

- 1954 Chr. Stapelkamp: Revius-Studiën. Aantekeningen bij de religieuze poëzie van Jacobus Revius. Van Gorcum Assen
- 1957 Hôndert Psalmen fin David mey dy Tyien Geboden, byrymme trog Jan Althuysen. Met inleiding, aantekeningen en index verborum uitgegeven door Chr. Stapelkamp. Laverman N.V. Drachten

Tijdschriftartikelen.

Het is ondoenlijk alle artikelen op te noemen, geschreven op het gebied van woordverklaring en volksgeneeskunde. We volstaan ermee de jaargangen te noemen van de tijdschriften, waarin ze werden opgenomen waarschijnlijk nog onvolledig. School met den Bijbel 1909; Ons Tijdschrift 1909; Op den Uitkijk 1925; Geref. Theologisch Tijdschrift 1938, 1939, 1944; C.G.M.O. 1938, 1947; De Levende Natuur 1938-'39; In Weer en Wind 1939; Volkskunde 1939, 1956; Eigen Volk 1939; De Natuur 1941; Org. v.d. Chr. Ver. v. Natuur-en Geneesk. 1941; Saxo-Frisia 1940, '41, '42; Nw. Taalgids 1944, '46, '47, '48, '49, '50, '51, '52, '53, '57; It Beaken 1947, '48, '50, '51, '52, '53, '54, '55, '56; Leuvense Bijdragen 1947, '48, '49, '50, '52; Ts Nd. T. en Letk. 1947, '48, '49, '50, '53; Groningen 1947, '48; English Studies 1946, '47, '51; Fryske Jierboek 1946; Ts. v. Gesch. en Folklore v.h. Prov. Best. v. Antwerpen 1948; Taal en Tongval 1950, '51, '52, Niederdeutsche Mitteilungen 1946 '48; Driemaandelijkse Bladen 1951, '54, '56; Herba 1952; Pharm. Weekblad 1950; Us Wurk 1959.

Sicco Pieter Uri
(Delft, 21 mei 1903-Scheveningen, 23 februari 1964)

Naarmate men ouder wordt komen dikwijls jeugdherinneringen steeds sterker op de voorgrond. Zo denk ik dikwijls aan de vele gelukkige uren in mijn prille jeugd doorgebracht met mijn oudste vriend Koos Uri, sedert de eerste dag van de lagere school. Koos en Kees waren in die lagere schooljaren onafscheidelijk, zoiets als Max und Moritz, maar dan zonder de ondeugende streken. Wij leefden allebei met onze fantasieën en onze gedachten voortdurend in het verleden, in de wereld van ridders en sprookjes en van de romans van Walter Scott, later in de tijd van Napoleon, van wie wij de veldslagen met onze soldaatjes naspeelden. Ook de indianenromantiek van Karl May bevruchtte onze verbeelding. Jeugdimpresies drukken dikwijls hun stempel op het hele latere leven. De oude stad Delft, toen nog rustig en vol sfeer van de zeventiende eeuw, het twaalfde lustrum van het Delfts Studentencorps in 1908 met de intocht van Lorenzo de Medici in Florence, een feest van middeleeuwse kleurenpracht. Uri heeft dat ook altijd zo gevoeld: de invloed van de omgeving, vooral in de jeugd, maar ook in latere jaren, op de ontwikkeling van een schrijver. Vandaar dat hij in zijn biografieën van schrijvers hun diverse verhuizingen altijd zo trouw vermeldde, zoals een criticus hem eens verweet.

In de middelbare schooljaren raakten wij wat uit elkaar. Hij ging naar de H.B.S., ik naar het Gymnasium. Eigenlijk jammer, die keuze van de H.B.S., want zijn hele aanleg ging duidelijk in de richting van literatuur en geschiedenis. Die literaire aanleg, de vlotte stijl, had hij waarschijnlijk van zijn vader die zijn loopbaan als journalist begonnen was, later chef werd van de reclameafdeling van de Oliefabriek Calvé Delft. Koos was een harde werker. Ook de exacte vakken, die hem in het minst niet interesseerden, wist hij onder de knie te krijgen en in 1922 deed hij eindexamen. De studie van Nederlandse Letteren en Geschiedenis werd in de eerste jaren verzwaard door het werken voor het aanvullend Staatsexamen. Dat was wel een handicap. Pas in December 1932 volgde het doctoraalexamen, dat hem de bevoegdheid gaf om Nederlands en Geschiedenis te doceren. Als docent in deze beide vakken aanvaardde hij toen een tijdelijke betrekking aan H.B.S. en Gymnasium te Gorinchem, tot het eind van de cursus 1933.

In twee jaar tijds schreef hij vervolgens zijn proefschrift over *Leven*

en Werken van Arij Prins, wiens ontwikkeling hij op de voet volgde aan de hand, niet alleen van diens literaire werken, maar ook van brieven, een jeugddagboek en andere nagelaten papieren, hem door de weduwe en door vrienden van de schrijver welwillend ter inzage verstrekt. Deze methode, om een schrijver niet alleen uit zijn werken, maar ook uit zijn omgeving, zijn jeugdindrukken en zijn levensloop te begrijpen, is Uri ook in latere studies altijd blijven volgen. Misschien een ouderwetse methode, zoals een onwelwillend criticus hem eens verweet. Is zij daarmee veroordeeld? Zijn deze dingen voor het ontstaan van kunstwerken van geen belang? Begrijpt men Jacobus Van Looy of Vincent Van Gogh het best als men alleen hun werken ontleedt?

Na een tijdelijk leeraarschap in Den Haag aan H.B.S. en Lyceum, ging Uri in Augustus 1936 naar Nederlands Indië. Daar werd hij leraar aan het Lyceum der Carpentier Alting Stichting te Batavia. In 1939 ging hij over in dienst van het Gouvernement. In die jaren hield hij ook een aantal radiolezingen over literatuur en schreef hij artikelen over literaire en historische onderwerpen in Nederlands-Indische tijdschriften. Toen kwam de oorlog. In 1941 werd hij als landstormman gemobiliseerd, met het gevolg natuurlijk, dat hij in Maart 1942 in Japanse krijgsgevangenschap raakte. Hij verbleef eerst in kampen op Java, later in Thailand, tot de bevrijding in 1945. Zijn nuchtere kijk op de dingen en zijn gevoel voor humor hielden hem er bovenop, hoewel hij ziek werd door ondervoeding. Na verpleging in Thailand kon hij in Mei 1946 met verlof naar Holland vertrekken. Hij liep toen in het begin nog moeilijk als gevolg van zijn ziekte, maar hij was weer vol goede moed om in Augustus 1947 naar Indië terug te gaan, thans als leraar aan de H.B.S. te Makassar. In December 1948 werd hij tot Hoogleraar in de Nederlandse Letterkunde benoemd aan de Universiteit van Indonesië te Djakarta. Door de politieke ontwikkeling was dat hoogleraarschap niet van lange duur. In Augustus 1952 ging hij met verlof naar Holland, waar hij in 1953 werd gepensioneerd. Hij was er de man niet naar om rustig van zijn pensioen te gaan genieten en zich nu eens uitsluitend te gaan wijden aan de lectuur van al die literaire en historische werken, waaraan hij in zijn werkzaam leven niet was toegekomen. Uri was een zeer belezen man, dat blijkt uit al zijn geschriften en hij bleef ook lezen, maar daarnaast moest hij iets omhanden hebben dat hem in geregeld contact bracht met anderen. Een wetenschappelijke betrekking aan bibliotheek of universiteit bleek niet te vinden en dus werd hij weer

tijdelijk leraar aan middelbare scholen in Den Haag en Delft. Hij doceerde graag, vooral in de hogere klassen.

Ondertussen verschenen nog verschillende artikelen van zijn hand en in 1955 een bewerking van zijn collegestof aan de Universiteit van Djakarta in boekvorm: *Vlucht der Verbeelding, Studies over de Neo-Romantiek bij Twaalf Proza-Schrijvers en Schrijfsters van de Periode 1890-1920*, een vlot geschreven boek, dat niet de pretentie heeft een standaardwerk te zijn over de neo-romantiek, maar om lezers en studerende vertrouwd te maken met een aantal auteurs waarvan sommige wellicht door de een niet en door de ander wel tot deze literaire richting gerekend zullen worden.

Uri is pas laat getrouwd, in 1956 met Maartje Rosina Lensveld. Die laatste levensjaren met zijn vrouw in hun mooie flat aan de Gevers Deynootweg te Scheveningen zullen zeker tot de prettigste van zijn leven hebben behoord. 's Zomers maakten zij samen per auto mooie reizen o.a. naar Zuid Frankrijk en Spanje. In Madrid deed hij ook nasporingen naar oude Spaanse edities van de roman van Parthenopeus van Blois, die leidden tot een heruitgave van het enig bekende exemplaar van de Nederlandse prozabewerking van deze ridderroman: *De Historie van Partinoples van Bleys*, gedrukt te Amsterdam door Ot Barent Smient in 1644. Deze herdruk verscheen als deel XIV van de Nederlandse Volksboeken, opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Uri was sinds 1939 lid der Maatschappij.

Zovelen die tijdens de oorlog op middelbare leeftijd in concentratiekampen hebben gezeten en de doorgestane ellende ogenschijnlijk goed te boven zijn gekomen, blijken thans, nu zij om en bij de zestig zijn, toch in die tijd een knauw voor hun leven te hebben gekregen. Zo helaas ook Uri. Een hevig hartgebrek openbaarde zich in 1962. Dat heeft hem ook psychisch zeer terneer gedrukt. Hij kon tenslotte het leven niet meer aan, ondanks de liefderijke zorgen van zijn vrouw en op 23 Februari 1963 sleepte een tweede hartaanval hem ten grave.

W.C. BRAAT

Publicaties

- 1935 *Leven en Werken van Arij Prins, een Bijdrage tot de Studie van de Beweging van Tachtig.* (Dissertatie Leiden) Delft.
- 1936 De Bode van Arij Prins, met voorwoord van Dr. S.P. Uri. *De Stem.*
- 1939-'46 Van Gobineau tot Güntur. Ontstaan en Ontwikkeling der Rastheorieën. *Kritiek en Opbouw* (Algem. onafh. Indisch tijdschr.) 2e jaarg. Nr 20; 21, 22 en 24. 3e jaarg. Nr 1.

- 1940 Een Litteraire Faculteit zonder Nederlands? *Koloniale Studiën* 1940, Nr.1.
- 1941 Het leven van Cervantes. *De Fakkel* Nr 3, Batavia.
- 1941 Huizinga, de Cultuurproever. *Nieuw Neerlandia* Nr 1.
- 1941 Verwey, de Dichter-Ziener. *Nieuw Neerlandia* Nr 2.
- 1941 Romein, de Historisch-Materialist. *Nieuw Neerlandia* Nr 3.
- 1947 Arij Prins als Schilder. *Pen en Penseel, bijzonder nummer van Critisch Bulletin*.
- 1949 *De Romantische lijn in het Beeld der Nederlandse Letteren*. Inaugurele rede, Djakarta 25 Febr. 1949.
- 1949 De Betekenis van P.H. van Moerkerken. *Critisch Bulletin*.
- 1949 De Ontwikkeling van F. Bordewijk. *Critisch Bulletin*.
- 1950 *Inleiding bij de Gids v.d. Universiteit van Indonesië voor het Academiejahr 1949/50*. Batavia.
- 1952 De Burcht van Saone. *Tijdschr. v. Gesch.* 65.
- 1952 Het Leven van de Boeddha in het Middelnederlands. *De Nieuwe Taalgids*.
- 1953 Huxley bestrijdt de duivels (The Devils of London). *Critisch Bulletin*.
- 1953 Some Remarks on Parthenopeus de Blois I & II, *Neophilologus* 2e Jaarg.
- 1953 Beeldende Kunst als Inspiratie voor Van Eijck's Medousa. *De Nieuwe Taalgids* 46.
- 1953 Romantische Doodsstrijd of Doodsstrijd van de Romantiek? (Bespr. van The Romantic Agony, by Mario Praz). *Critisch Bulletin*.
- 1954 De Onzichtbare Geliefde. Een onderzoek naar de Verspreiding van een Verhaaltje over de Wereld. *Oriëntatie* Nr. 46.
- 1954 Hoe een Roman van Couperus Ontstond (De Ongelukkige) *Crit. Bull.*
- 1954 Een ononthuld Geheim van de Geschiedenis (André Frank, d'Eon, Chevalier et Chevalière, Paris 1953) *Crit. Bull.*
- 1955 *Vlucht der Verbeelding, Studies over de Neo-Romantiek bij Twaalf Proza-Schrijvers en Schrijfsters van de Periode 1890-1920*. Gron.
- 1955 De Vliegende Hollander in de Nieuwere Nederlandse Poëzie. *De Nieuwe Taalgids* 48,5.
- 1955 De Burcht van Krak of de Krak van Moab. *Tijdschr. v. Gesch.* 68.
- 1956 De Mythen van Robert Graves (The Greek Myths, by Robert Graves. Penguin Books 1955). *Critisch Bulletin*.
- 1956 Nogmaals de Neoromantiek. *Levende Talen*.
- 1956 De Zoon van Busken Huet. *De Nieuwe Taalgids*.
- 1958 Twee Chinese Keizerinnen (C.P. Fitzgerald, The Empress Woe, London 1956 en Pearl S. Buck, Imperial Woman, a Novel, London 1956) *Tijdschr. v. Gesch.* 71.
- 1960 Het Tournooi in de 12e en 13e Eeuw. *Tijdschr. v. Gesch.* 73.
- 1962 *De Historie van Partinoples, Grave van Bloys. Naar de Druk van Ot Barentsz. Smient, Amsterdam 1644. Heruitgave Ned. Volksb. XIV, Leiden, E.J. Brill.*
- 1962 Le Chateau du Pape à Peñiscola. *Bull. Intern. Burgeninstitut* 17.
- 1963 De Middelnederlandse Parthenopeusfragmenten en het Oudfranse Origineel. *Spiegel der Letteren* 6.
- 1963 De Vertalingen en Bewerkingen van de Oud-Franse Parthenopeus de Blois. *Levende Talen*.

Herman Frederik Bouchery
(Gent, 2 januari 1912- Astene, 11 april 1959)

Geboren te Gent, op 2 januari 1912, bracht Herman Bouchery zijn kinderjaren te Mechelen door. Hij voltooide er zijn klassieke humaniora aan het Koninklijk Atheneum en ging in 1930 klassieke filologie studeren aan de universiteit van zijn geboortestad. Hij werd licentiaat in 1934, datzelfde jaar geagregeerde van het M.O. van de hogere graad en promoveerde op 7 oktober 1935 tot doctor in de wijsbegeerte en de letteren, op een studie over de sofist Themistios.

In dit proefschrift, in 1936 uitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren van de Gentse universiteit, komen reeds bepaalde trekken van Bouchery's aanleg tot uiting en in de eerste plaats, zijn kritische zin en de strikt-wetenschappelijke gerichtheid van zijn geest. De keuze van het onderwerp liet bovendien een voorliefde doorschemeren voor het post-klassieke tijdvak van de Latijnse literatuur. Meer dan de gulden eeuw, trok de 'silberne Latinität' de jonge geleerde aan en later zou zijn voorkeur haast uitsluitend uitgaan naar de studie van het Humanisme in ons land.

Aan de universiteit voelde Bouchery zich in zijn element. De studie lag hem en door zijn professoren J. Bidez, A. Vermeulen en H. van de Weerd aangemoedigd, ging hij colleges volgen aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Gentse universiteit. Reeds in 1937 wordt hij licentiaat in de Kunsthistorie en de Archeologie.

Pas heeft Bouchery de universiteit verlaten of het geluk lacht hem toe. In 1937 nl. wordt hij benoemd tot adjunct-conservator van het Museum Plantin, te Antwerpen. In dit eerbiedwaardig Huis, dat eeuwen lang een brandpunt van geleerdheid en kunst was geweest, wachtte hem een zware taak. Hoofdconservator Professor Maurits Sabbe leed toen reeds aan de kwaal die hem een jaar later zou neervellen. Na Sabbe's overlijden, in 1938, volgt Bouchery hem als conservator op en aldus kwam er een jonge man van 26 aan het hoofd van dit wereldberoemd museum.

Bedachtzaam maar vastberaden zet hij zich aan het werk. Hij kan natuurlijk niet weten dat een harde proef hem wacht. Want 1938 was het laatste vredesjaar en toen, op 15 juli 1939, de herdenking van het vijfentwintigjarig overlijden van Max Rooses, de eerste conservator van het Museum Plantin, aanleiding was tot een grootse plechtigheid, hing de oorlog al in de lucht.

Bouchery had in zijn nieuwe functie heel wat werk naar zijn gading gevonden, maar er waren ook tal van materiële karweitjes op te knappen. Een conservator heeft immers normaal gesproken met zoveel administratieve aangelegenheden af te rekenen, dat zijn wetenschappelijke activiteit er meestal sterk door gehinderd wordt.

Reeds in 1938 had hij een uitvoerige inleiding geschreven voor een bibliografisch overzicht van de Antwerpse drukkers, door A. Dermul geredigeerd. En in 1941 liet hij, in samenwerking met F. van den Wijngaert, een studie verschijnen over de betrekkingen van Rubens met het Plantijnse Huis. Datzelfde jaar publiceerde hij een nieuwe gids voor de bezoekers van het Museum Plantin en intussen maakte hij zich vertrouwd met het reusachtig archief van de 'aertsdruckerij' en verzamelde er materiaal voor een studie betreffende de houding van Plantin op religieus en politiek gebied. In een gedegen bijdrage over dat onderwerp in 'De Gulden Passer' (1940) kwam hij tot nieuwe opvattingen en inzichten.

Het was traditie in het Museum, dat de conservator tevens redactiesecretaris werd van 'De Gulden Passer,' het tijdschrift van de Maatschappij der Antwerpse Bibliofielen, die door Rooses in 1877 was opgericht. Bouchery wist het ietwat kwijnende tijdschrift tot een nieuwe bloei te brengen. Hijzelf publiceerde er enkele artikelen in, alsmede een reeks boekbesprekingen. Maar intussen werden de oorlogsomstandigheden van zulke aard, dat de culturele bedrijvigheid geleidelijk moest verschrompelen. 'Le bonheur de ce monde,' door Plantin bezongen, leek met de dag brozer, vergankelijker te worden en de jonge conservator deed wat hij kon, en meer dan hij kon, om aan alle soort narigheden het hoofd te bieden.

Daar het gevaar voor vernieling van het artistiek patrimonium met de dag toenam, werd er van overheidswege besloten de waardevolle schilderijen en prenten, evenals de kostbare drukken en het hele archief naar veiliger oorden over te brengen. De plaats hiervoor uitgekozen, was het afgelegen kasteel van Lavaux-Sainte-Anne, in de provincie Namen. In dit depot werden niet enkel de Antwerpse, maar ook de Brugse kunstschaten ondergebracht en Bouchery werd de bewaking ervan toevertrouwd. Dit had voor gevolg dat hij Antwerpen in 1942 verliet om zijn intrek te nemen in het genoemde kasteel. Dat hij zich met de grootste zorg van die opdracht kweet, hoeft niet te worden betoogd. Het scheelde geen haar, of hij is daar het slachtoffer van zijn plicht geworden.

In de gespannen augustusdagen van 1944 moest het kasteel ontruimd, en de schatten op transport gesteld worden. Terwijl Bouchery zich beijverde om als bemiddelaar op te treden, werd hij door een verdwaalde kogel getroffen. Gelukkig niet levensgevaarlijk.

Maar ook aan de oorlogsbeproeving kwam een einde, wat voor Bouchery een blijde verrassing met zich meebracht, nl. zijn aanstelling tot docent aan de Rijksuniversiteit te Gent.

Hij kreeg er de opvolging van August Vermeylen, die zijn leermeester was geweest en hij moest college geven in de Kunstgeschiedenis, de Oudheidkunde en de Plastische Kunsten tijdens de Middeleeuwen en de Renaissance. In 1946 zouden daar nog aan toegevoegd worden de Kunstgeschiedenis in de Oudheid, de Griekse Kunst en de Romeinse Kunst. Die leeropdracht was zwaar, maar Bouchery was steeds een schitterend student geweest, hij had een uitstekende opleiding en voorbereiding gekregen en hij spaarde zich niet. Misschien heeft het zware werk van die jaren zijn gestel ondermijnd.

Reeds in 1948 wordt hij ordinarius en tijdens de korte spanne die hij nog te leven zal hebben, worden hem de diverse ambten op de schouders gelegd die bij zijn functie horen. Geen enkele van die verplichtingen is hij uit de weg gedaan.

Bouchery was een voorbeeldig professor. Hij maakte het zich niet gemakkelijk. Dat heeft hij zijn hele leven niet gedaan. Maar hij werkte overtuigend en 'anregend' op zijn studenten. Hij was bovendien een man met een eigen levensstijl, met een ingeboren adel en voornaamheid.

Al had hij nu de handen vol met zijn cursussen over de Kunstgeschiedenis, zijn oude liefde voor het Humanisme was niet dood. Vooral de figuur van Lipsius boeide hem.

Reeds tijdens zijn conservatorschap te Antwerpen, had hij er aan gedacht Justus Lipsius, 'de grootste der laat-zestiende-eeuwse humanisten,' wie het Plantijnse Huis 'als een tweede tehuis lief was,' in zijn studie te betrekken. Een kritische uitgave van het Epistolarium, enigszins naar het voorbeeld van Allen's standaarduitgave van de brieven van Erasmus, zweefde hem daarbij voor de geest en hij had een omvangrijk materiaal met het oog op de uitgave verzameld. De omstandigheden echter waren van die aard, dat hij zijn krachten versnipperen moest en woekeren met zijn tijd.

Toen in 1947 het vierhonderdste geboortjaar van Lipsius werd herdacht, was het vanzelfsprekend dat op Bouchery beroep zou worden

gedaan om de academische rede te houden. Die rede, later gepubliceerd onder de titel: *Waarom Justus Lipsius gevierd*, is uitgegroeid tot een merkwaardige bijdrage voor een betere kennis van Lipsius en behoort tot het beste wat er in onze taal over die humanist is geschreven. Lipsius wordt hierin geschetst in de veelzijdigheid van zijn aanleg; in zijn wetenschapszin, zijn eruditie en zijn humanistisch streven is hij met Erasmus te vergelijken, al heeft hij de internationale beroemdheid van de Rotterdammer niet verworven.

Bouchery zag Lipsius als exponent van de laat-zestiende eeuw, de tijd die zoveel trekken met de onze gemeen heeft. Hij zag hem, en hier citeer ik uit de tekst van zijn rede:... (worstelend) 'met de problemen van zijn tijd: vrije wil, praedestinatie, uitverkiezing, alle vormen van het vraagstuk van het determinisme, zijn de sluitstenen van het gedachtenleven der XVIe eeuw. Het Humanisme, dat essentieel berust op de verheerlijking van den Vrijen Mens, die souverain en met volle verantwoordelijkheid over eigen daden en eigen lot beslist, kàn het determinisme niet aanvaarden. Erasmus, in zijn politiek met Luther, kon zich nog opwerpen tot voorvechter van de algehele vrije wilsbeschikking. Maar de tijden waren veranderd: de mensen van Lipsius' generatie, die den bloedigen broederstrijd meemaakten, die Inquisitie, Bloedraad, Beeldenstorm, Bartholomaeusnacht hadden beleefd, moesten wel erkennen dat de mens met blindheid wordt geslagen, dat hij ondanks zichzelf, door een duistere macht wordt gedreven tot daden die hij niet wil, en aldus zijn eigen ondergang bewerkt. Is het niet dàt wat Breughel in beeld heeft gebracht met zijn Parabel der Blinden? Lipsius tracht nog iets van het schone humanistische droombeeld te redden, maar diep in zijn gemoed weet hij de volkomen nietigheid en machteloosheid van den mens: Icarus wil omhoog naar het licht, maar zijn krachten schieten te kort en hij gaat reddeloos verloren. Het Fatum voltrekt het onwrikbaar raadsbesluit. Zó schildert het de realist Breughel. De humanist Lipsius weet dat het waar is, maar wil het zichzelf niet bekennen.'

Om een goed beeld te krijgen van Bouchery's kort, al te kort leven en streven, moet men hem in de eerste plaats beschouwen als een humanistisch-denkende geest, die in zijn fundamentele trekken bepaalde overeenkomst vertoont met zijn illuster voorbeeld, met Joos Lips zelf. En dit geldt niet alleen wat betreft de zin voor eruditie en wetenschap, maar ook voor de ruimheid van het denken en de verdraagzaamheid.

Bouchery had zich nooit met politiek ingelaten, alhoewel hij uit een

'politieke' familie stamde, want zijn vader, lid van de Socialistische Partij, was een tijdlang minister. De laatste jaren van zijn leven evenwel begon hij zich te interesseren voor de politiek, sprak hij op congressen en richtte zich o.m. in een open brief tot de socialistische schrijvers en kunstenaars. Betekenisvol is het, dat zijn laatste optreden in het publiek, tijdens de decemberdagen van 1958, voor de Stichting Lodewijk De Raet, een toespraak was gericht tot de jongeren, om de aloude deugd van verdraagzaamheid niet van een goedgerichte politiek te scheiden.

Herman Bouchery heeft met zijn gaven en met de kracht waarover hij beschikte, gewoekerd. Het was hem niet gegund de vruchten van zijn arbeid zelf te plukken, maar wat hij aangeboord heeft en ontgind, komt de gemeenschap ten goede. Een onverbidelijke kwaal ontrukte hem op zevenenveertigjarige leeftijd aan de liefde van vrouw en kinderen en aan ons aller genegenheid, een mensenleven te vroeg.

LUC INDESTEGE

Lijst van publikaties in boekvorm

- 1936 *Themistius in Libanius' brieven-critische uitgave van 52 brieven, voorzien van een historisch commentaar en tekstverklarende nota's* Met een woord vooraf van J. Bidez. Nr 78 van de reeks werken uitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren van de Rijksuniversiteit te Gent. Antwerpen, Paris, 's-Gravenhage.
- 1938 *Bibliographie betreffende de Antwerpsche drukkers*; met een historische inleiding door H.F. Bouchery, in samenwerking met A. Dermul. Antwerpen.
- 1941 *Het Museum Plantin-Moretus; een beknopte schets*. Antwerpen. (Dit werk verscheen in een Franse vertaling in 1942.)
- 1941 *P.P. Rubens en het Plantijnsche Huis*. Met 110 afb., van verklarende aantekeningen voorzien door H.F. Bouchery, in samenwerking met F. van den Wijngaert. Antwerpen.
- 1949 *Waarom Justus Lipsius gevierd?* In Mededelingen van de K. VI. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, in samenwerking met L. van der Essen. Brussel.
- 1955 *Noden en toekomst van de Vlaamse Kunstgeschiedenis*. Gent.

Voor de volledige bibliografie kan men consulteren:

1° *Liber Memorialis der Rijksuniversiteit te Gent 1913-1960* Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren. Gent, 1960.

2° L. Vydts-De Bled, *Prof. Dr. Herman Frederik Bouchery (1912-1959) Lijst van werken en bijdragen*, in 'De Gulden Passer,' 37, 1959, blz. 9-18.

Verslagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 11 juli 1964

De beschrijvingsbrief luidde:

Leiden, juni 1964

M.

Het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde nodigt U uit tot het bijwonen van de jaarvergadering op

zaterdag de 11de juli 1964 te Leiden in het Academiegebouw, zaal XI, Rapenburg 73. Aanvang 10.30 uur

De orde der werkzaamheden is als volgt:

- I. Opening van de vergadering door de voorzitter, de heer Dr. C.A. Zaalberg.
- II. Verslag van de staat der Maatschappij en van haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende her jaar 1963/1964 (zie bijlage).
- III. Verslag van de staat der Afdeling voor de drie Noordelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop (zie bijlage).
- IV. Verslag van de staat der Afdeling voor de Zuid-Oostelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop (zie bijlage).
- V. Verslag aangaande Zuid-Afrika gedurende hetzelfde tijdsverloop (zie bijlage).
- VI. Verslag van de staat der bibliotheek gedurende hetzelfde tijdsverloop (zie bijlage).
- VII. Verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester.
- VIII. Overzicht van de verslagen der vaste commissies (zie bijlagen).
- IX. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden. Ieder gewoon lid is gerechtigd, zijn stem uit te brengen omtrent de vraag welke leden worden benoemd. Zij die van dat recht gebruik maken, zorgen dat het hun nevens de kandidatenlijst toegezonden stembiljet, duidelijk ingevuld en met hun naam ondertekend, uiterlijk 24 uur voor de aanvang der jaarvergadering is ingekomen bij de secretaris op straffe van nietigheid van het betreffende stembiljet. Een in de voorafgaande maandvergadering te benoemen commissie van leden maakt de uitslag der stemming de avond te voren op, en deelt die aan de vergadering mede (art. 9 der Wet).
- X. Stemming over de toekenning van de prijs van aanmoediging, genaamd Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, voor de periode 1963/64 (zie bijlage).
- XI. De Dr. Wijnaendts Franckenprijs 1963 (zie bijlage).
- XII. De prijs der kritiek (zie bijlage).
- XIII. De prijs voor meesterschap (zie bijlage).
Noenmaal in Restaurant Van der Heijden, Breestraat 85
- XIV. Voordracht door Dr. J.C. Brandt Corstius over:
HERMAN GORTER, de dichter (1864-1964)
- XV. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage (art. 13 der Wet). Het bestuur stelt voor deze te verhogen tot f 20.-.
- XVI. Verkiezing van bestuursleden (art. 24 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).
- XVII. Verkiezing van leden in vaste commissies (art. 53 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).
- XVIII. Mededelingen van het bestuur.
- XIX. Verkiezing van een voorzitter.
- XX. Rondvraag.

Aanwezig waren 74 leden. Te 11 uur opent de voorzitter Dr. C.A. Zaalberg de vergadering. Hij verwelkomt de aanwezigen, inz. de vertegenwoordigers van de zusterverenigingen, de heren Willem Brandt (voorz.) en Jan H. de Groot (secr.) van het P.E.N.-Centrum voor Nederland en de heer H. Fedder van de Vereniging van Letterkundigen. Hij herdenkt vervolgens de 27 leden, die in het afgelopen verenigingsjaar zijn heengegaan, t.w. W. Andriessen, N. Beets, H.E. Buischool, L. van der Essen, H.A. Fagan, L.J.M. Feber, F.J. Fokkema, J. Goossenaerts, H.G. van Grol, A.W. de Groot, H.R. Hoetink, G.G. Kloeke, J. Lindemans, W.M.R. Malherbe, P. Maximilianus O.F.M. Cap., P. van der Meulen, I. Meyer, J. Naarding, E.J.H.P. van de Pitte, M. Ramondt, K.J. Riemens, P. Serton, P.F.A. Swillens, J.W. Thierry, S.P. Uri, J. Wille en G.W. Wolthuis. Nadat de vergadering enkele ogenblikken van stille overdenking aan hun nagedachtenis heeft gewijd, gaat de voorzitter over tot het houden van zijn rede getiteld 'Beraden taalijver' (zie blz. 3). Na deze met grote aandacht gevolgde voordracht benoemt de vergadering tot leden van de Commissie voor stemopneming de heren Schulte Nordholt (J.W.) en Sivirsky. De voorzitter herinnert er aan, dat de vacature Van den Boogaard-Klaver open moet blijven, omdat Mevr. Van Lelyveld-Haasse zich om persoonlijke redenen ter elfder ure genoodzaakt heeft gezien zich terug te trekken. Nadat enkele vragen n.a.v. de in de beschrijvingsbrief afgedrukte verslagen door de betrokkenen zijn beantwoord, worden ze goedgekeurd. Deze verslagen luiden als volgt:

II Verslag van de secretaris

Het aantal gewone leden bedroeg op 1 juni 1964 1025, waarvan 257 buitenlandse. Sedert de vorige jaarvergadering ontvielen ons door de dood 26 leden, terwijl acht leden in de loop van het jaar hebben bedankt, t.w. H. Baudet, J.J. Boasson, J. Boon, El. Eybers, M.J.M. van der Heijden, R.D. Mulder, M.S. Teulings-Nathusius en P. Voorhoeve. Mej. H.M.L. Farensbach gaf de wens te kennen weer als gewoon lid toe te treden. De 18 nieuwe leden, door de jaarvergadering van 13 juli 1963 gekozen, hebben allen hun benoeming aanvaard. Krachtens art. 15 der Wet heeft het bestuur in het afgelopen verenigingsjaar 11 leden benoemd, t.w. Mej A. Hübner en de heren M. Buisman, J.P. Duyverman, H. Fedder, A.G. Kloppers, P. Korthuys, R. Roemans, D.J. Roorda, J. Schönle, P. Steenbergen en N. Wijnen.

Volgens het besluit van de jaarvergadering van 13 juli 1963 heeft de heer Meertens de plaats ingenomen van het aftredende bestuurslid Kossmann (F.K.H.). De heer C.A. Zaalberg werd door de jaarvergadering als voorzitter gekozen. In de vertegenwoordiging van de takken in het bestuur vonden twee mutaties plaats. Per 18 december 1963 nam de heer Wijngaards als voorzitter van de Z.O.tak de plaats in van de heer Moormann en per 19 februari 1964 de heer Elema als voorzitter van de N.tak die van de heer Heeroma. Ook in de Commissie voor Zuid-Afrika vonden wijzigingen plaats. Na het overlijden van de heer Kloeke werden twee nieuwe leden geassumeerd, t.w. de heren Coolhaas en Holleman. Als vertegenwoordiger van de Maatschappij in het bestuur van de stichting ter bevordering van de vertaling van Nederlands Letterkundig werk werd de heer Brandt Corstius herbenoemd, in dat van het Letterkundig Museum de heer Kossmann (F.K.H.).

In de serie Zwolse Drukken en Herdrukken verschenen Prof. Dr. J. Wille *Literair-historische opstellen* en Dr. L. Loosen S.J. *Lodewijk Makebljide, Hymnen en Gezangen*, in de serie Klassieken de uitgave van Bredero's *Klucht van de koe* bewerkt door Dr. Jo Daan en van Rhijnvis Feith *Het Graf*, bewerkt door Dr. P.J. Buynsters.

De maandelijkse vergaderingen werden alle in het Snouck Hurgronjehuis gehouden. Zeven vergaderingen werden door de voorzitter, een door de heer Cohen geleid. Het aantal bezoekers varieerde van 37 tot 13 met een gemiddelde van 27. Sprekers waren Mr. H.F. Wijnman over 'De wenselijkheid van voortzetting van het Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek', Dr. W.C. Braat over 'De oudste middeleeuwse kastelenbouw in Nederland en West-Europa', Prof. Dr. G.J. Hoenderdaal over 'Theologie en aethetica', Prof. Dr. K. Meeuwesse over 'P.N. van Eyk en Albert Verwey. Hun verstandhouding in de jaren 1916 en 1917', Prof. Dr. J. Swart over 'Shakespeare en Nederland', Ds. H.W. Meihuizen over 'De andere Thomas Münzer', A. Sivirsky over 'Een geleide literatuur en het verzet der literatoren' en B.M. Baxter M.A. over 'Ontmoetingen over de grens of de moeilijkheden van een vertaler'.

De activiteiten van de Maatschappij hadden in het afgelopen verenigingsjaar vóór alles betrekking op de voorbereiding van de herdenking van het 200-jarig bestaan in 1966. Naast de vorming van een algemene, overkoepelende 'feestcommissie', bestaande uit het Dagelijks Bestuur alsmede de dames Bakker, Idenburg-Siegenbeek van Heukelom en Ver-

sprille en de heren Hoenderdaal, Huffnagel, Kamphuis en Michael, die verscheiden malen bijeen is gekomen en reeds min of meer concrete plannen heeft gesmeed, werden enkele sub-commissies ingesteld, waarvan hier inz. mogen worden genoemd de commissie voor het Gedenkboek (bestaande uit de leden van de Commissie voor de Uitgave van Geschriften, benevens de dames Bakker en Versprille en de heer Boeren) en de tentoonstellingscommissie (voorlopig bestaande uit de leden van het Dagelijks Bestuur en de dames Idenburg-Siegenbeek van Heukelom en Versprille), die inmiddels ook met hun werkzaamheden zijn begonnen. Voor alle vergaderingen van deze commissies alsmede voor die van het bestuur werd dankbaar gebruik gemaakt van de gastvrijheid van de bibliothecaris en voor wat de tentoonstellingscommissie aangaat ook van die van Mej. Versprille. Tot samenstelling van nog andere subcommissies, zoals die voor het programma en het protocol, is in principe besloten.

De-ondanks het door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen verleende subsidie-niet het minst door de voortdurende prijsstijgingen en toegenomen activiteiten hachelijke financiële positie van de Maatschappij, heeft aanleiding gegeven tot een onderhoud van het Dagelijks Bestuur met de heren Sondag en Leeftang van het Ministerie van O.K.W., dat zeer verhelderend heeft gewerkt, o.a. ten aanzien van bepaalde misverstanden. Een klein soelaas m.b.t. onze financiën is de compromis-oplossing van de zog. Bijlevelt-stichting, waardoor ons jaarlijks een bedrag van f 750.- zal worden uitgekeerd.

Van de activiteiten van de Maatschappij naar buiten gedurende het verenigingsjaar 1963/64 memoreren we hier slechts de aanwezigheid van een of meer leden van het Dagelijks Bestuur bij de uitreiking van de Erasmusprijs 1963 aan Martin Buber op 3 juli 1963, bij de opening van het achste internationale naamkundige congres te Amsterdam op 27 augustus 1963, de uitreiking van de P.C. Hooftprijs aan Theun de Vries op 23 september 1963, de Nijhoffprijs voor vertalingen, van de prijzen der Jan Campert-stichting op 19 december 1963, van de Prijs der Kritiek aan C. Rijnsdorp in het Muiderslot op 4 maart 1964 en de deelneming aan de PEN-diners op 16 november 1963 en 18 april 1964. Mevr. Van den Boogaard-Klaver vertegenwoordigde de Maatschappij op de jaarvergadering van de Vereniging van Letterkundigen op 9 mei 1964.

Het contact met de afdelingen liet wederom weinig te wensen over. De mutaties in de vertegenwoordiging in het bestuur zijn reeds gememo-

reerd. Wij hopen en verwachten daarvan bestendinging van de goede betrekkingen. De onvermoeibare activiteit van onze vertegenwoordiger in Zuid-Afrika, de heer Ploeger, maakt ons bijna beschaamd. Dank zij zijn regelmatige brieven en toezending van alle gegevens, die voor onze oeiëntering van belang zijn, kunnen we niet anders dan hem grotelijks dankbaar zijn.

Het komende bestuur, waarin niet minder dan vier nieuwe leden zitting zullen nemen, ziet zich geplaatst voor een zware taak. Het zal o.a. naast de sanering van de financiën zich moeten beraden over een zinvolle herdenking van het tweede eeuwfeest, het zal ook de vraag naar een algemene structuurwijziging van de Maatschappij onder ogen moeten zien. En dit zijn nog maar enkele van de vele problemen. Quod felix, faustum, fortunatumque sit!

III Verslag van de Noordelijke Tak

Ook in dit verslagjaar vonden de werkzaamheden regelmatig voortgang, terwijl de belangstelling van de leden constant bleef. Op de jaarvergadering van 1963 sprak Jan Niehoff over en droeg voor uit eigen kunst. In het lopende seizoen werden tot dusver de volgende voordrachten gehouden:

19 oktober	Prof. Dr H. Baudet, Operationele geschiedenis.
13 november	Fedde Schurer, Aspecten van de moderne letterkunde-een persoonlijke visie.
14 december	Dr H.T.J. Miedema, De 'Friese Doolhof' Molkwerum-Nieuws over zijn dialect in verband met de taalgeschiedenis van de Friese zuidwesthoek.
11 januari	G. Streurman, Was Faust 'ein guter Mensch'?-een poging tot discussie.
8 februari	Dr Th. P. van Baaren, Kunst in Nieuw Guinea (met lichtbeelden).
14 maart	Dr W.M.H. Hummelen, Nederlandse toneelbouw in de zestiende eeuw (met lichtbeelden).

Wederom was de novembervergadering een buitengewone, waarop wij een groot aantal leraren en leerlingen van het VHMO als introducés

mochten verwelkomen, die ook in de discussie een levendig aandeel hadden.

Door de dood ontviel ons Dr Naarding; verder verloren wij de heren van Buitenen en Zandvoort (door vertrek) en Mulder (door bedanken). Doordat de heren Miedema en Van der Waals tot lid werden verkozen en Dr Fockema Andreae zich in ons rayon vestigde werd het nog steeds teruglopend ledental slechts één kleiner en staat nu op 72.

Door het overlijden van den designatus kon de keuze van een nieuwe secretaris eerst door de octobervergadering geschieden. Sindsdien is de samenstelling van het Bestuur:

Dr J. Elema, voorzitter;
 Dr J. Gerritsen, secretaris;
 Dr L.S. Meihuizen, penningmeester;
 Ds J.J. Kalma, assessor.

IV Verslag van de Zuid-Oostelijke tak

Vergadering 19 okt. 1963 in Royal, Arnhem.

Agenda: gedachtenwisseling over zaken waarmee de aanwezigen zich bezighouden.

Vergadering 25 jan. 1964 in Instituut Duits, Nijmegen.

Agenda: Prof. Dr. G. de Smet spreekt over 'De Trierse Floris'.

Vergadering 24 april 1964 in Oranjehotel, Nijmegen.

Agenda: Prof. Dr. A.F. Manning spreekt over 'Het nazistische type van een ingenieur', een verhandeling over de nazificering van de V.D.I. (Verein Deutscher Ingenieure).

Een vierde vergadering van de zuid-oostelijke tak in de loop van de maand juni is in voorbereiding.

Op de vergadering van 25 jan. 1964 werd het voorzitterschap overgedragen aan Dr. N. Wijngaards, het secretariaat en het penningmeesterschap aan Dr. J. van Bakel

V Verslag aangaande Suid-Afrika

Aangesien die bestuur die begeerte te kenne gegee het dat hierdie verslag vir voorlegging aan die algemene jaarvergadering beskikbaar

moet wees, word hiermee aan dié wens gevolg gegee. Die volgende besonderhede is in die loop van Februarie 1964 opgestel.

Aangaande die lede moet met leedwese vermeld word dat die heengaan van twee verdienstelike lede van die 'Maatschappij der Nederlandse Letterkunde' in die Republiek van Suid-Afrika betreur word. Sowel prof. dr. Petrus Serton as sen. Henry A. Fagan was gewaardeerde lede van die 'Maatschappij'. Hulle het onderskeidelik in 1950 en 1951 as lede toegetree.

Vooruitgaande op die lewensberigte van die twee afgestorwenes neem die opsteller van hierdie verslag die vryheid om die volgende besonderhede te verstrek.

Prof. dr. Petrus Serton is in Nederland gebore en was van 1920-1958 hoogleraar in Aardrykskunde aan die Universiteit van Stellenbosch (Kaapprovinsie). Verskeie kere was hy voorsitter van die Suid-Afrikaanse Aardrykskundige Gnootskap. Tewens was hy bestuurslid van die bekende Van Riebeeckvereniging (Kaapstad) en van die 'Nederlandse Vereniging voor Economische en Sociale Geografie'. Hy was o.m. ook lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (Pretoria) en van die 'Maatschappij der Nederlandse Letterkunde'.

Meer as dertig jaar het prof. Serton die plaaslike belange van die 'Algemeen Nederlands Verbond' op Stellenbosch behartig. Van sy publikasies het o.m. sy werk 'Zuid-Afrika, land van Goede Hoop' (Meppel, 1953) bekendheid verwerf.

Die latere senator Henry A. Fagan het, nadat hy sy akademiese studie in die regte aan die voorganger van die huidige Universiteit van Stellenbosch begin het, sy studie in Londen voltooi. Na sy terugkeer in sy geboorteland het sy veelsydige talente en belangstelling geleidelik tot ontplooiing gekom. As regsgeleerde praktisyn, politikus, wetgewer, minister, digter en skrywer (in Afrikaans en Engels) het die latere senator bekendheid en naam verwerf. Op letterkundige gebied het hy hom veral op die skryf van dramas toegelê en op grond daarvan in 1935 die Hertzog-prys vir letterkunde (drama) verwerf. In 1962 het sy publikasie 'Drie eenakters' verskyn, in 1963 gevolg deur sy werk 'Coexistence in South Africa'.

Aangaande prof. dr. Serton is in die maandblad 'Zuid-Afrika' (Amsterdam) o.m. getuig: 'Wij gedenken hem dankbaar als een vertegenwoordiger van het Nederlandse volk en de Nederlandse wetenschap, die de Nederlandse naam in Zuid-Afrika heeft hooggehouden door hetgeen hij daar heeft verricht'.

Met betrekking tot sen. Fagan het prof. dr. D.J. Opperman in 'Dagbreek en Sondagnuus' (Johannesburg) o.m. verklaar: 'Hy was 'n pionier van die Afrikaanse drama, kortverhale, digkuns en ook joernalistiek', terwyl nog 'n lid van die 'Maatschappij', die skrywer W.A. de Klerk, hom soos volg uitgespreek het: 'As 'n toneelskrywer het hy vir ons wat later gevolg het, die pad gebaan'.

In die vorige verslag (jaarboek 1962-1963) is melding gemaak van die wenslikheid van geleidelike uitbreiding van die ledetal van die 'Maatschappij' in die Republiek van Suid-Afrika. Dat stem tot dankbaarheid dat 'n aantal kandidate in die Republiek tydens die afgelope jaar (1963) gekies of benoem is. Mag Suid-Afrikaanse kandidate, wat aan die vereistes voldoen, ook in die toekoms die nodige aandag en ondersteuning bly geniet om hulle verkiesing of benoeming te verwesenlik. Op dié wyse kan die kulturele samewerking tussen die betrokke lande slegs bevorder word!

Sowel het bestuur in Nederland as sy verteenwoordiger in Suid-Afrika beywer hulle aanhoudend in dié rigting.

Onlangs is die versoek aan die bestuur gerig om tot 'n gereëelde uitruiling van publikasies tussen die reeds genoemde Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (Pretoria) en die 'Maatschappij' te geraak.

Met betrekking tot die onderwys en die verspreiding van Nederlands in Suid-Afrika het een van die lede van die 'Maatschappij' in die Republiek, prof. dr. Wilfried de Pauw (Pretoria), onlangs 'n waardevolle beskouing in 'Ons Erfdeel' gepubliseer. Die verteenwoordiger voel dat herpublikasie van dié bydrae, dié keer in die eersvolgende jaarboek van die 'Maatschappij', gebiedend is en rig in hierdie verslag 'n versoek in dié verband aan die bestuur. Nie alleen is die inhoud van prof. De Pauw se bydrae waardevol as 'n besonder realistiese uiteensetting nie, maar ook word daarin 'n aantal waardevolle gedagtes uitgespreek waar dit moontlikhede geld om van Nederlandse en Vlaamse kant meer bekendheid van hulle kultuur en die uitingsvorme daarvan in die Republiek bekend te maak. Van Suid-Afrikaanse kant kan vanselfsprekend soortgelyke werksaamhede met vrug in Nederland en Vlaandere aangepak word. Ook vir die 'Maatschappij' lê daar in Suid-Afrika, gesien die beskouings van prof. De Pauw, ongetwyfeld nog 'n groot arbeidsveld braak.

Ongetwyfeld het die werksaamhede van prof. dr. B.A. Groningen,

prof. dr. C.A. van Peursen, ir. M. Goote en die Vlaamse skrywer André Demedts tydens hulle verblyf in die Republiek, om slegs 'n paar voorbeelde van uitwisseling te noem, vrugte van blywende waarde afgewerp. Dieselfde geld vanselfsprekend ook vir besoeke van Suid-Afrikaanse geleerdes soos prof. dr. F.E.J. Malherbe en prof. dr. P.J. Nienaber e.a. aan Nederland.

In die bydrae van prof. dr. De Pauw is die huidige posisie van die onderwys en die verspreiding van Nederlands in Suid-Afrika belig. Wat is die posisie van die Afrikaanse boek in Zuid-Afrika? Op hierdie vraag, en ook waar dit die skrywers van Afrikaanse boeke betref, het prof. dr. P.J. Nienaber by geleentheid van die algemene vergadering van die fakulteit van Geesteswetenskappe van die S.A. Akademie (Stellenbosch, 1963) geantwoord in 'n rede waarvan die teks te vinde is in jaarboek nr. 3 (1963) van die Akademie.

Prof. dr. Nienaber het o.m. die volgende gegewens verstrek. Van 1861 tot 1900 het daar 92 Afrikaanse boeke verskyn, van 1861 tot 1943 verskyn 5,144 boeke; 1943 tot 1948: 1,929; 1948 tot 1953: 2,663; 1958: 2,823 en van 1958 tot 1963: 3,419. In die afgelope twintig jaar het daar 10,465, d.w.s. twee derde van die totale aantal Afrikaanse boeke verskyn.

Met betrekking tot verhalende prosa, poësie en drama het daar voor 1900 11 romans en verhale, 12 digbundels en 2 dramas verskyn. Tot Junie 1963 is die totale verhalende prosawerke 3,462; digbundels 255 en dramas 333. Die totaal is byna 'n vyfde van al die Afrikaanse boeke. Hierna volg kinderboeke (3,087); skoolboeke (1,831), en godsdienstige boeke (1,655).

Prof. dr. Nienaber het verder nadruk gelê op die volgende bevindings:

(i) Die keerpunt in die Afrikaanse boekeproduksie het kort voor die Tweede Wêreldoorlog gekom.

(ii) Nie net wat getalle betref nie, maar ook op tegniese gebied het die Afrikaanse boek sy bloeitydperk tegemoet gegaan.

(iii) In iets meer as twee geslagte het die Afrikaner 'n literatuur en wetenskap uit die grond uit opgebou.

(iv) Tot 1939 het die Afrikaner boeke van redelike letterkundige gehalte en boeke oor geskiedenis en godsdiens gelees. Daarna het ontspanningsleesstof na vore gekom.

(v) Die hedendaagse Afrikaner lees baie, maar 'n klein getal Afrikaners

lees goeie Afrikaanse boeke en die grootste getal lees ligte ontspanningsleesstof, veral in Engels.

(vi) Die verskynsel dat die intellektuele Afrikaner onvoldoende Afrikaans lees, skryf prof. dr. Nienaber daaraan toe dat daar nie voldoende goeie boeke in Afrikaans verskyn nie. Afrikaners wat in die wetenskap belangstel, beskik al te dikwels nie oor boeke in Afrikaans nie en moet dan hulle toevlug tot vreemde tale neem.

Vervolgens beantwoord prof. dr. Nienaber die vraag waarom die goeie Afrikaanse boek swaar kry, gaan dieper in op die vraag of die goeie Afrikaanse boek voldoende gepropageer word om vervolgens die aandag te vestig op 'nuwe verskynsel' wat tydens die afgelope jare in Afrikaans voor die dag gekom het, te wete die vertaalde boek.

In die afgelope vyf jaar het meer as die helfte van die Afrikaanse kinderboeke (totaal 607) uit vertalings bestaan. Waar daar 'n tekort aan Afrikaanse boeke bestaan, aldus prof. dr. Nienaber, dan is in so'n geval vertalings van goeie boeke beslis die uitweg.

'n Belangrike rol in verband met dié tekort speel die omstandigheid dat die Afrikaanse skrywer van sy boeke alleen niet kan lewe nie (lae outeursaandeel, beperkte oploes as gevolg van geringe afset, die gebrek aan skrywersmannekrag e.d.). As gevolg van dié faktore verkeer, aldus prof. dr. Nienaber, die Afrikaanse skrywer en die Afrikaanse boek in 'n krisis.

Om die bestaande toestand te verbeter het prof. dr. Nienaber 'n aantal voorstelle bespreek en o.m. die wenslikheid van die oprigting van 'n stigting ter bevordering van Zuid-Afrikaanse publikasies, 'n projek waaraan tans deur die Zuid Afrikaanse Akademie gewerk word, ten sterkste bepleit.

In hierdie verslag is slegs 'n aantal hoofpunte met betrekking tot prof. dr. Nienaber se rede genoem. Belangstellendes word ten sterkste aangeraai om kennis van die rede in sy geheel te neem. 'n Gedagte wat by die opsteller opgekom het, is in hoeverre deur propagering van die goeie Afrikaanse boek in die Nederlandse taalgebied en die verspreiding daarvan, die huidige posisie van die Afrikaanse boek versterk kan word.

Aangaande die werksaamhede van verskillende lede van die 'Maatschappij' in die Republiek van Suid-Afrika kan die volgende besonderhede verstrekkend word. Hulle is hoofsaaklik aan die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns ontleen, in sommige gevalle is koeranten

tydskrifberigte verwerk en in ander gevalle berus die gegewens op persoonlike mededelings. Aanspraak op volledigheid kan in geen geval gemaak word nie en weglatings berus dan ook uitsluitend op gebrek aan gegewens of as gevolg van die feit dat gegewens weens die beperktheid aan tyd, waar dit die opsteller betref, nie onder sy aandag gekom het nie.

Die volgende Suid-Afrikaners, wat ook lede van die 'Maatschappij' is, het siitting in die Raad van die Suid-Afrikaanse Akademie: Prof. dr. P.J. Nienaber (ondervoorsitter), prof. dr. G. Beukes. Eersgenoemde is tevens voorsitter van die fakulteit van Geesteswetenskappe van die Akademie en laasgenoemde een van die lede. Prof. dr. G.S. Nienaber is ook een van die lede.

Prof. dr. H.J.J.M. van der Merwe is onlangs benoem as dekaan van die fakulteit Lettere en Wysbegeerte van die Universiteit van Suid-Afrika (Pretoria) en is lid van die Taalkommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie, wat onder voorsitterskap van prof. dr. S.P.E. Boshof staan. Ander lede van dié kommissie is o.m. prof. dr. D.F. Malherbe, prof. dr. T.H. le Roux, prof. dr. M. de Villiers, prof. dr. G.S. Nienaber en mnr. L.W. Hiemstra.

Prof. dr. T.H. le Roux is voorsitter van die redaksieraad van die 'Hertzog-Annale' en word bygestaan deur prof. dr. P.J. Nienaber en dr. F.C.L. Bosman.

Van die erelede van die Suid-Afrikaanse Akademie wat tevens lede van die 'Maatschappij' is, kan prof. dr. S.P.E. Boshof, prof. dr. T.H. le Roux, dr. mev. M.E.R. Rothmann en prof. dr. D.F. du T. Malherbe genoem word.

As lede van die S.A. Akademie is prof. dr. P.S. du Toit en prof. dr. F.A. van Jaarsveld verkies. Deur die Akademie is die Stalsprys vir Geesteswetenskappe (afd. Taal- en Literatuurwetenskap) aan prof. dr. A.P. Grové toegeken. Prof. dr. F.A. van Jaarsveld het 'n Carnegiebeurs ontvang om die onderrig van geskiedenis, en in die besonder die teorie van die geskiedenis, in die V.S.A. en Kanada te bestudeer.

Die Suid-Afrikaanse regering het onlangs besluit om 'n Publikasieraad in die lewe te roep met prof. dr. G. Dekker as voorsitter en prof. dr. A.P. Grové as een van die lede. 'n Bekende Johannesburgse uitgewersmaatskappy het besluit om 'n letterkundige prys van R2,000 beskikbaar te stel en prof. dr. Rob. Antonissen (Grahamstad), prof. dr. D.J. Opperman (Stellenbosch) en dr. Ernst van Heerden (Johannesburg) as beoordelaars in verband met die toekenning aan te wys.

Prof. dr. A.N. Pelzer het in 1963 die goue medalje van die Kruger-Genootskap (Pretoria) ontvang.

Aan die jaarverslag van verlede jaar is 'n lys van publikasies toegevoeg waar dit werke betref van lede van die 'Maatschappij' in die Republiek van Suid-Afrika. Verlede jaar se gegewens word in die volgende oorsig gedeeltelik aangevul op grond van gegewens wat aan die lys van gekeurde boeke (1962, Suid-Afrikaanse Akademie) ontleen en onlangs gepubliseer is. In ander gevalle is gegewens uit ander bronne verkry. Ons noem die volgende publikasies in boekvorm:

1962*

- W.A. de Klerk: Poens, die swerfjaar.
- W.A. de Klerk: Die verste bloute einder.
- A. de Villiers: Vrouegalery.
- E. Eybers: Balans.
- H.A. Fagan: Drie eenakters.
- F.E.J. Malherbe: Moderne Afrikaanse verhaalkuns.
- G.S. Nienaber: Die Afrikaanse taalverenigings.
- G.S. Nienaber en A.P. Grové: Christina en Kristien.
- P.J. Nienaber, G.S. Nienaber en C.J.M. Nienaber: Dit was ons erns.
- G.D. Scholtz: Die Republiek van Suid-Afrika en die nuwe wêreld.
- G.D. Scholtz: Die stryd om die wêreld.
- P.C. Schoonees: Die tweede verdieping.
- P.J. van der Merwe: Nog verder noord.

1963

In die vorige verslag is reeds 'n aantal publikasies vermeld. Die volgende kan tans daaraan toegevoeg word:

- R.K.E.J. Antonissen: Kuns en Tooi. Kroniek van die Afrikaanse Lettere (1951-1960).
- W.A. de Klerk: Wanneer see en branders dreun.
- A.P. Grové: Woord en wonder. Inleidende studie oor die tegniek van die poësie.
- P.J. Nienaber: Suid-Afrikaanse Pleknaamwoordeboek, deel I.
- J. Ploeger: Over-Vaal. Die geskiedenis van 'n ampswoning.

* Onontbeerlik is P.J. Nienaber se bydrae 'Bronnegids by die studie van die Afrikaanse Taal en Letterkunde, 1962, deel V B, soos verskyn in die 'Tydskrif vir Geesteswetenskappe', jg. 3, Pretoria, 1963.

E. van Heerden: Rekenskap. Letterkundige opstelle.
E. van Heerden: N.P. van Wyk Louw.

Pretoria, Februarie 1964

Jan Ploeger
Verteenwoordiger

VI Verslag van de bibliothecaris

Op het bibliotheekcongres in 1931 sprak Willem de Vreese over 'De verstrooiing onzer handschriften en oude boeken over den aardbodem'. Hij eindigde met een lange opsomming van werken, die in de 19e en 20e eeuw ontdekt en sindsdien weer verloren zijn. Met voldoening kan thans worden vermeld, dat het eerste door De Vreese genoemde handschrift: een fragment van Floris ende Blanchefloer, dat meer dan een eeuw uit het oog verloren was, in 1963 weer is opgedoken en voor de bibliotheek van onze Maatschappij verworven kon worden.

In het algemeen was 1963 voor onze bibliotheek een voorspoedig jaar. Het aantal aanwinsten was zeer aanzienlijk (923 gedrukte werken en 9 handschriften). Naast de gebruikelijke aanschaffing van nieuw verschenen werken werd wederom op ruime schaal antiquarisch gekocht: 371 werken voor in totaal f 3690,80. Sinds 1960 is de antiquarische aanschaffing tot bijna het vijfvoud uitgegroeid. Vele lacunes konden worden aangevuld, bv. de tijdschriften *Nu*, *De Boomgaard* (1909-1911), *Tijdskrif vir Volkskunde en Volkstaal* (8 jaargangen), *De Fakkel* (Batavia, 1940-1941) en het uiterst zeldzame, door Jacques Gans in Parijs uitgegeven *Ce vice impuni la lecture*, waaraan o.a. door Ter Braak en Du Perron is meegewerkt. Van een groot aantal schrijvers werden ontbrekende werken of edities verworven, o.m. van L. Couperus, A.L.G. Toussaint, Jan van Beers, Belcampo, Maurits Dekker, Lode Baekelmans, Albert Helman, Karel van de Woestijne, Hendrik de Vries, Jan Engelman, E. de Perron, J. Slauerhoff, J.W.F. Werumeus Buning, A. Roland Holst. De nodige aandacht werd geschonken aan een in onze bibliotheek weinig ontwikkeld verzamelgebied: vertaalde werken van Nederlandse schrijvers.

Het aantal tijdschriften, dat door ruil of abonnement wordt verkregen, vermeerde met 16 en bedraagt thans 258, t.w. 121 (113) Nederlandse en 137 (129) buitenlandse uitgaven.

De door ruil of abonnement verkregen vervolgdelen liepen in aantal terug: 158 (210). Evenzo de overdrukken: 6 (25). Het aantal geschenken bleef vrijwel hetzelfde als in 1962: 152 (150).

De collectie grammofoonplaten met teksten van schrijvers werd met 4 platen uitgebreid.

Ten aanzien van het gebruik van de bibliotheek zij gememoreerd, dat de ter bescherming van het kostbare en kwetsbare bezit genomen maatregel tot beperking van de uitlening naar buiten in de verslagperiode strikt werd gehandhaafd. Het aldus beschermd bezit kan uitsluitend in de universiteitsbibliotheek (of in een andere bibliotheek, die de nodige waarborgen biedt) geraadpleegd worden. Een en ander komt tot uitdrukking in de daling van het aantal uitleningen naar buiten: 5982 (7801).

De uitgaven bedroegen:

	1963	1962
Nieuwe werken	2878,94	2844,30
Diversen, w.o. lidmaatschappen en contributies	752,50	464,04
Antiquarische aanschaffingen	3690,80	2755,46
Bindwerk	1434,48	1805,90
Bureaunkosten	149,43	155,62
Aanschaffing in het buitenland	809,-	
	-----	-----
Totaal	9715,15	8025,32

In de handschriftenverzameling werden de volgende aanwinsten opgenomen:

Ltk 2937. F. van Eeden, "t Paleis van Circe". Fragment van de tekst, dat in de uitgave Amsterdam 1910 ontbreekt; met een brief aan H. Borel. 2 bladen getypt.

Ltk 2038. Codicil van Jan Prins (C.L. Schepp); met enige brieven van zijn hand.

Ltk 2039 'Mengelpoëzy van het Genootschap 'Vlyt kweekt Kunst''. 96 bladen, 218: 140, ca. 1775. Gelijktijdige bruinlederen band.

Ltk 2040. 4 dubbelbladen van een handschrift van Floris ende Blancefloer, uitgegeven door J.A. Alberdingk Thijm in *Dietsche Warande* 1 (1855) p. 493-512. 8 ff. perkament nu 160: 104, oorspronkelijk ca. 175: 104, afschrijving 133: 65. Geschreven in een eenvoudige lit-

tera textualis. De tekst is ingedeeld door rode initialen van 2 regels hoogte; de letters in de hoofdletterkolom zijn met rood opgewerkt. Einde dertiende, begin veertiende eeuw. West-Vlaams. *Middelnederlandsch Woordenboek*; dl. X, Bouwstoffen, artt. 390. 10 en 435.

Ltk 2043 ¹⁾. E.A. Borger, Gedichten, gedeeltelijk onuitgegeven. Portefeuille afschriften, 34 bladen, 216: 130.

Ltk 2044. Plakboek van Louis D. Petit met brieven, etc. betreffende zijn bibliografische werken.

-Geschenk van de heer W.F. Petit te Amsterdam.

Ltk 2045. Verzameling handschriften, losse bladen met liederen, brieven, enz., in bruikleen gegeven door de heer en mevrouw Dr. J.H.C. Kern-Esbach te Leiden, bevattende o.a. J.A. Vermeulen, De Wijze Leydsman. Gebonden. 1742. Voorbereiding tot het verstandt van eenige boeken van het Oude Testament. Gebonden. 1688-1689.

Ltk 2046. Michiel Michielse, Berijmde notulen van de vergaderingen van de Staten van Zeeland van 13 VI 1676 tot 1 I 1684. Contemporain afschrift. 82 bladen, 314: 200 cm, geschreven tot f 70. Gebonden in perkament.

Voorts: 1 brief van Abraham van der Vies aan Hendrik de Vries. (opgenomen in Ltk 1004).

Bijlage

Uitgevers, instellingen en particulieren, die werken aan de Bibliotheek ten geschenke gaven.

1. Dr. P.C. Boeren, Leiden
2. Gemeente-Archief, Amsterdam
3. Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart
4. Historisch Genootschap 'Oud-West-Friesland', Hoorn
5. Uitgeverij J.M. Meulenhoff, Amsterdam.
6. A.H. Huussen Sr., Leiden
7. Mej. Dr. N. Bakker, Leiden
8. C.J. Casparis, Coevorden
9. Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg
10. De Bijenkorf, Rotterdam

11. J. Tasseron, Leiden
12. Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent
13. D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij, 's-Gravenhage
14. Universiteitsbibliotheek, Leiden
15. C.G.A. Corvey Papiergroothandel, Amsterdam
16. Ministerie van Onderwijs, K. en W., 's-Gravenhage
17. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
18. Bibliotheek Vrije Universiteit, Amsterdam
19. Bibliotheek R.K. Universiteit, Nijmegen
20. Universiteitsbibliotheek, Amsterdam
21. J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij, Groningen
22. Prof. Dr. W. Gs. Hellinga, Amsterdam
23. Ministerie van Openbaar Onderwijs, Brussel
24. Dr. C.A. Zaalberg, Leiden
25. Ned. Openlucht Museum, Arnhem
26. N.V. Sticusa
27. Genootschap voor Geschiedenis der Geneeskunde enz., Utrecht
28. R.K. Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Haarlem
29. Gemeente-Archief, 's-Gravenhage
30. Gemeentebestuur Terwerderadeel
31. Institut Grand-Duchal, Luxembourg
32. Museum Verein für das Fürstentum Lüneburg
33. Universitätsbibliothek, Jena
34. N.V. Int. Crediet- en Handelsvereniging, Rotterdam
35. Rotterdams Leeskabinet
36. Universiteitsbibliotheek, Utrecht
37. Coöperatieve Condensfabriek 'Friesland', Leeuwarden
38. Ministerie van Overzee, 's-Gravenhage
39. Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, Brussel
40. N.G. Addens, Bellingwolde
41. Gemeente-Archief, Breda
42. Dr. Jan Ploeger, Pretoria
43. Het College van Regenten van de beide Weeshuizen, Nijmegen
44. Z.H. Vereniging voor Genealogie 'Ons Voorgeslacht'
45. Mej. Cunilla Ljunggren, Lund
46. Dr. J.J. Mak, Leiden
47. Waterschap 'Het Stroomgebied van de Dommel'
48. Drs. H. Halbertsma, Amersfoort.

De voorzitter leest het verslag voor van de kascommissie, bestaande uit de heren Drs. J.L. van der Gouw en Dr. G.J. Hoenderdaal, die beiden verhinderd waren, luidende als volgt:

VII Financieel verslag

De kascommissie heeft de boeken en bescheiden, alsmede de jaarrekening over 1963 nagezien en in orde bevonden. Zij stelt voor aan de penningmeester décharge te verlenen onder dankzegging voor het nauwgezet beheer.

De commissie acht zich verplicht de aandacht te vestigen op het verontrustend feit, dat gedurende het jaar 1963 de uitgaven en de noodzakelijke reserveringen f 10.180,26 meer hebben bedragen dan de ontvangsten. Het batig saldo van 1 januari 1963, groot f 3670,74 is daardoor veranderd in een negatief saldo per 1 januari 1964 groot f 6.509,52. De commissie heeft geen posten gevonden waarop zou kunnen worden bezuinigd. Wel meent zij in overweging te moeten geven aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te verzoeken alsnog over te gaan tot uitbetaling van het restant van het over 1963 toegezegde subsidie groot f 15.000,- waarvan slechts f 10.000 over 1963 is uitgekeerd.

De commissie veroorlooft zich verder ter verbetering van de financiële toestand van de Maatschappij de navolgende vragen in overweging te geven:

1. Behoort niet met het oog op de stijging van de algemene kosten de contributie te worden verhoogd?
2. Kan ten aanzien van de bibliotheek, die thans ongeveer 1/3 van de totale uitgaven vergt, op de thans gevolgde weg worden voortgegaan?

Mevr. de Beaufort zou dit verslag gaarne van te voren gedrukt zien; de penningmeester antwoordt, dat dit technisch niet goed mogelijk is. De hr. Van Vriesland vraagt, wat de hr. de Groot ervan vindt, dat de bibliotheek ongeveer een derde van de totale uitgaven vergt; de bibliothecaris wijst in zijn antwoord op de vele lacunes, die er nog altijd zijn, hij acht de post zelfs nog te licht en meent, dat de zaak met het Ministerie van O.K.W. besproken moet worden. De hr. Sivirsky merkt op, dat bij dit onderhoud er op gewezen moet worden, dat de bibliotheek tot ieders beschikking staat; de voorz. antwoordt, dat dit ten departe-

reeds onder de aandacht is gebracht. De hr. Den Tex betwijfelt het nut van een eigen bibliotheek naast de U.B. De voorz. wijst op de traditie, het door het Ministerie verleende subsidie, dat weliswaar in bescheiden mate, ook voor andere doeleinden wordt verleend, de secretaris herinnert aan de geschenken en de hr. Bomhoff tevens aan de verzorging door het U.B. personeel. De bibl. mag geen rompbibliotheek worden; hij dacht, dat de onder andere in verband daarmee vereiste uitgaven door het Rijk achteraf extra zouden worden gesubsidieerd. Helaas blijkt nu, dat zelfs de in uitzicht gestelde subsidies niet ten volle of te laat worden ontvangen. Nadat Mevr. Schot nog heeft geïnformeerd naar art. 33, lid 3 der Wet, stelt de hr. Den Tex voor in 't verslag van de bibliothecaris voortaan het bedrag van de begroting bij de uitgaven te vermelden: de bibliothecaris gaat daarmee accoord. Onder dankzegging aan de kascommissie wordt daarop aan de penningmeester décharge verleend.

De verslagen van de Vaste Commissies, die in de beschrijvingsbrief waren afgedrukt, luiden als volgt:

VIII Verslag der vaste commissies

De Commissie voor Taal- en Letterkunde vergaderde negen maal in een der vertrekken der Universiteitsbibliotheek.

Voorzitter was Dr. Stutterheim en secretaris Dr. Lieftinck.

Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden:

18 september en 16 oktober	Dr. van Es. Twee rederijkersspelen over Pyramus en Thisbe (de tweede voordracht werd bijgewoond door Dr. J.R. Smeets, die ook aan de nabespreking deelnam),
20 november	Dr. A. Weijnen. Structuren en betekenissen van Nederlandse voorzetsels.
18 december	Dr. G.L. Lieftinck. Een kapitale blunder.
29 januari	Dr. C.C. de Bruin. Kanttekeningen en vragen bij middelnederlands wereldlijk proza.
26 februari	Dr. F. de Tollenaere. Het Tyrocinium van P. Apherdianus.
18 maart	Dr. P.J. Meertens. De eerste fase van het dialectonderzoek in Nederland.
22 april	Dr. C.F.P. Stutterheim. Armoedzaaier.
20 mei	Dr. W.J.H. Caron. Wat is een hoofdzin?

Van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde verschenen gedurende het verslagjaar drie afleveringen van deel LXXX. Secretaris van de Redactie was Dr. C. Kruyskamp.

De Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde vergaderde vijf maal. Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden:

- 31 oktober 1963 De heer Braat over Problemen van de praehistorie en de godsdienst der Kelten. De heer Lieftinck gaf een aanvulling op zijn vroegere mededeling over een 13e-eeuwse lijst van kardinalen, gevonden in een handschrift van de Vossius-collectie.
- 28 november 1963 De heer Bakhuizen van den Brink over de correspondentie van de Franse predikant Jean Claude uit Charenton met zijn zoon, predikant te 's-Gravenhage; de heer Brummel over Bakhuizen van den Brink, voornamelijk naar aanleiding van zijn briefwisseling met de fabrikant Termeulen in Bodegraven; de heer De Bruin over een psalmvertaling van Bucer die in werkelijkheid slechts voor een zeer klein gedeelte van Bucers hand bleek te zijn; de heer Schöffner over commissies van de Staten-Generaal onder de Republiek en de heer Boeren over het begrip 'Parochie'.
- 27 februari 1964 De heer Brummel over Hugo Blotius en de heer Braat over een nieuwe biografie van Lorenzo de Medici, terwijl de heer Cohen een mededeling deed over een verzameling excerpten uit niet-nederlandse middeleeuwse bronnen over de Nederlanden.
- 26 maart 1964 De heer De Bruin over Nederlandse bedevaarten naar het Heilige Land in de Middeleeuwen en de zestiende eeuw, en de heer Byvanck over een bronzen inscriptie uit Sybaris, terwijl de heer Woltjer tenslotte enkele opmerkingen maakte over geschiedenis en maatschappij-wetenschappen.

[IX.]

IX. Namens de Commissie voor Stemopneming, bestaande uit de

dames Bakker, Hulshoff Pol en Idenburg-Siegenbeek van Heukelom en de heren Mak en Zaalberg deelt Mevr. Idenburg de uitslag mede van de stemming. In totaal blijken 29 kandidaten te zijn gekozen, 23 binnenlandse en 6 buitenlandse, t.w. J. Bernlef (ps. voor H.J. Marsman), drs. J. Veering, dr. P.A.M. Geurts O.F.M., mevrouw E. van Hall-Nijhoff, dr. Jef Last, dr. J.A. Bornewasser, Kees Fens, Jo Landheer, dr. C. van der Kieft, Albert Besnard, dr. A.G.F. van Holk, dr. R.H. van Gulik, drs. G.M.D. Ondeij, dr. J. Heringa, Inez van Dullemen, dr. H.C. Rümke, dr. ir. C.L. Temminck Groll, Koos Schuur, Jac. Schreurs M.S.C., Michel van der Plas (ps. voor B.G.F. Brinkel), Sybren-Polet, Simon Vinkenoog en Jan Wolkers. B.F. van Vlierden, dr. W.J. de Kock, dr. F.J. Snyman Sumitaka Asakura, dr. Frans Kalda en Robert Franquinet.

X De Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs

Het advies voor de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor de periode 1963/64 is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief:

Voor het eerst sedert het optreden der Vijftigers schijnen zich in onze poëzie nieuwe tendenzen door te zetten, en het lijkt ons verheugend, dat daarbij van 'eenrichtingsverkeer' geen sprake is. Bij Peter Berger en Willem van Toorn blijkt een aandachtige, bijna prille verwondering om het gegevene tot een vaak verrassende nieuwe naamgeving der dingen te leiden; bij Huub Oosterhuis wordt een veelbelovende poging gedaan om weer te komen tot een poëzie van plaatsvervangend spreken. Aan de andere kant proberen sommigen zich een soort dichterlijk monopolie in Nederland toe te eigenen, die hun werk nadrukkelijk als 'anti-poëzie' afficheren en die alles wat de 'Realiteit' te boven of te buiten gaat als 'romantiek' afwijzen.

Met hen heeft de in 1937 geboren dichter

J. BERNLEF (pseudoniem van H.J. Marsman)

enkele vooronderstellingen gemeen, met name zijn wantrouwen jegens het poëtische pathos en het poëtische woord, ja jegens elke 'poëtische werkelijkheid'. Maar dit wantrouwen verhindert hem niet, echte poëzie te schrijven. Reeds in zijn vroegere bundels-*Kokkels* (1960) en *Morene* (1961)-deed Bernlef zich kennen als een dichter met een onmiskenbaar eigen geluid,-in zijn in het najaar 1963 verschenen bundel *Dit verheugd verval* heeft hij op overtuigende wijze zijn eigen vorm gevonden.

De titel van het boekje is vrij ondoorzichtig. Het meest voor de hand liggend lijkt, dat de dichter ermee bedoelt te verwijzen naar de aard van zijn poëzie, door hem zelf ervaren als 'een fooi', een toegift op de volstrekt au sérieux genomen werkelijkheid, een marge, die het op zichzelf harde en onherbergzame bestaan leefbaar maakt. Opmerkelijk is de hardnekkigheid, waarmee in deze poëzie het leven onder het aspect van een 'landschap van steen', een 'woestijn' verschijnt. Opmerkelijk is ook Bernlefs weigering om dit minus-aspect van het bestaan als het enige, het onontkoombare te aanvaarden. Zijn poëzie is een beweging, steeds opnieuw van dit nulpunt vandaan, hoezeer ook gefrustreerd door de bange vraag: 'maar ik / wandelend van pooldroom tot pooldroom / ben ik wel te wekken uit mijn vriespunt'. Bernlef berust niet in de onontkoombaarheid van de realiteit. Hij toont te weten, dat een dergelijke berusting, als het erop aankomt, zelfs onmogelijk en de suggestie ervan onwaarachtig is: Wie honger heeft, zal altijd naar voedsel verlangen; in de onherbergzaamheid zal de mens er altijd op uit zijn, desnoods 'uit dromen een bewoonbaar huis' te bouwen. Hoezeer hij ook telkens weer uitgaat van de realiteit, toch ziet de dichter het blijkbaar als de zin van zijn poëzie, deze realiteit te relativieren, door het gedicht, als was het een foto-apparaat, steeds uit een andere hoek op haar in te stellen en zo verschuivingen teweeg te brengen in het onveranderlijk schijnend perspectief.

De taal van Bernlef is zakelijk, ja brokkelig vaak, en als zodanig uitdrukking van het besef, dat voor een 'hoge', innerlijk onproblematische poëzie geen plaats meer is in onze tijd van rationalisatie en neo-positivisme, en zijn 'slordig' gebruik van het rijm versterkt deze indruk nog. Of dit besef objectief juist is, kan men weliswaar betwijfelen, -niet te ontkennen is, dat Bernlef uit voor hém onvermijdelijke anti-poëtische vooronderstellingen poëzie heeft geslagen, zoals Mozes water uit de rots.

Het is om de hierboven gegeven karakteristiek, die Bernlef kenschetst als een typische representant van de hedendaagse dichtkunst, dat de Commissie voor Schone Letteren met algemene stemmen heeft besloten, aan het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te verzoeken, de bundel *Dit verheugd verval* voor te dragen voor bekroning met de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-Prijs 1964.

Het voorstel van het bestuur om het advies van de Commissie voor Schone Letteren te volgen wordt zonder stemming aangenomen.

XI De Dr. Wijnaendts-Franckenprijs 1963

Het advies van de Commissie voor de Dr. Wijnaendts-Francken-prijs 1963 is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief.

De commissie, belast met het doen van een voordracht inzake de Dr. Wijnaendts Franckenprijs, biografie en cultuurgeschiedenis, betreffende de jaren 1959-1962, bestond uit K.G. Boon (secretaris), M.P. van Buytenen, A.E. Cohen (voorzitter), J. Kamerbeek jr. en C.W. Mönnich.

Na een algemene inventarisatie van boeken en artikelen op beide gebieden, die een vijfhonderd nummers opleverde, kon bij eerste schifting dit aantal tot 240 worden teruggebracht. Verdere beperking bereikte de commissie mede door het terzijde leggen van werken die slechts in zeer ruime zin cultuurhistorisch mogen heten alsmede van biografische geschriften waarin andere elementen, bijv. litterairwetenschappelijke, overheersen. Aldus voortgaand, is de commissie gekomen tot de volgende, alfabetisch gerangschikte lijst van boeken waaruit zij haar keus diende te bepalen:

- C. Augustijn, *Erasmus en de Reformatie* (Amsterdam, 1962);
- C. Bille, *De tempel der kunst of het kabinet van den heer Braamcamp* (Amsterdam, 1961);
- W. den Boer, F.W.N. Hugenholtz, Th. J.G. Locher, *Gestalten der geschiedenis* (Den Haag, 1960);
- H.A. Enno van Gelder, *Erasmus, schilders en rederijkers* (Groningen, 1959);
- J. Meijer, *Het levensverhaal van een vergetene, Willem Anthony Paap* (Amsterdam, 1959);
- M. de Meyer, *De volks- en kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw* (Antwerpen, 1962);
- J.W. Schulte Nordholt, *Abraham Lincoln* (Arnhem, 1959);
- J. den Tex, *Oldenbarnevelt* (Haarlem; dl. I 1960, dl. II 1962).

De commissie gevoelt niet de behoefte, omtrent elk der hiervoren opgesomde werken omstandig het voor en tegen schriftelijk na te gaan, en dat vooral omdat, zoals reeds vóór haar herhaaldelijk de ervaring is geweest, de vergelijking tussen ongelijksoortige geschriften uiterst moeilijk valt en onweegbare elementen daarbij krachtig meespreken. Ondanks deze belemmeringen heeft de commissie tenslotte zonder veel moeite zich

kunnen verenigen op het volgende resultaat: uw bestuur voor te stellen, te bekronen de delen I en II van de biografie van Oldenbarnevelt, geschreven door J. den Tex.

Den Tex' werk over de grote raadpensionaris is nog niet voltooid; wij wachten nog een derde biografisch deel en een vierde waarin de schrijver nader op de details van de materie zal ingaan. Dat moge op zichzelf een bezwaar voor het vellen van een definitief oordeel zijn, daartegenover staat dat de auteur reeds in de delen I en II op overtuigende wijze toont, een forse greep te hebben op een bij uitstek gecompliceerd en weerbarstig materiaal waaraan voor hem zich nog geen serieuze onderzoeker gewaagd heeft. Dat een geheel bevredigende studie is ontstaan, kan de commissie niet zeggen: de schrijver neemt nogal eens gissingen als uitgangspunt voor verdere redeneringen, die daardoor minder gefundeerd zijn dan hij doet voorkomen; ook onderlinge tegenspraken ontbreken niet. Maar de auteur geeft in een levendige stijl een verantwoord beeld van de tijd waarin zijn biografisch object leefde, van de personen met wie Oldenbarnevelt in contact stond en van de wijze waarop hij met hen verkeerde, alsook van de moeizame onderhandelingen waarin zijn ambt en aanleg hem verwickelden. Het doorzettingsvermogen en de geestkracht waarmee Den Tex zich van de zware taak die hij zelf zich gesteld heeft, kwijt, komen de commissie, gezien het voorlopige resultaat dat in de twee verschenen delen voor haar ligt, voor als elementen die mee in de beoordeling betrokken mogen worden.

Het werk van Den Tex moge als geheel niet het gaafste zijn van die welke de commissie tenslotte bijeengezet heeft om eruit een keus te maken, het verschilt van al die andere toch in draagwijdte en belangrijkheid. Zij aarzelt dan ook niet, beide delen van Oldenbarnevelt ter bekroning aan u voor te dragen.

De voorzitter deelt de vergadering mede, dat het bestuur overeenkomstig het advies de prijs aan de heer Den Tex heeft toegekend. De voorzitter wenst de laureaat, die aanwezig is, van harte geluk. Aan zijn dankwoord verbindt de heer Den Tex een beschouwing over de zin van de hypothese bij het historisch onderzoek.

XII De prijs der kritiek

Het juryrapport is in de beschrijvingsbrief afgedrukt:

C. Rijnsdorp is op 19 september 1894 te Rotterdam-Delfshaven ge-

boren en heeft, na een muzikale opleiding te hebben genoten en een aantal handelsdiploma's te hebben behaald, vanaf 1920 in *De Spiegel*, *Stemmen des Tijds*, *Opgang en Opwaartsche Wegen* novellen en gedichten gepubliceerd.

Behalve lekespelen, een novellenbundel en een viertal romans heeft hij sindsdien de essaybundels *Ter zijde* (1933) en *Op zoek naar het geheim* (1954) uitgegeven, terwijl in 1951/52 in regeringsopdracht het essay *In drie etappen* tot stand is gekomen en dit jaar (1964) een bundel opstellen, *Aan de driesprong*, zal verschijnen.

Rijnsdorp was vanaf 1938 redacteur van *Opwaartsche Wegen* en sinds 1946 redacteur (mede-oprichter) van *Ontmoeting*. Reeds uit de twintiger jaren dateert zijn actieve literaire en cultuurhistorische medewerking aan de NCRV en vanaf 1957 is hij lid van de interkerkelijke commissies voor de psalmberijming en voor de gezangen.

Tot 1954 was hij werkzaam in het bankbedrijf; sindsdien verdeelt hij zijn aandacht en werkkraft tussen zijn poëziekroniek in het maandblad *Op den uitkijk* (vanaf 1952) en zijn literair-critische medewerking aan de *Rotterdammer bladen*.

Het is vooral in de twee laatstgenoemde activiteiten dat de jury voor de prijs van de literaire critiek de aanleiding heeft gezien C. Rijnsdorp voor deze bekroning voor te dragen.

C. Rijnsdorp benadert nu reeds veertig jaar het verschijnsel literatuur met rust, zorg, eerbied en onbevooroordeelde openheid in een puntige, zakelijke prozastijl; start vanuit een gedegen en grondige lektuur van de te behandelen werken, maar maakt in zijn werkwijze duidelijk dat de literaire kritiek pas boven de boekbespreking uit kan komen, wanneer zij alle vormen van overleefd estheticisme achter zich laat en het behandelde werk als menselijke zelfverwezenlijking uit de cultuurgeschiedenis ziet groeien en cultuurfilosofisch kan plaatsen.

Hij kan de gestelde opgave telkens weer vervullen op grond van een wellicht aangeboren, maar door een frappante openheid en in contact met werken van drie generaties auteurs bij accumulatie verworven literair aanvoelingsvermogen, waarvan hij nochtans de beperktheid blijft beseffen; en van een zeer veelzijdige, verwerkte en ter beschikking gehouden belezenheid, zowel op het terrein der letterkunde in breedste zin, als op de terreinen van muziek, geschiedenis, cultuurhistorie, wijsbegeerte en theologie; en vooral in zijn essaybundels blijkt dan nog zijn actieve belangstelling voor sociale, kerkelijke en communicatieve vraagstukken.

Hij heeft zich indien niet steeds gedragen door, dan toch altijd duidelijk verbonden gevoeld met de orthodox Protestantse gemeenschap in Nederland en zijn gaven in dienst gesteld van een groeiende openheid van dit deel van ons volk voor de Nederlandse letterkunde. Doctrinair noch opportunistisch van aanleg heeft hij vanuit een sterk persoonlijke, aanvankelijk slechts door een kleine groep geestverwanten gedeelde overtuiging de integratie van de typisch christelijke letteren in het geheel van onze literatuur bevorderd door zowel het eigene positief te benaderen als het andere kundig te karakteriseren, zorgvuldig te plaatsen en, indien er reden voor was, eerlijk te waarderen; steeds erop wijzend en in zijn manier van benaderen duidelijk makend, dat de literatuur als katalysator en spiegel van christelijk/menselijk levensbesef gewaardeerd moet worden.

Over de vereiste aanleg en kennis beschikkend en genoemde doelstellingen realiserend heeft de, voor vele Nederlanders in het verborgene werkende en pas laat in brede kringen gewaardeerde literator C. Rijnsdorp zich geleidelijk ontwikkeld tot een literair criticus en essayist, die op grond van de waarden welke hij als zodanig vertegenwoordigt als exemplarisch mag worden gezien en dus-naar het oordeel der jury-voor de prijs van de literaire critiek kan worden voorgedragen.

De Jury:

Pierre H. Dubois

Th. Govaert

P. Risseeuw

De uitreiking van de prijs aan de heer C. Rijnsdorp heeft inmiddels op 4 maart in het Muiderslot plaatsgevonden.

XIII De prijs voor meesterschap

Het advies van de Commissie voor Schone Letteren is in de beschrijvingsbrief afgedrukt:

De Commissie voor Schone Letteren van de Maatschappij beveelt met algemene stemmen S. Vestdijk aan als kandidaat voor de prijs voor Meesterschap.

De Commissie is van oordeel dat peil, veelzijdigheid en omvang van zijn oeuvre deze bekroning duidelijk rechtvaardigen. Inderdaad kent onze literatuur geen tweede schrijver die op zijn niveau op zo onderscheiden gebieden een (dusdanige creatieve) werkzaamheid heeft ontwikkeld. Dat men bij herhaling gemeend heeft te moeten spreken over

'het fenomeen-Vestdijk' is een onmiskenbare aanwijzing voor de indruk van ontzag die zijn werk op zijn tijdgenoten heeft gemaakt.

Voor dat ontzag is alle reden. Vestdijk, in 1898 in Harlingen geboren en pas betrekkelijk laat, namelijk in 1932, met een bundel, 'Verzen' debuterend, heeft op de verschillende gebieden waarop hij zich bewoog steeds zeer persoonlijke en op hoog literair niveau staande prestaties geleverd. Dichter van een twintigtal bundels, heeft hij een poëzie geschreven die een bijzonder goed beeld geeft van zijn gecompliceerde persoonlijkheid; deze poëzie is intelligent en van een speciale gevoeligheid, die niet aan de oppervlakte maar in een mysterieuze kern te vinden is, een visionaire, grillige, kaleidoscopische poëzie, zoals men bij geen ander Nederlands dichter aantreft.

Het grote aantal romans en novellen dat Vestdijk schreef, openbaart een staalkaart van technisch kunnen die uniek is in de Nederlandse romankunst, maar daarbij een vermogen om door te dringen in de psyche van de mens en om zich te verplaatsen in historische en plaatselijke toestanden, dat zijn weerga niet heeft in de Nederlandse letterkunde.

Zijn talrijke essays op literair, filosofisch, musicologisch en ander gebied geven blijk van een ongewone eruditie, van een bijzondere geestelijke beweeglijkheid, van humor en ironie, en fonkelen herhaaldelijk van speelse invallen en verrassende vondsten.

Bij geen ander schrijver uit de hedendaagse Nederlandse literatuur ligt de kwalificatie 'meesterschap' zo voor de hand als bij S. Vestdijk. Op die gronden werden hem reeds lang geleden belangrijke prijzen toegekend, te beginnen met de Van der Hoogt-prijs van onze Maatschappij, na de oorlog gevolgd door de Constantijn Huygens-prijs en de P.C. Hooft-prijs.

In haar aanbeveling voor de toekenning van de Prijs voor Meesterschap, voortkomend uit oprechte bewondering, ziet de Commissie een daad van consequente billijkheid.

Het voorstel van het bestuur om dit advies te volgen, wordt zonder stemming aangenomen. De voorzitter betreurt het, dat de uitreiking van de prijs geen feestelijk karakter kan dragen. Mevr. Schot stelt daarop voor de heer Vestdijk alsnog uit te nodigen voor het diner. Na ampele discussie wordt hiertoe besloten. De heer Vestdijk bleek echter verhinderd te zijn. Over de in de vergadering gerezen en omstreden vraag, of voortaan ook niet de winnaars van de Van der Hoogt-prijs moeten worden uitgenodigd, zal het bestuur zich nog nader beraden.

Na het noenmaal in Restaurant Van der Heijden heropent de voorzitter te half drie de vergadering. Na bij zijn gehoor te zijn ingeleid krijgt Dr. Brandt Corstius het woord voor het houden van zijn rede 'Herman Gorter, de dichter (1864-1964)' (zie blz. 14). De voorzitter dankt de spreker met een persoonlijk woord. Niet alleen is ons inzicht in Gorter's dichterschap verdiept, maar tevens zijn zowel aan Neerlandici als aan Comparatisten nieuwe wegen gewezen voor nader onderzoek.

[XIV.]

XIV Het voorstel tot verhoging der contributie van f12.50 tot f20.- per jaar wordt na een uitvoerige toelichting door de voorzitter en beantwoording door de penningmeester van enkele uit de vergadering gerezen vragen aangenomen (3 leden stemden tegen).

[XV.]

XV De hr. Bomhoff wijst op het ontbreken van de naam van Mevr. Van den Boogaard-Klaver als lid van het bestuur in het laatste Jaarboek. Mej. Bakker antwoordt hierop, dat dit een omissie is harerzijds. N.a.v. een tweede vraag van de heer Bomhoff m.b.t. de vacature-Boeren geeft de voorzitter een kort overzicht van de gang van zaken. Daarop deelt de heer Sivirsky mede namens de heer Schulte Nordholt de uitslag mede van de verkiezing van de nieuwe bestuursleden en leden in de vaste Commissies. Alle a-candidaten zijn gekozen, t.w. in het bestuur K.G. Boon, Dr. P. Minderaa, Dr. I.H. van Eeghen en Dr. G.J. Hoenderdaal, in de Commissie voor taal-en letterkunde Dr. R.G. Lievens, Dr. K. Meeuwesse en Dr. P. Minderaa, in de Commissie voor geschied-en oudheidkunde Dr. J.J. Woltjer en Dr. R.G. Lievens en in de Commissie voor schone letteren Dr. J.W. Schulte Nordholt. De voorzitter dankt de commissie voor stemopneming, wenst de gekozenen geluk met hun benoeming en dankt nu reeds de aftredende leden voor hun activiteiten.

[XVII.]

XVII De mededelingen van het bestuur hebben betrekking op Zuid-Afrika. De heer Idenburg (P.J.) deelt mede, dat de Commissie voor Zuid-Afrika een prijs wil instellen, bijv. eens in de drie jaar op advies van de Commissie door het bestuur de jaarvergadering toe te kennen aan iemand, die zich in Zuid-Afrika bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor de Nederlands-Z.-Afrikaanse cultuur. Dit voorstel geeft aanleiding tot een levendige discussie, waarbij verscheiden leden de wens te kennen geven, ook vooraanstaande bevorderaars van de Nederlandse cultuur in andere landen dan Zuid-Afrika voor die prijs in aanmerking te doen komen. Persoonlijk zou de heer Idenburg daartegen geen bezwaar hebben, maar alleen voor Zuid-Afrika kan de

commissie voor de nodige fondsen zorgen. Met meerderheid van stemmen wordt daarop besloten het bestuur op te dragen het voorstel van de heer Idenburg nader te bestuderen en op de volgende jaarvergadering verslag daarover uit te brengen.

[XVIII.]

XVIII De heer Van Haeringen maakt zich tot tolk van de vergadering door voor te stellen de heer Zaalberg opnieuw tot voorzitter te benoemen, waarop een hartelijk applaus volgt en een woord van dank van de heer Zaalberg voor het in hun gestelde vertrouwen.

[XIX.]

XIX Op een vraag, waarom de voor alle leden toegankelijke vergadering van de historische Commissie op de vooravond van de jaarvergadering is geschrapt, antwoordt de heer Braat dat die vergadering, daterend uit de tijd, dat velen reeds op de voorafgaande dag naar Leiden kwamen, wat thans niet meer voorkomt, de laatste malen zo slecht was bezocht, dat ze geen reden van bestaan meer had. Daarop sluit de voorzitter te 17.20 uur de vergadering. Een aantal leden begeeft zich naar Restaurant Van der Heyden voor het gezellige samenzijn, besloten door de maaltijd, waarbij de heer Stutterheim zijn ongemene gaven toont als tafelpresident.

Bijlage II¹ Rekening en verantwoording van de penningmeester over 1963

A. Algemene rekening

ONTVANGSTEN

Saldo 1 januari 1963	f 3670,74	
Rente van Effecten	f 411,81	
Rente van Effecten Vaste Fonds	f 233,06	
Rente Leidsche Spaarbank	f 10,38	
Rente Grootboek Vaste Fonds	f 1192,97	
Contributies 1962/63	f 2238,93	
Contributies 1963/64	f 8896,74	
Creditrente Bank en Renteboekje	f 159,35	
Rijkssubsidie	f 10000,-	
Verkochte eigen uitgaven	f 176,78	
Legaat	f 500,-	
	-----	f 27490,76

UITGAVEN

I.	<i>Kosten van Bestuur, lokaalhuur enz.:</i>		
	1. Honor. Secretaris-Penningmeester	f 3000,-	
	2. Bureau Secretaris-Penningmeester	f 1052,02	
	3. Kosten Noordelijke Afdeling	f 240,-	
	4. Kosten Zuid-Oostelijke Afdeling	f 240,-	
	5. Kosten Bestuursvergaderingen	f 122,20	
	6. Reiskosten en representatie Bestuur	f 364,75	
		-----	f 5018,97
II.	<i>Kosten van Maandelijke en Algemene Vergaderingen:</i>		
	Onkosten Jaarvergadering	f 1123,71	
	Onkosten Maandelijke Vergaderingen	f 717,48	
	Reiskosten en Honoraria Sprekers	f 922,85	
	Zaalhuur Maandelijke Vergaderingen	f 165,65	
		-----	f 2929,69
III.	<i>Kosten van Vaste Commissies:</i>		
	Commissie Taal- en Letterkunde	f 215,15	
	Commissie Wynaendts-Francken-prijs	f -, -	
	Commissie Schone Letteren	f 68,60	
	Historische Commissie	f 7,60	
		-----	f 291,35
IV.	<i>Kosten van het Jaarboek:</i>		
	Drukkosten, porti	f 5996,70	
	Onkosten Jaarboekcommissie	f 22,84	
		-----	f 6019,54
	Transporteren		f 14259,55

1 Voor Bijlage I zie blz. 123.

	Transport		f 14259,55
V.	<i>Kosten Bibliotheek:</i>		
	Honorarium Bibliothecaris	f 1000,-	
	Aangeschafte Boeken	f 7429,66	
	Abonnementen	f 520,76	
	Boekbinden	f 1399,48	
	Brandassurantie	f 248,90	
	Bureaunkosten	f 792,22	
		-----	f 11391,02
VI.	<i>Kosten der Eigen Uitgaven:</i>		
	Reservering		f 4000,-
VII.	<i>Bijdragen:</i>		
	Verg. v. Overijsselsch Regt	f 10,-	
	Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap	f 20,-	
		-----	f 30,-
VIII.	<i>Reservering Prijs voor Meesterschap</i>		f 600,-
IX.	<i>Reservering voor Huisvesting</i>		f 1000,-
X.	<i>Reservering Prijs voor Literaire Critiek</i>		f 250,-
XI.	<i>Reservering Verwervingsfonds</i>		f 1000,-
	<i>Bibliotheek</i>		
XII.	<i>Diverse Uitgaven:</i>		
	Bankkosten, safehuur, bewaarloon	f 88,95	
	Drukkosten 'Naamlijst der Leden'	f 1236,28	
	Sociale Lasten	f 144,48	
		-----	f 1469,71

			f 34000,28
RECAPITULATIE			
	Saldo 1 jan. 1963		f 3670,74
	Totaal der Uitgaven	f 34000,28	
	Totaal der ontvangsten	f 23820,02	f 10180,26

	Saldo 1 januari 1964 <i>NEGATIEF</i>		f 6509,52

B. Rekening van het vaste fonds:

Saldo 1 januari 1963	f 1367,14	
Rente Grootboek	f 1192,97	
Rente Leidsche Spaarbank	f 41,01	
Rente van Effecten	f 233,06	
	-----	f 2834,18
<i>Uitgaven:</i>		
Rente Grootboek t/g Algemene Rekening	f 1192,97	
Rente Effecten t/g Algemene Rekening	f 233,06	
	-----	f 1426,03

Saldo 1 januari 1964		f 1408,15

C. Lucie B. en C.W. v.d. Hoogt-fonds:

Saldo 1 januari 1963	f 89,68	
Rente Kapitaal	f 1005,43	
Rente Leidsche Spaarbank	f 16,24	
	-----	f 1111,35
<i>Uitgaven:</i>		
Prijs Cees Nooteboom		f 1000,-

Saldo 1 januari 1964		f 111,35

D. Verwervingsfonds der bibliotheek:

Saldo 1 januari 1963	f 1057,97	
Reservering	f 1000,-	
Rente Leidsche Spaarbank	f 32,21	
	-----	f 2090,18
<i>Uitgaven</i>		f -, -

Saldo 1 januari 1964		f 2090,18

E. Dr. C.J. Wijnaendts Francken-fonds:

Saldo 1 januari 1963	f 2813,23	
Rente Grootboek	f 285,90	
Rente Leidsche Spaarbank	f 88,36	
	-----	f 3187,49
<i>Uitgaven</i>		f -, -

Saldo 1 januari 1964		f 3187,49

F. Kosten van eigen uitgaven der Maatschappij

Saldo 1 januari 1963	f 5432,24	
Rente Leidsche Spaarbank	f 141,13	
Reservering ten laste Algemene Rekening	f 4000,-	
	-----	f 9573,37
<i>Uitgaven</i>		f -, -

Saldo 1 januari 1964		f 9573,37

G. Prijs voor meesterschap

Saldo 1 januari 1963	f 2032,45	
Reservering ten laste Algemene Rekening	f 600,-	
Rente Leidsche Spaarbank	f 61,38	
	-----	f 2693,83
<i>Uitgaven</i>		f -,-

Saldo 1 januari 1964		f 2693,83

H. Reserve huisvesting

Saldo 1 januari 1963	f 3095,68	
Reservering ten laste Algemene Rekening	f 1000,-	
Rente Leidsche Spaarbank	f 62,35	
	-----	f 4158,03
<i>Uitgaven</i>		f -, -

Saldo 1 januari 1964		f 4158,03

I. Prijs voor literaire critiek

Reservering ten laste Algemene Rekening f 250,-

Leiden, 6 juli 1964

Dr. J.J. Mak, Penningmeester

Gezien en goedgekeurd door het gecommiteerd lid buiten het bestuur, en het gecommiteerd bestuurslid.

Leiden, 6 juli 1964.

Drs. J.L.v.d. Gouw

Prof. Dr. G.J. Hoenderdaal

Vermogensoverzicht per 1 jan. 1964**Bezittingen**

Saldo Amsterdamsche Bank negatief	f 6519,52	
Saldo Renteboekje	f 10,-	

	NEG.	f 6509,52
Effecten:		
f. 7/100,- 4¼% Nederland 1959 94%	f 658,-	
f. 5/1000,- 4¼% Nederland 1959 96%	f 4800,-	
f. 100,- 3% Nederl. Indië 1937 II 90%	f 90,-	
f. 1000,- 3½% Rotterdam 1937 VI 89%	f 890,-	
f. 1000,- 4¾% Bank v. Ned. Gem. 1958 100%	f 1000,-	
f. 1000,- 4½% Bank v. Ned. Gem. 1959 I/II 97%	f 970,-	
f. 1000,- 4¼% Bank v. Ned. Gem. 1952 III 95%	f 950,-	
	-----	f 9358,-
Nog te ontvangen contributies 1963/64 (schatting)		f 1800,-

Vaste fonds

Saldo Leidsche Spaarbank	f 1408,15	
f. 9600,- 3% Inschr. Grootboek 63%	f 6048,-	
f. 36600,- 2½% Inschr. Grootboek 54%	f 19764,-	
f. 2000,- 4¾% Mij. v. Middellang Crediet 100%	f 2000,-	
f. 1000,- 4½% Pegem, Haarlem 98%	f 980,-	
f. 2000,- 4¾% Nederl. Spoorwegen 1957 100%	f 2000,-	
	-----	f 32200,15
Transporteren		36848,63

Transport f 36848,63

Van der Hoogt-fonds:

Saldo Leidsche Spaarbank	f 111,35	
f. 13900,- 3% Inschr. Grootboek 63%	f 8757,-	
f. 6/100,- 4¼% Nederland 1959 94%	f 564,-	
f. 2/1000,- 4¼% Nederland 1959 96%	f 1920,-	
f. 1/1000,- 3½% Nederland 1947 86%	860,-	
f. 2/1000,- 3% Nederl. Indië 1937 II 92%	f 1840,-	
f. 1000,- 4¼% Enschede 1952 IV 95%	f 950,-	
f. 1000,- 4¾% Bank v. Ned. Gem. 1958 100%	f 1000,-	
f. 1000,- 4¼% Bank v. Ned. Gem. 1952 II 95%	f 950,-	
f. 1000,- 4¾% Nat. Investeringsbank 98%	f 980,-	
f. 2000,- 4¼% Friesch-Gron, Hyp. Bk. Y 90%	f 1800,-	
f. 2000,- 3% 's-Gravenh. Hyp. Bk. GG 77%	f 1540,-	
f. 1000,- 3% Utr. Hyp. Bank EE 78%	f 780,-	
f. 1000,- 3¼% Westl. Hyp. Bank N. 81%	f 810,-	
	-----	f
		22862,35

Verwervingsfonds bibliotheek

Saldo Leidsche Spaarbank f 2090,18

Dr. C.J. Wynaendts Francken-fonds

f. 11500,- 2½% Inschr. Grootboek 54%	f 6210,-	
Saldo Leidsche Spaarbank	f 3187,49	
	-----	f 9397,49

Fonds eigen uitgaven der Maatschappij

Saldo L. Spaarbank f 9573,37

Reserve prijs voor meesterschap

Saldo Leidsche Spaarbank f 2693,83

Reserve huisvesting

Saldo Leidsche Spaarbank f 4158,03

Reserve prijs v. literaire critiek

Saldo L. Spaarbank	f 250,-

Totaal der activa	f 87873,88
Passiva: diverse te betalen rekeningen	f 2931,-

	f 84942,88

Besturen en commissies

Algemeen bestuur

Voorzitter: dr. C.A. Zaalberg

Ondervoorzitter: dr. P. Minderaa

Secretaris-penningmeester: dr. J.J. Mak, Rapenburg 62, Leiden.

Bibliothecaris: mr. J.R. de Groot, Stationsplein 136, Leiden.

K.G. Boon, dr. W.C. Braat, dr. A.E. Cohen, mej. dr. I.H. van Eeghen, dr. G.J. Hoenderdaal, dr. P.J. Meertens, (vac. C.H. van den Boogaard-Klaver); dr. J. Elema (vertegenwoordiger van de N. tak), dr. N.C.H. Wijngaards (vertegenwoordiger van de Z.-O. tak), G.E.K. Schmook (vertegenwoordiger van de Belgische Commissie).

Contactcommissie voor België

J. Coppens (voorzitter), K. Jonckheere, J. Kuypers, dr. A.C.H. van Loey, M. Roelants, G.E.K. Schmook (secretaris-penningmeester).

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

dr. J. Ploeger

Commissie voor Zuid-Afrika

dr. A.C. Bouman, dr. J.F. Holleman, A. Koolhaas, dr. J.J. Mak (secretaris), jhr. dr. P.J. van Winter.

Bestuur van de noordelijke tak

Voorzitter: dr. J. Elema

Secretaris: dr. J. Gerritsen

Penningmeester: dr. L.S. Meihuizen

Assessor: ds. J.J. Kalma

Bestuur van de zuid-oostelijke tak

Voorzitter: dr. N.C.H. Wijngaards

Secretaris: dr. J.J.A. van Bakel

Commissie voor taal- en letterkunde

Secretaris: dr. W.J.H. Caron

dr. C.C. de Bruin, dr. G.A. van Es, dr. K. Heeroma, dr. C. Kruyskamp, dr. R.G. Lievens, dr. K. Meeuwesse, dr. P. Minderaa, dr. C.F.P. Stutterheim, dr. F. de Tollenaere.

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Secretaris: dr. W.C. Braat

dr. P.C. Boeren, dr. C.C. de Bruin, dr. L. Brummel, dr. A.E. Cohen, dr. H.A. Enno van Gelder, dr. W.R. Juynboll, dr. R.G. Lievens, dr. B.W. Schaper, dr. I. Schöffer, dr. J.J. Woltjer.

Commissie voor schone letteren

Secretaris: B. Stroman

Ad. den Besten, P.H. Dubois, dr. G. Knuvelder, dr. J.W. Schulte Nordholt;
corresponderende leden: dr. W.P.M.A. Asselbergs (Z.-O. tak); Hendrik de Vries (N.
tak).

Commissie voor de bibliotheek

dr. W.P.M.A. Asselbergs, dr. B.W. Schaper, dr. J.J. Mak.

Commissie voor het jaarboek

Secretaresse: mej. dr. N. Bakker,
Scholtenstraat 12, Leiden

dr. P.C. Boeren, dr. J.G. Bomhoff (voorzitter), mr. N. Kolff, dr. J.J. Mak;
corresponderende leden: dr. H. de Buck (N. tak); Joh. van der Woude (Z. -O. tak).

Commissie voor de uitgave van geschriften

Secretaris: dr. G.I. Lief tinck

dr. L. Brummel, dr. F.K.H. Kossmann, dr. P. Minderaa.

Leidse drukken en herdrukken uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Verkrijgbaar bij de uitgever E.J. Brill te Leiden

KLEINE REEKS	voor leden
I. UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN. Vier zestiende-eeuwse esbatementen, bewerkt door Dr. N. van der Laan. 1938. xvi, 120 blz. gr. 8vo.	f 4.-
II. DE REFREINENBUNDEL VAN JAN VAN DOESBORCH. Tekst uitgegeven met inleiding en aantekeningen door Dr. C. Kruyskamp. 1940. 2 dln. I: XII, LXXXVIII, 64 blz., 2 fig., 1 facs.; II: VI, 292 blz., 1 facs. gr. 8vo. Tezamen	f 12.- f 9.-
III. Het GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE, naar het Haagse Handschrift 133 E 21 uitgegeven door Prof. Dr. N. van Wijk. 1940. iv, 195 blz. Met 2 facs. gr. 8vo.	f 10.- f 8.-
IV. HET ROERSPEL EN DE COMEDIES VAN COORNHERT. Uitgegeven en van commentaar voorzien door Dr. P. van der Meulen. 1955. viii, 587 blz., 1 facs. gr. 8vo. f 15.-; geb.	f 18.- f 15.-
V. DEN STAET VAN LONDON IN HARE GROOTE PESTE. [in het laer des Heeren M.D.C. III. Beschreven A.D. 1604]. Door JACOB COOL. [Tekst in facsimile, naar de druk van Richard Schilders tot Middelburgh van het jaar 1606]. Met een inleiding en aantekeningen door Dr. J.A. van Dorsten en Dr. K. Schaap. 1962. vi, 64 (47 facs.) blz., 4 pl.	f 9.50 f 7.50
VI. GOLIATH. Treurspel op het veroveren van 's-Hertogenbossche [1629]. Ghespeeld op den Nederduytsche Academie. Met een inleiding en aantekeningen door Prof. Dr. P. Minderaa. 1963. vi, 69 [55 facs.] blz.	f 8.- f 6.-

Nederlandse volksboeken opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

XIII. DAT BAGHYNKEN VAN PARYS. Naar de incunabel van ca. 1490 uitgegeven door Prof. Dr. C.G.N. de Vooys en Dr. C. Kruyskamp. 1954. vii, 40 blz. Met 2 pl. kl. 8vo.	f 8.- f 6.-
XIV. DE HISTORIE VAN PARTINOPLES, GRAVE VAN BLEYS. Naar de druk van Ot Barentsz. Smient te Amsterdam in het jaar 1644. Uitgegeven door Prof. Dr. S.P. Uri. 1962. viii, 84 blz., 15 ill.	f 7.50 f 6.50

MEDE VERKRIJGBAAR DOOR BEMIDDELING VAN DE BOEKHANDEL